

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Květa Fremrová

Pražská ústavní péče o sirotky a opuštěné děti v první polovině 20. století

Prague institutional care of orphans and abandoned children in the first half
of the 20th century

Praha 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, bez jejichž rad, inspirativních komentářů a podpory bych se při psaní práce neobešla. V první řadě tedy děkuji své vedoucí práce doc. PhDr. Janě Čechurové, Ph.D. a dále své rodině a přátelům.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. května 2012

.....

Květa Fremrová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá péčí o sirotky a opuštěné děti se zaměřením na pražské ústavy určené k zaopatření těchto dětí. Práce nejprve představuje obecný vývoj péče o sirotky a opuštěné děti, systém organizace této péče a některé subjekty, které na poli péče o děti působily. Děti mohly nalézt zaopatření v náhradní rodinné péči nebo v ústavu, část práce popisuje tyto dvě eventuality a dobový diskurz o kladech a záporech obou možností. Ústředním bodem práce je organizace sociální péče o děti na území Prahy a představení vybraných dětských domovů a sirotčinců. Poté se práce stručně věnuje také každodennosti v ústavech: charakteristice obyvatel ústavů, vztahů mezi personálem a chovanci či možnostem hospodářského zajištění chodu ústavů. Základem pro napsání práce byly archivní materiály věnované jednotlivých dětským domovům a také dobová odborná literatura.

Klíčová slova: sirotci, opuštěné děti, sociální péče, Praha, dětské domovy

Abstract

This bachelor thesis investigates care of orphans and abandoned children paying particular attention to Prague institutes for those children. Firstly, this paper describes general development of care of orphans and abandoned children, system of organization of this type of care and some subjects working in the field of care of children. The children could be provided for either in foster families or in institutes. Part of this paper describes those two possibilities and period discussion about advantages and disadvantages of both possibilities. The key topic of the thesis is organization of social care of children in the Prague area and description of selected children's homes and orphanages. The thesis also briefly describes everyday life in institutes: it characterizes inhabitants of institutes, relationship among personel and inmates and way of financing the institutes. Archive materials of particular children's homes and also period specialized literature were the basic sources for the thesis.

Keywords: orphans, abandoned children, social care, Prague, children's homes

Obsah

Seznam zkratk	7
1 Úvod.....	8
1.1 Prameny a literatura	10
2 Vývoj péče o opuštěné a osiřelé děti	13
2.1 Vývoj do první světové války	13
2.2 Meziválečné období	16
2.3 Vývoj po druhé světové válce	18
3 Organizace péče	20
3.1 ČZK, ZÚPM a OPM	21
3.2 Svazy české katolické charity	24
3.3 Židovské spolky péče o děti a mládež	26
3.4 České srdce	27
3.5 Československý Červený kříž.....	29
4 Možnosti výchovy sirotek a opuštěných dětí	30
4.1 Pěstounská péče	30
4.2 Ústavní péče.....	31
4.3 Výhody a nevýhody rodinné a ústavní péče	32
5 Pražská péče o děti a mládež	37
5.1 Situace před rokem 1922	37
5.2 Reorganizace péče v souvislosti se vznikem Velké Prahy	38
5.3 Změny v důsledku druhé světové války a další vývoj	43
6 Ústavy pro péči o normální opuštěné a osiřelé děti na území Prahy	45
6.1 Sirotčinec hlavního města Prahy.....	45
6.2 Dětská ústřední útulna v Praze.....	48
6.3 Domov dětí opuštěných a osiřelých	50
6.4 Asyl milostného pražského Jezulátka	52
6.5 Útulek sv. Josefa	53
6.6 Sirotčinec sv. Karla Boromejského - Borromaeum	54
6.7 Joaneum	55
6.8 Sirotčinec sv. Notburgy	56
6.9 Israelitský sirotčinec pro hochy z Čech	57
6.10 Krejcarový spolek – Dívčí sirotčinec.....	59

7 Život v ústavech.....	61
7.1 Pěstouni.....	61
7.2 Děti.....	65
7.3 Hospodářské zajištění chodu ústavů	71
8 Závěr	75
Seznam pramenů a literatury	77
Seznam příloh	85

Seznam zkratek

AMP	Archiv hlavního města Prahy
ANM	Archiv Národního muzea
AŽM	Archiv Židovského muzea
ČsČK	Československý Červený kříž
ČSNS	Česká strana národně socialistická
ČZK	Česká zemská komise pro péči o mládež
MSP	Ministerstvo sociální péče
NA	Národní archiv
OPM	Okresní péče o mládež
ÚDD	Ústřední dětský domov hlavního města Prahy
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu)
ÚNV	Ústřední národní výbor
ÚSÚ	Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy
ÚSS	Ústřední sociální sbor hlavního města Prahy
ZÚPM	Zemské ústředí péče o mládež

1 Úvod

Slovem sirotek¹ rozumíme nezletilou osobu, jejíž oba rodiče již zemřeli.² Někdy se však toto označení vztahuje i na dítě s pouze jedním rodičem, ačkoli v takovém případě bývá také užíván výraz polosirotek. Opuštěné je pak takové dítě, jež nemá blízké rodinné příslušníky, kteří by byli povinni a schopni se o ně postarat, a o které patřičně nepečují ani příbuzní či dobročinné ústavy.³ Sirotcí a opuštěné děti se v lidské společnosti vyskytovali vždy, avšak lépe organizované péče se jim dostalo až v rámci obecněji zaměřené péče o děti a mládež, která se začala rozvíjet na přelomu 19. a 20. století, ale jejímž základem byla dřívější sirotčí a chudinská péče.

Práce se věnuje péči o sirotky a opuštěné děti v Praze v 1. polovině 20. století. První dvě části práce jsou zaměřeny na obecný vývoj péče o osiřelé děti a na organizaci péče. Důvodem pro časové vymezení tématu práce jsou výrazné změny, které se v sociální péči o děti a mládež odehrávaly na počátku a v polovině 20. století. V prvním desetiletí 20. století byl založen Zemský sirotčí fond, ze kterého byly poskytovány příspěvky rodinám, jež se staraly o opuštěné dítě či sirotka. Zároveň se měnil i systém dobrovolné péče o děti, když začaly vznikat první dobrovolné Okresní péče o mládež, které se zprvu staraly zejména o rozdělování finančních příspěvků, později si za úkol braly i celkovou koordinaci péče o děti a mládež. Ve sledovaném období hrála tedy velkou roli spolupráce veřejné a dobrovolné sféry sociální péče. Ve 2. polovině 40. let došlo k dramtickým změnám v této organizaci péče a veškerá péče o děti byla postupně zestátněna.

Existovaly dva základní způsoby zaopatření sirotka či opuštěného dítěte – jedním bylo umístění v náhradní rodině, druhým výchova v ústavu. Představení rodinné a ústavní péče a dobovému diskurzu o jejich kladech a záporech je věnována další kapitola této práce.

Další dvě části jsou již zaměřeny na pražskou péči a pražské ústavy. Do vytvoření Velké Prahy v roce 1922 bylo klíčovou institucí pro poskytování sociální péče v Praze Vrchní ředitelství ústavu chudinského. V souvislosti s připojením 37 obcí k původní Praze bylo nutné reorganizovat i systém pražské sociální péče. Proto vznikl Ústřední sociální sbor, jehož agendu vykonával Ústřední sociální úřad. Ten spravoval obcí zřizované ústavy a dohlížel i na chod ústavů dobrovolné péče.

¹ Vysvětluji pojmy „sirotek“ a „opuštěné dítě“ tak, jak jsou nejčastěji chápány. Setkala jsem se však i s názorem, že sirotky je možné zařadit do kategorie opuštěných dětí.

² Heslo „sirotek“, in: Ottův slovník naučný – Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, Praha 1996 - 2003.

³ NEČAS: *20 let sociální péče v Československé republice*, Praha, 1938, s. 85.

Dále jsou představeny vybrané ústavy pro zaopatření opuštěných dětí a sirotků. Jejich výběr je určen možnostmi archivních materiálů. Jsem si vědoma, že na území Prahy fungovala řada dalších ústavů, o kterých se práce nezmiňuje, představuji však jen ty domovy, ke kterým bylo v archivních fondech možné dohledat více podrobných informací a bylo tedy možné je lokalizovat a lépe charakterizovat a tak se vyvarovat zařazení ústavu, který do sledované problematiky nespadá. Dobová terminologie totiž nemá jednotné slovo odpovídající dnešnímu sousloví „dětský domov“. Ústavy s funkcí podobnou dnešním dětským domovům mohly nést lehce rozpoznatelné označení „sirotčinec“, mohly se však také skrývat pod názvy „azyl“, případně „útulek“, „útulna“ nebo „ochranovna“. Přitom však těmito slovy byly také označovány např. ústavy denní péče, obdoby mateřských škol, zařízení, která se starala o děti pracujících rodičů po určitou část dne, ale děti zde nepřespávaly. Také označení „dětský domov“ mělo někdy obdobný význam jako v současnosti, jindy však označovalo místo, kde bylo koncentrováno několik zařízení určených dětem – např. mateřská školka, mléčná kuchyně a středisko lékařské péče pro děti. Proto jsem před zařazením každého ústavu do své práce musela nejprve podrobněji prozkoumat archivní prameny týkající se jeho skutečné funkce. S tím souvisí i obtížné vytváření statistik ohledně dětských domovů z archivních pramenů. Podařilo se mi sice nalézt některé dobové statistiky o počtech dětí v ústavech či o nákladech na udržování těchto ústavů, vzhledem neujasněným názvům jsem však nedokázala určit, které ústavy bych měla do sledované problematiky zařadit a které naopak vyloučit. Vzhledem ke složitosti dobové terminologie jsem se v práci rozhodla užívat označení odpovídající současnému chápání. Slova „sirotčinec“ a „dětský domov“ tak používám jako synonyma, v obecnějších případech také užívám označení „dětský ústav“, případně pouze „ústav“.

Poslední část práce jsem věnovala praktickým otázkám z každodenního chodu ústavů. Zajímalo mne, jakým způsobem fungovalo soužití mezi personálem ústavů a chovanci, jak probíhal běžný den v dětském domově, či jakým způsobem a z jakých důvodů byly děti do ústavů přijímány. Také jsem se zaměřila na otázku, jak fungovalo hospodaření ústavů, jelikož zajištění jejich chodu by se nezdařilo bez vydatné pomoci veřejných zdrojů i soukromých dárců. Bohužel je tato kapitola dosti kusá a nemá takovou výpovědní hodnotu, jakou bych si přála. Zkoumání těchto otázek je totiž opět limitováno možnostmi přístupných archivních fondů a jejich výpovědní hodnotou a mnohdy jejich zlomkovitým charakterem.

1.1 Prameny a literatura

V částech své práce, které jsem věnovala obecné péči o děti a především o sirotky, jsem nejprve využila několika fondů z Národního archivu (NA). Především šlo o fond Ministerstvo sociální péče (MSP), pokrývající léta 1918 – 1951, ve kterém je možné nalézt základní informace o činnosti ministerstva na poli péče o dítě, a fond Zemské ústředí péče o mládež (ZÚPM), v němž jsou materiály od roku 1907, kdy bylo ZÚPM založeno (jako Česká zemská komise pro péči o mládež) až do roku 1949, od kterého se datují počátky likvidace ZÚPM. Z Národního archivu jsem také využila fond Československá strana národně socialistická (ČSNS), kde je v kartonech týkajících se Petra Zenkla možné najít i materiály k jeho činnosti v oblasti pražské sociální péče, budování sociálních ústavů apod.⁴

Pro kapitoly, které se již věnují přímo zaopatření dětí v Praze, byl klíčovým archivním pramenem fond Ústřední sociální úřad (ÚSÚ) z Archivu hlavního města Prahy (AMP). Jde o uspořádaný fond, který pokrývá činnost pražského sociálního úřadu i jeho předchůdců. Obecné informace o zaopatřování dětí v ústavech jsou umístěny v kartonech č. 89 – 93, konkrétnější materiály k jednotlivým domovům potom v kartonech č. 138 – 161. Většina z nich se věnuje ústavům, které byly přímo ve správě města, pro svou práci jsem tedy využila informace o Sirotčinci hlavního města Prahy a o Dětské ústřední útulně. Protože však ÚSÚ vykonával i dohled nad dalšími pražskými ústavy, které byly vedeny některým z dobrovolných spolků, je možné ve fondu nalézt i dílčí informace k těmto dětským ústavům. Při zkoumání dětských domovů, které byly vedeny některým z katolických řádů, jsem dále využila archiv katolické Charity.⁵ V Archivu Národního muzea (ANM) je umístěn fond strašnického dětského domova,⁶ který je význačný tím, že mi jako jediný poskytl podrobný a ucelený pohled na chod jednoho dětského domova, na jeho vedení i financování. Opět jde o fond uspořádaný. Materiály ke dvěma pražským židovským dětským domovům jsem našla v Archivu Židovského muzea (AŽM), kde jsou uloženy ve fondech Izraelitský sirotčí spolek a Krejcarový spolek – Dívčí sirotčinec.

Z periodik byla pro mou práci nejdůležitější Sociální revue, Sociální pracovnice a Učitelské noviny. Sociální revue byla vydávána Sociálním ústavem Československé republiky, vycházela v letech 1919 - 1950 a její stálou přílohou byl Věstník Ministerstva sociální práce, v listu byly otiskovány odborné články týkající se nejrůznějších sociálních otázek, zprávy o činnosti Ministerstva sociální péče i osnovy připravovaných zákonů

⁴ Kartony č. 565, 566.

⁵ Dostupný v sídle Charity v pražské Vladislavově ulici.

⁶ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích (1905 – 1955).

a následně i jejich konečná znění. Jak již napovídá název, Sociální pracovnice byla časopisem organizace sociálních pracovníků, vycházely zde především odborné články o různých sociálních problémech, nemalá část otištěných článků se věnovala různým aspektům péče o děti nějakým způsobem znevýhodněné. Časopis však pokrývá jen část sledovaného období, léta 1932 – 1948. Učitel'ské noviny byly (a stále jsou) periodikem pedagogické obce a věnují se tedy především otázkám ve školství, i zde je však možné nalézt řadu užitečných článků týkajících se opuštěných dětí a možností jejich zaopatření. Pro napsání bakalářské práce jsem prošla výtisky z let 1900 – 1914, 1925 – 1927 a 1934 – 1937 dostupné v Národní knihovně. Využila jsem také Květy lásky, měsíčník, který vydával Útulek svatého Josefa, jeden z církevních pražských domovů, a z jehož výtěžku byl tento domov financován. Tento měsíčník však obsahuje převážně nábožensky laděné texty a využila jsem z něj jen některé informace o darech ústavu a některé uveřejněné propagační materiály jsem pro ukázkou umístila v přílohách.

Dále jsem využila řadu dobových příruček a odborných či populárně naučných publikací. Některé poskytují obecný přehled o sociální péči,⁷ jiné se zaměřují přímo na ochranu dětí a mládeže,⁸ nebo jmenovitě na péči o sirotky.⁹ Další se soustředí na jednotlivé vlivy, které rovněž mohly způsobit, že dítě skončilo v ústavu,¹⁰ či na různé aspekty ústavní výchovy.¹¹ Použila jsem také publikace zaměřené přímo na Prahu – její samosprávu a systém sociální péče.¹² Pro první orientaci po pražských dětských ústavech jsem také upotřebila statistické a přehledové dobové příručky.¹³

Co se týče sekundární literatury, nebyla problematika historie dětských domovů dosud dostatečně zpracována. Existují však dílčí práce zabývající se některými aspekty vývoje péče

⁷ NEČAS: *20 let sociální péče v Československé republice; Rok sociální politiky v osvobozené republice*, Praha, 1946; Karel SVOBODA: *Sociální péče obecní*, Praha, 1923.

⁸ Jindřich CALABA: *Sociální péče o mládež a slabé v lidské společnosti v republice Československé*, Jilemnice, 1924; Jan DVOŘÁK: *Ochrana dítěte a mládeže*, Praha, 1910; Jan DVOŘÁK: *Ochrana mládeže*, Praha, 1908; Břetislav FOUSTKA: *Péče o dítě - Sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*, Praha, 1915; Karel HLAVA: *Sociální péče o mládež*, Praha, 1939; Jiří TRAPL – Vladimír KRATINA: *Dobrovolná péče o mládež*, Praha, 1946.

⁹ Václav BUDÍNSKÝ: *Obecní rady sirotčí a péče o mládež*, Praha, 1918; Rudolf SECKÝ: *Sirotčinec anebo rodina?*, Praha, 1926.

¹⁰ Milada KELLEROVÁ: *Děti nemanželské*, Praha, 1919; Jan SCHNEIDER: *Dítě a válka - Smutné obrázky z velkého města*, Praha, 1920.

¹¹ Karel B. HÁJEK: *Dítě v ústavě*, Praha, 1926; A. TŮMA (ed.): *Dítě v péči ústavní*, Praha, 1934.

¹² Jaromír DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péči v rámci sociální péče hlavního města Prahy*, Praha, 1934; Miloš KRATOCHVÍL: *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, Praha, 1936; Petr STRNAD: *Veřejná péče o děti ve Velké Praze*, Praha, 1913; Václav VOJTÍŠEK: *O vývoji samosprávy pražských měst*, Praha, 1927; Václav VOJTÍŠEK (ed.): *Praha v obnoveném státě československém*, Praha, 1936.

¹³ *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, Díl II.*, Praha, 1937; *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*, Praha, 1925; Antonín TVRDOŇ: *Spolky, ústavy a zařízení pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou v republice Československé: Seznam podle stavu v roce 1934*, Praha, 1936.

o děti, ochrany dětství, či sirotčí péče. Jejich těžiště se však většinou nalézá v osvícenství. To je případ disertační práce Martiny Halířové,¹⁴ která mi v úplných počátcích sloužila jako zdroj inspirace a odkazů na další prameny i odbornou literaturu. Vývoj péče o děti a mládež popisuje článek Jaroslavy Hoffmanové,¹⁵ který je však vzhledem k době vzniku lehce tendenčně zabarvený, a publikace Jiřího Musila o Cyrilu Stejskalovi,¹⁶ jejíž jedna část se věnuje životu a práci Stejskala, který byl význačným odborníkem na poli péče o dítě a zejména na diagnostiku a výzkum dítěte v první polovině 20. století, druhá poměrně podrobně popisuje vývoj péče o děti a mládež v letech 1908 – 1938. Péči o sirotky a opuštěné děti se přímo věnuje článek Věduny Bubleové¹⁷ a starší práce Jiřího Dunovského.¹⁸

Úplný seznam pramenů a literatury je umístěn na konci bakalářské práce.

¹⁴ Martina HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914 – Disciplinace jako součást ochrany dětství* (disertační práce), Pardubice, 2009.

¹⁵ Jaroslava HOFFMANOVÁ: *K vývoji sociální péče o mládež v Čechách*, in: Sborník archivních prací, roč. XXXII., č. 2, s. 419 – 439.

¹⁶ Jiří MUSIL: *Cyril Stejskal – Život a dílo: Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*, Olomouc, 2005.

¹⁷ Věduna BUBLEOVÁ: *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, in: Náhradní rodinná péče, r. 2000, č.1, s. 45-51.

¹⁸ Jiří DUNOVSKÝ: *Postavení dítěte ve společnosti se zřetelem k sociálnímu osíření*, Praha, 1970.

2 Vývoj péče o opuštěné a osiřelé děti

2.1 Vývoj do první světové války

Přestože se systematické institucionální péči o děti a mládež začalo dostávat větší pozornosti až na přelomu 19. a 20. století¹⁹, počátky sirotčí péče musíme hledat mnohem dříve. První ústavy podobné svou funkcí pozdějším sirotčincům a dětským domovům vznikaly v Evropě již v období středověku, kdy byly jejich vznik a provozování ve většině případů úzce vázány na církevní řády. Spíše než o zařízení specializovaná pouze na péči o děti a mládež šlo o instituce zaměřené na péči o chudé, do jejichž působnosti ale spadaly i nezaopatřené osiřelé děti a nalezcenci. Vzhledem ke špatným zdravotním podmínkám, které kvůli přelidnění v takových ústavech panovaly, bojovaly s vysokou úmrtností, a proto na ně bylo mnohdy nahlíženo s nevolí. V některých případech to mohlo vést ke zlepšení podmínek v ústavu, jindy bylo ale výsledkem spíše jeho úplné zrušení.²⁰ V některých zemích bylo rušení takových zařízení kompenzováno zavedením alternativní podpory nemanželských dětí – příspěvků chudým neprovdaným matkám, aby nebyly z nouze nuceny své děti odkládat, nebo umístováním dětí do náhradních rodin.

První skutečné nalezince a sirotčince se z ústavní péče vyčleňují od 16. století a rovněž během 17. století v Nizozemí, Německu, Belgii a ve Švýcarsku.²¹ V českých zemích začaly první nalezince a sirotčince vznikat v souvislosti se třicetiletou válkou, kdy značně vzrostl počet potřebných dětí.²² Nejznámějším ústavem takového typu byl Vlašský špitál na pražské Malé Straně založený roku 1602,²³ který pečoval jak o sirotky a nalezence,²⁴ tak o nemanželské rodičky. Od 18. století pak vznikají velké osvětské ústavy, ke kterým se také váže ještě specializovanější ústavní výchova. V Praze tak byl např. v rámci osvětských reforem zrušen Vlašský špitál a osoby, o které pečoval, byly přemístěny do roku 1789 nově zřízené Zemské porodnice a nalezice, který měl přechodně poskytovat útočiště nemanželským dětem, než se dostanou do náhradní pěstounské péče. Kromě nalezince bylo plánováno i zřízení sirotčince, ke kterému ale nakonec nedošlo.²⁵

V 19. století byly položeny právní základy péče o opuštěné a osiřelé děti. Říšský obecní zákon č. 18 řz. z roku 1862 stanovil pravidla pro uspořádání obecních záležitostí, ale také

¹⁹ HOFMANNOVÁ: *K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách*, s. 419.

²⁰ Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ: *O nalezcích v Čechách*, Praha, 1888, s. 6.

²¹ Heslo „Sirotčince“, in: Ottův slovník naučný.

²² BUBLEOVÁ: *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, s. 46.

²³ Jan DVOŘÁK: *Ochrana dítěte jindy a nyní*, in: Jan DVOŘÁK: *Ochrana dítěte a mládeže*, s. 5.

²⁴ Pokud jsou rozlišovány pojmy „nalezenec“ a „sirotek“, pak je většinou za nalezence považováno dítě do 6 let, od 6 let se mluví o sirotkovi.

²⁵ HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství...*, s. 117 – 118.

ukládal obcím povinnost starat se o osoby, jež potřebovaly pomoc z důvodu chudoby, nemohoucnosti, osiření či odložení. Starost o potřebné a o ústavy pro jejich zaopatření, která byla dosud stále doménou církve a farních chudinských ústavů, se stala povinnou pro obce.²⁶ O rok později bylo toto opatření ještě doplněno zákonem o domovském právu.

Podle těchto zákonů byl pak v roce 1868 v Čechách vydán zemský chudinský zákon č. 59 čez. z., který měl zajišťovat veřejnou pomoc všem potřebným bez ohledu na věk.²⁷ Péče o ně byla nyní úkolem domovských obcí, případně okresů a zemí. Ohledně sirotek zákon stanovil, že „*Jsou-li v obci chudé děti osiřelé neb jinak opuštěné, povinna jest obec o to péči míti, aby byly vychovány a staly se způsobilými k výdělku*“ a pokud jsou tyto děti nezletilé „*náleží na obec, aby také vyhledala, mají-li poručníka a žádal-li poručník [...] na příbuzných jejich podpory.*“²⁸ Domovské obce však často „*neměly k tomuto úkolu ani pravého poměru, ani potřebných schopností administrativních a finančních*“²⁹ a braly tato opatření jako přílišnou zátěž, což někdy mohlo vést až k dražbám, kdy byly děti svěřeny té rodině, která za jejich opatrování vyžadovala nejmenší úplatu.³⁰ Jindy se o sirotka starala postupně celá obec a děti „*chodily střídou po stravě dům od domu, tj. vlastně po žebrotě.*“³¹ Podle tohoto zákona byly také okresy povinny zřizovat a vydržovat různé sociální ústavy, mj. i sirotčince, azyly a útulky, případně se měly opět postarat o zaopatření dítěte v pěstounské rodině.³² Tento zákon nebyl významněji upraven až do roku 1947, kdy byl vydán nový zákon o organizaci péče o mládež. Proto od roku 1868 až do konce 1. pol. 20. stol. rozměry veřejné péče o mládež značně závisely na finančních možnostech jednotlivých obcí. Zatímco bohaté obce v rozvinutých oblastech mohly zřizovat a vydržovat relativně rozsáhlou síť charitativních institucí a navíc mohly počítat s velkými výtěžky dobročinných sbírek, chudé obce ležící v zaostalých oblastech nejenže se musely postarat o větší počet potřebných, ale také neměly dostatek prostředků, aby jim mohly zajistit péči v dostatečné kvalitě.³³ To ostatně platilo pro všechna odvětví sociální péče, bylo zkrátka „*na bíledni, že kdo přísluší do velké a zámožné obce, má zabezpečeno, že postará se o něj, bude-li pomoci potřebovat. Zcela jinak je*

²⁶ HOFMANNOVÁ: *K vývoji sociální péče o mládež v Čechách*, s. 425; MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 57.

²⁷ DUNOVSKÝ: *Postavení dítěte ve společnosti...*, s. 46.

²⁸ Zákon č. 59/ 1868 v příčině opatrování chudých, §16.

²⁹ TRAPL – KRATINA: *Dobrovolná péče o mládež*, s. 1

³⁰ MUSIL: *Cyril Stejskal*, s. 56.

³¹ TRAPL – KRATINA: *Dobrovolná péče o mládež*, s. 1.

³² Šárka ŠPECIÁNOVÁ: *Sociálně-právní ochrana dětí*, Praha, 2007, s. 6.

³³ Denisa HRIŇOVÁ: *Problémová mládež v českých zemích v 1. polovině 20. století aneb mládež „mravně vadná“* (diplomová práce), Praha, 2008, s. 38.

tomu pro občany malých a chudých obcí.“³⁴ Protože péče o děti a mládež v této formě zdaleka nepostačovala, staraly se o ni nadále různé soukromé dobročinné spolky a jednotlivci.

V 19. století také docházelo k další specializaci ústavů a k nárůstu jejich počtu. Výchova v ústavech se stala rozšířenější. Do té doby pobývaly děti v ústavní péči většinou jen dočasně a po určité době odcházely z ústavů na vychování do náhradních rodin, k pěstounům, nebo se o jejich zaopatření měla postarat domovská obec. Poté i v souvislosti se změnami ve společnosti byly hledány důvody nárůstu delikvence mladistvých v nedostatečné výchově, což bylo následně řešeno rozsáhlejší ústavní péčí.³⁵ Zároveň se ke konci století z řad filantropů poprvé začaly ozývat hlasy vyzdvihující výhody ústavní péče před výchovou v náhradních rodinách. Důležitým momentem bylo poukazování na to, že v cizí rodině je dítě často jen využíváno jako levná pracovní síla, ale mateřské lásky se mu nedostává, zatímco v ústavu by alespoň mělo přístup k odborné péči.

Ještě na počátku 20. století byla péče o opuštěné děti a mládež nejednotná a z velké části organizovaná především na principu dobrovolnosti, prostřednictvím charitativních spolků a náboženských organizací. Jedním z prvních pokusů o lepší organizaci péče o ohrožené a potřebné děti se staly tzv. sirotčí rady, které měly fungovat jako pomocný orgán poručenského soudu, tj. vykonávat dozor nad péčí o mládež, která byla v péči poručníků.³⁶ Jedním ze základních úkolů sirotčích rad bylo vyhledávání vhodných poručníků a dohlížení na výchovu poručenců, mohly také podávat poručenským soudům informace o nedostatečné péči poručníků.³⁷ V letech 1900 – 1908 vznikly sirotčí rady s různou mírou pravomocí v 91 okresech, většina rad byla založena na základě výzvy některého soudce. Jejich zakládání zřejmě souvisí s nařízením ministerstva spravedlnosti o ochraně dětí, opakovaně vydávaného v letech 1893, 1899 a 1901, podle kterého měly poručenské soudy spolupracovat se spolky na ochranu dětí a pokud takové spolky v oblasti neexistovaly, měly být založeny.³⁸

V péči organizované státem byl klíčovou institucí nejprve Zemský výbor pro děti a mládež v Čechách, který v roce 1902 založil Zemský sirotčí fond,³⁹ z něhož byly vypláceny příplatky⁴⁰ rodinám, které si do své péče vzaly opuštěné dítě. Z části měly prostředky z fondu zmírnit situaci sirotků a zamezit jejich obecním dražbám, které se rozmohly po vydání zákona

³⁴ SVOBODA: *Sociální péče obecní*, s. 5.

³⁵ HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství...*, s 50.

³⁶ Tamtéž, s. 232.

³⁷ DVOŘÁK: *Časová úprava poručenství a opatrovnictví*, in: DVOŘÁK: *Ochrana dítěte a mládeže*, s. 33.

³⁸ HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství...*, s. 233.

³⁹ Více viz 3. kapitola.

⁴⁰ Výše příspěvků se měnila, nejprve se pohybovala v rozmezí 8-12 K měsíčně, v roce 1923 např. 9-15 Kč.

z roku 1868.⁴¹ Od roku 1904 vznikaly v jednotlivých okresech samosprávné, dobrovolné Okresní péče o mládež (OPM), které se zprvu staraly především o rozdělování finančních příspěvků ze sirotčího fondu a různých dobročinných sbírek, podle možností také pomáhaly opatrovat potřebným dětem oděv a obuv. Okresní péče o mládež fungovaly zpočátku samostatně, bez vzájemné spolupráce, každá podle svých možností a podle potřeb oblasti, ve které působila. To se změnilo až rokem 1908, kdy vznikla Česká zemská komise pro péči o mládež (ČZK) sdružující jednotlivé OPM. Od svého vzniku se ČZK soustředila na vytvoření jednotné sítě organizací a spolků věnujících se péči o mládež. Postupně se jí sice částečně podařilo překonat roztržičnost v oblasti péče o mládež, ale toto úsilí přerušila první světová válka. Během ní dramaticky přibýlo sirotek a dětí ze sociálně slabých rodin, o které bylo třeba se postarat. Zároveň také vznikla řada nových spolků, věnujících se podpoře ohrožených či nezaopatřených dětí a mládeže.

2.2 Meziválečné období

Samostatné Československo převzalo původní předválečný systém péče o mládež a uspořádání sociální péče o děti a mládež, kdy významnou část pokrývaly dobrovolné spolky. Toto uspořádání přetrvalo po celé období první republiky, ačkoli se od samého jejího vzniku objevovaly snahy vytvořit sjednocený a provázaný systém péče o mládež. Během celého tohoto období existovaly zároveň jak státní péče, tak péče dobrovolná, na kterou prostupně přecházela část pracovní náplně státních orgánů.⁴² Vrcholem snah v této oblasti mělo být jednotné zákonné opatření, které by upravovalo veškerou péči o děti a mládež a také by jasně vymezilo rozdělení práce a pravomocí mezi jednotlivými organizacemi.⁴³ Pokusy o jeho vytvoření a prosazení však do roku 1938 nepřekonalý stadium příprav.⁴⁴

⁴¹ MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 56.

⁴² Milana HRUŠÁKOVÁ: *Zákon o sociálně-právní ochraně a jeho postavení v systému práva*, in: Aktuální otázky náhradní rodinné péče – Sborník z V. celostátního semináře NRP, Brno 10. – 11. října 2005, s. 6.

⁴³ Vůbec první byl návrh Jaroslava Kubisty z roku 1929, aby sociální péče o mládež byla sjednocena a soustředěna v zemském ústavu veřejné povahy. Myšlenka sjednocení péče se dále rozvíjela a v roce 1935 se jí chopil ministr sociální péče Jaromír Nečas, když představil zásady, na kterých by měl být nový zákon vybudován. Návrh měl nejen definitivně organizovat péči o děti a mládež a jasně vymezit úkoly, které budou nadále svěřeny dobrovolným spolkům, ale mj. také navrhoval společné financování. Větší odpovědnost státu v oblasti péče o mládež měla vést k překlenutí problému se zaopatřením potřebných zejména v ekonomicky slabších regionech. Návrh zákona navíc přicházel v době, kdy společnost ještě pociťovala dopady hospodářské krize, které se odrazily i v péči o mládež. Návrh zákona se setkal s různými reakcemi, zatímco OPM jej vítaly s povděkem, jiné organizace se bránily takovému zásahu do své práce, a především společnému financování. Mezi ty, které přijetí zákona nepodporovaly, stály např. německé organizace péče o mládež a katolická Charita, které se obávaly ztráty autonomie. Kvůli připomínkám byl návrh dále upravován, nakonec měl vstoupit v platnost roku 1940, vzhledem k mnichovským událostem v roce 1938 se však uvedení v platnost nedočkal.

Přesto však za první republiky vzniklo několik zákonů vztahujících se i na opuštěné a osiřelé děti. Okolnosti ochrany všech dětí v cizí péči upravoval zákon č. 256/1921 Sb. a vládní nařízení k němu č. 29/1930 Sb. Týkal se dětí do 14 let, které mohly být umístěny do cizí péče jen se svolením příslušného státního orgánu. Děti spadaly pod pravomoc určitého orgánu podle domovské příslušnosti a také podle typu péče, ve které byly umístěny. V Čechách a na Moravě spadal dozor nad dětmi v mimoústavní péči do pravomocí okresních soudů, jimž byly ještě nadřazeny poručenské úřady a Ministerstvo spravedlnosti. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi pak dohled nad takovými dětmi vykonával poručenský (sirotčí) úřad I. stolice. Pokud bylo dítě umístěno v ústavní péči, vykonával nad ním dozor příslušný zemský úřad, na vyšší úrovni pak Ministerstvo sociální péče. Povinnost dozoru nad dětmi mohla být také přenesena na některé dobrovolné sdružení – nejčastěji OPM. V takovém případě se činnost státních orgánů omezila na pouhé vybírání dozorčích důvěrníků a dohled nad nimi a na vyhodnocování stížností kvůli opatřením okresních péčí o mládež.⁴⁵ O rok později byl vydán zákon č. 373/1922 Sb., určující pravidla, podle kterých měly být sirotkům a opuštěným a zanedbaným dětem rozdělovány prostředky ze Zemských sirotčích fondů.⁴⁶

Další významnou změnou byla úprava tzv. hromadného poručenství. Existovalo již od roku 1910 jako možnost dohledu nad dětmi, pro které nebylo snadné najít vhodnou osobu, jež by se poručenství ujala. V takovém případě mohl soud zmocnit vybraného důvěryhodného člověka, který mohl být zástupcem a poručníkem třeba i několika desítek dětí. Pevnou základnu však toto opatření získalo až vládním nařízením č. 29 z roku 1930 a k jeho dalšímu upřesnění došlo ještě později v roce 1938.⁴⁷ Podobně jako zákon o ochraně dětí v cizí péči, vztahovaly se i zákony o hromadném poručenství nejen na opuštěné děti a sirotky, ale i na děti nemanželské, které byly vnímány jako další ohrožená skupina, jíž je třeba věnovat zvýšenou pozornost a péči.

V praktické rovině v tomto období při zaopatřování dětí platilo, že byla dávana přednost umístování v rodinách a dětské domovy byly využívány jen pro přechodné zajištění, než bude možné dítě předat pěstounům nebo zpět vlastní rodině. Takové domovy měly mít pokud možno rodinný charakter a kapacitu do 20 míst, proto byl žádoucí jejich větší počet. OPM se

(Více viz: MUSIL: *Cyril Stejskal...*; 105 – 113; Jaromír NEČAS: *Osnova zákona o veřejné péči o mládež*, in: Sociální pracovnice, r. 1937, roč. 6, č. 3, s. 33 – 36.)

⁴⁴ MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 105.

⁴⁵ HRUŠÁKOVÁ: *Zákon o sociálně-právní ochraně...*, s. 6.

⁴⁶ BUBLEOVÁ: *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, s. 46.

⁴⁷ MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 70.

také snažily, aby každá z nich disponovala vlastním domovem, což by umožnilo, aby děti po dobu svého života v domově zůstávaly co nejbližší původnímu bydlišti. V roce 1935 měly OPM sice jen 17 vlastních domovů, ale bylo jim zpřístupněno asi 130 městských, okresních a soukromých domovů, do kterých mohly děti umísťovat na své náklady. Ve 30. letech však přišla hospodářská krize a negativně poznamenala rozvoj sítě dětských domovů. Výstavba ústavů pro sirotky a opuštěné děti se velice zpomalila, až téměř zastavila. Situace se výrazně změnila po propuknutí druhé světové války, kdy došlo k dalšímu zakládání domovů,⁴⁸ jehož prostřednictvím se alespoň částečně mohlo projevit národní cítění.⁴⁹ To však trvalo jen do roku 1942, kdy byl okupačními úřady vyhlášen všeobecný zákaz dalších staveb. Pro děti odcházející z dětských domovů to znamenalo, že se buď musely vrátit do rodin nebo do pěstounské péče, nebo je zaopatřily ústavy pro starší ročníky.⁵⁰

2.3 Vývoj po druhé světové válce

Po skončení války došlo k řadě změn v systému péče o děti a mládež. Zákonem č. 48/1947 Sb.⁵¹ byly zrušeny všechny dosavadní spolky zabývající se péčí o děti a jejich povinnosti přešly na okresní a zemské národní výbory. Péče o mládež získala jednotný základ a její jednotné provádění zajišťovala stálá koordinační komise pro péči o mládež při úřadě předsednictva vlády.⁵² Dále bylo upravováno hromadné poručenství. Dětské domovy byly zařazeny do školského systému a nově byly vnímány spíše jako zařízení výchovné, oproti jejich dřívějšímu, především sociálnímu a charitativnímu charakteru.⁵³ Po únorovém převratu v roce 1948 docházelo k dalším úpravám, diktovaným především komunistickou ideologií. V roce 1949 byly zrušeny OPM i Zemské ústředí péče o mládež⁵⁴ a veškeré pravomoci přešly na ministerstva. Byl zrušen relativně dobře fungující systém spolupráce státního a soukromého sektoru při péči o ohrožené děti z meziválečného období a veškerá péče o dítě byla zestátněna. V rámci péče o opuštěné či osiřelé děti se prosadil koncept kolektivní

⁴⁸ K roku 1942 disponovaly OPM 24 dětskými domovy, přičemž nejsou započítány zabrané ústavy ve ztraceném pohraničí (MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 72).

⁴⁹ Souvislost mezi láskou k vlasti a péčí o potřebné děti se takto neprojevila poprvé. V meziválečné době ji např. zachytil Vojta Beneš: „*Mluvíte o lásce k vlasti? Mluvíte o milovaném národě, který nikdy neskoná? Nemluvte o nich více. Neboť jich není tam, kde osiřelé, opuštěné, hladové a životem nalomené děti marně hledají novou matku.*“ (Vojta BENEŠ: *V dětech je národ věčný* – proslov z roku 1930, in: Vojta BENEŠ: *O nejkrásnějším vlastenectví*, Praha, 1938, s. 21).

⁵⁰ MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 73.

⁵¹ Zákon navazoval na snahy ve 30. let o novou organizaci péče o mládež, která by péči o mládež sjednotila a zároveň posílila roli státu.

⁵² HRIŇOVÁ: *Problémová mládež...*, s. 55.

⁵³ Klára KRÍŽOVÁ: *Komparace institucionální péče v České republice, na Slovensku a ve Velké Británii* (bakalářská práce), Pradubice, 2009, s. 19.

⁵⁴ Zemské ústředí péče o mládež (ZÚPM) bylo nástupnickou organizací ČZK. Více viz 3. kapitola.

výchovy. Byly rušeny dosavadní samostatné domovy různých spolků i malé domovy Okresních péčí o mládež, skýtající rodinné prostředí pro 15 – 20 dětí, které byly typické pro prvorepublikovou péči o opuštěné děti a sirotky. Místo nich se začaly budovat velké domovy, do kterých byly děti umísťovány podle věkových kategorií. Ústavy měly zhoršené možnosti vzájemné spolupráce, protože pro děti do 3 let je spravovalo Ministerstvo zdravotnictví, zatímco pro děti starší Ministerstvo školství. Vlivem rozdělování dětí do ústavů podle věku navíc děti trpěly častými přesuny z jednoho domova do druhého. V neposlední řadě byly tyto negativní vlivy posilovány častými personálními změnami.⁵⁵ Dalším projevem důrazu na kolektivní výchovu bylo i to, že v 50. letech byla zrušena pěstounská péče. Opatření bylo zdůvodněno tím, že takové zaopatření dětí vybočuje z konceptu kolektivní výchovy, u pěstounů často nelze zaručit, že dítě vychovají „novým“ způsobem. Přitom vhodné, socialisticky zaměřené, politicky uvědomělé rodiny často nemají čas, aby se věnovaly vlastním dětem, a tedy příliš netouží po tom, starat se ještě o dítě cizí.⁵⁶

⁵⁵ KŘÍŽOVÁ: *Komparace institucionální péče...*, s. 19.

⁵⁶ DUNOVSKÝ, *Postavení dítěte ve společnosti...*, s. 53.

3 Organizace péče

Péče o mládež a péče o osiřelé děti se z velké míry prolínají, málokterá organizace se věnovala pouze zaopatřování sirotků, častější byly spolky, u kterých tato činnost tvořila jen část jejich pracovní náplně. V následující části bych chtěla představit subjekty, které se podílely na péči o děti a mládež s důrazem na jejich činnost zaměřenou na podporu a zaopatření opuštěných dětí a sirotků.

Během většiny první poloviny 20. století byla péče o děti a mládež značně roztržštěná. Na veřejné péči se podílely státní subjekty, ale bez značné dobrovolné péče soukromých spolků by byla sociální péče o děti a mládež nedostatečná. Subjekty věnující se tehdy péči o děti a mládež je možné rozdělit do tří skupin: na veřejnoprávní instituce, tedy takové, které byly ve správě států, okresů, nebo obcí, na polooficiální instituce, tedy dobročinné spolky, které s veřejnoprávními institucemi spolupracovaly, především ČZK (ZÚPM) a OPM a nakonec na instituce zcela soukromé, tedy spolky založené na dobrovolné práci a soukromé humanistické iniciativě jednotlivců nebo skupin. Až do druhé světové války byla síť organizací i ústavů pro péči o děti a mládež národnostně rozdělena mezi spolky české, německé a polské.⁵⁷ Zároveň byly odděleny podpůrné spolky a ústavy světské od těch církevních, kdy jednotlivé křesťanské církve i židovské obce měly opět vlastní způsob pro zaopatření „svých“ potřebných dětí.

Veřejnou péči o mládež vykonával stát prostřednictvím svých vlastních úřadů a nižších veřejnoprávních celků – zemí, okresů a obcí. Péče o mládež a její ochrana spadaly do působnosti Ministerstva sociální péče.⁵⁸ Země se staraly např. o porodnice, nalezince a vychovatelny pro mravně vadnou mládež. V oblasti sirotčí péče spravovaly sirotčí fondy.⁵⁹ Sirotčí fondy začaly vznikat na základě zákona ze 3. června 1901 č. 62 ř. z. a byly zakládány z přebytků sirotčích pokladen⁶⁰. Český zemský sirotčí fond byl založen roku 1902. Šlo o instituci, která měla obcím pomáhat se zaopatřením znevýhodněných dětí, poskytovala

⁵⁷ *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou...*, s. 24.

⁵⁸ Ministerstvo sociální péče zahájilo činnost roku 1918, v roce 1938 se jeho nástupcem stalo Ministerstvo sociální a zdravotní správy a roku 1945 Ministerstvo práce a sociální péče.

⁵⁹ HLAVA: *Sociální péče o mládež*, s. 9.

⁶⁰ Sirotčí pokladny byly zřizovány u okresních soudů a byly v nich soustředěny finanční prostředky nezletilých sirotků. Drobné finanční prostředky sirotků tím byly hromadně zužitkovány – mohly být půjčeny malým majitelům nemovitostí např. na hypotéku, toto opatření bylo oboustranně výhodné, protože sirotkům se jejich finance zúčtovaly, ale pro druhou stranu zároveň nebyl úrok neúnosně vysoký. Podle zákona č. 373/1922 Sb. odváděly sirotčí pokladny zemi určitý objem ze správních přebytků, stanovený podle úrokových měr sirotčích pokladen. Pokud u některé pokladny vznikla během roku ztráta a tento obnos odvést nemohla, měl být schodek kryt z přebytků jiných pokladen příslušné země. Sirotčí pokladny byly zrušeny zákonem č. 93/1949 Sb. (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Poslanecká sněmovna NS RČ 1922, tisk 3872) http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3872_00.htm).

příspěvky na ošetřování a výchovu chudých sirotků a zpustlých či opuštěných dětí do 18 let.⁶¹ Mimo ně mohly být z fondu podporování i nalezení, případně subvencovány ústavy soukromých dobročinných spolků. Příspěvky z českého fondu se vztahovaly pouze na děti s domovským právem v některé z obcí v Čechách. To, že bylo dítě podporováno z fondu, však neznamenal, že by byla povinnosti péče o dítě zbavena domovská obec. Sirotčí fond byl ve správě Zemského výboru, který rozhodoval o druhu péče, kterou bude podporované dítě zaopatřeno. U zdravých dětí byla upřednostňována pěstounská péče, vybraným rodinám byl pak z fondu vyplácen ošetrovací příspěvek.⁶² Rovněž obce a okresy spravovaly různé ústavy – útulky, opatrovny⁶³ a jesle. Těžištěm jejich práce však byla chudinská péče.⁶⁴ Některé obce také vydržovaly vlastní sirotčince.⁶⁵

Do roku 1947, kdy se péče o děti a mládež stala doménou státu, představovala dobrovolná péče o mládež (a tedy i o opuštěné děti a sirotky) zásadní část sociální péče, bez jejíhož působení by o děti bylo postaráno přinejmenším nedostatečně. Nejvýraznější v oblasti péče o děti a mládež byla Česká zemská komise péče o mládež (později Zemské ústředí péče o mládež) a jí zřizované Okresní péče o mládež. Jejich cílem bylo především sjednocení a koordinace organizací a spolků působících na poli péče o mládež tak, aby v některých oblastech nebyla péče zbytečně zdvojená, zatímco v jiných by chyběla. Zvláštní postavení zaujímal církevní působení v téže oblasti. Veškerou katolickou sociální a podpůrnou činnost sjednocovaly Svazy české katolické charity. Rovněž židovská komunita disponovala vlastními spolky, které se věnovaly jak širší péči o děti, tak konkrétně zaopatření sirotků. Na českém území působila samozřejmě celá řada dalších organizací a spolků, které byly buď přímo zaměřeny na pomoc opuštěným dětem a sirotkům, nebo tato péče tvořila pouhou část jejich činnosti. Mezi ně patřily např. České srdce a Československý Červený kříž, ale také celá řada drobných spolků, které byly založeny jen za účelem vydržování jednoho či dvou dětských domovů.

3.1 ČZK, ZÚPM a OPM

V březnu roku 1907 se ve Vídni konal první celorakouský kongres pro ochranu dítek, na který měli být vysláni zástupci všech zemí monarchie. Čechy měla na kongresu zastupovat

⁶¹ *Příručka pro pracovníky na poli charity*, Praha, 1920, s. 47.

⁶² HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství...*, s. 236.

⁶³ Tj. útulky pro školní mládež, kde mohly děti trávit čas mezi vyučováním, využívané především přespolními dětmi v době polední přestávky, a opatrovny – obdoby dnešních mateřských škol – určené pro předškolní děti ve věku 2-6 let.

⁶⁴ HLAVA: *Sociální péče o mládež*, s. 9.

⁶⁵ SVOBODA, *Sociální péče obecní*, s. 13.

Zemská komise pro ochranu dětí a péče o mládež v království Českém, složená z odborníků. Kvůli národnostním rozporům se však ustavená komise brzy rozdělila na českou a německou sekci: vznikly Česká sekce zemské komise pro ochranu dětí a Deutsche Sektion der Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge in Böhmen. Po skončení kongresu se obě sekce přeměnily na dobrovolné spolky.⁶⁶ Dne 16. května 1908 byly místodržitelstvím schváleny první stanovy České zemské komise pro péči o mládež (ČZK). Její orgány tvořily valná schůze, ústřední výbor, pracovní odbory a presidiální rada, předsedou byl zvolen hrabě František Thun, jednatelem dr. Karel Engliš. Hlavním úkolem ČZK bylo zaštitovat, podporovat a koordinovat činnost jednotlivých Okresních péčí o mládež, ať již dříve vzniklých,⁶⁷ nebo těch, které byly založeny až po roce 1908 a jejichž vznik iniciovala až ČZK.⁶⁸ Česká zemská komise měla od počátku polooficiální charakter a musela se proto potýkat s řadou finančních a materiálních potíží, které se však dařilo překonávat díky početné základně dobrovolných spolupracovníků. Pokud ČZK silami nestačila, sdružovala se s příbuznými organizacemi, či dávala popud k jejich založení – tak vznikla např. Ochrana matek a kojenců v království Českém.

Ohledně sirotek se ČZK již od svého vzniku zabývala otázkou, jak se postavit ke zdravým dětem bez domova nebo z rozvrácených rodin, zda pro ně bude zřizovat ústavy, či se je bude snažit umísťovat do rodin. Pod vedením JUDr. Kallaba a především díky zkušenostem učitelky Anny Sychravé s umísťováním dětí do náhradní péče, vznikl na českém území dosud ojedinělý typ pěstounské péče – rodinné kolonie⁶⁹.

Činnost ČZK nabyla na důležitosti během první světové války, kdy vzrostl počet nezaopatřených dětí o válečné sirotky a děti ze sociálně slabých či chudých rodin.⁷⁰ Tehdy se komise věnovala více praktickému výkonu péče o mládež a její organizační činnost byla odsunuta do pozadí. Po válce se ČZK hodlala v plné míře vrátit ke své organizační činnosti v péči o mládež, obnovit a na potřebných místech doplnit síť OPM, jejíž struktura byla během války narušena, a zahrnout do této struktury organizace a spolky, které spontánně vznikaly během války na pomoc ohroženým dětem a mládeži. Všechny instituce působící v péči o mládež se nyní opět měly soustředit pod Okresními komisemi.⁷¹

⁶⁶ HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství...*, s. 240 – 241.

⁶⁷ OPM vznikaly již od roku 1904 jako pomocné orgány okresních výborů při rozdělování prostředků ze sirotčích fondů. Od roku 1908 byly postupně nahrazovány OPM na spolkovém základě. (HRIŇOVÁ: *Problémová mládež...*, s. 41.)

⁶⁸ NA, fond ZÚPM, inventář, s. 1 – 3.

⁶⁹ Podrobněji o rodinných koloniích viz 4. kapitola.

⁷⁰ BUBLEOVÁ: *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, s.47.

⁷¹ NA, fond MSP, k. 462, sg., A 1/ch, č. jednací S11887/19.

Původní stanovy ČZK platily do roku 1917, kdy byla 3. dubna schválena změna stanov. Novelizace umožnila rozšířit působnost komise a komise také navázala užší spolupráci s úřady a s jednotlivými organizacemi okresní péče, které mohly vysílat své zástupce na valné schůze ČZK. Po vzniku samostatného Československa působila ČZK v nezměněné podobě. V roce 1920 vzrostla odpovědnost Okresních péčí, když na ně přešla část finanční agendy ČZK. Okresní péče nyní samy vyplácely příspěvky na výchovu dětí v rodinách, což mělo napomoci rychlejšímu rozhodování o otázkách podpory v konkrétních případech.⁷² Ve 20. letech byla také jasně vytyčena dělba práce, kdy veškerá starost o podpůrnou péči o děti v rodinách a péče o normální děti a mládež připadala OPM, zatímco o děti postižené pečovala ČZK, která disponovala dostatečnými prostředky na zřizování specializovaných ústavů a na zajištění kvalitní kvalifikované péče.

K dalším výraznějším změnám došlo ve 30. letech. V roce 1931 byl díky iniciativě ČZK vytvořen Svaz československé péče o mládež, který sdružoval jednotlivé zemské péče v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. V roce 1933 také došlo k další změně stanov, během které se mj. název ČZK změnil na Zemské ústředí péče o mládež (ZÚPM). Tehdy se také pracovním odborem ZÚPM stala do té doby samostatná Ochrana matek a dětí (dalšími odbory byly odbor pro péči o normální mládež osiřelou a ohroženou, odkázanou na cizí péči, odbor dorostový, odbor pro péči o mládež úchylnou, odbor pro právní ochranu mládeže, odbor hospodářsko finanční). Ve stanovách je opět ukotvena snaha o sjednocení a organizaci veškeré péče o mládež: „ZÚPM stará se, aby činnost jiných dobrovolných organizací [...], které se také zabývají péčí o mládež byla účelně soustředována v jednotný pracovní plán péče o mládež ve všech jejích složkách. Za tím účelem bude působiti, aby všechny spolky a zařízení s působností místní v okrese se sdružily v příslušnou Okresní péči o mládež.“⁷³ Jako pomocný orgán veřejných úřadů působilo ZÚPM podle svých stanov samo, nebo prostřednictvím OPM mj. při výkonu dozoru nad dětmi v cizí péči a nemanželskými dětmi, v péči o sirotky po padlých vojínech, nebo při celé řadě státních akcí na podporu a ochranu mládeže, zejména akcí vyživovacích. Konkrétní aktivity ZÚPM v péči o sirotky představovalo např. pořádání vzdělávacích kurzů pro sociální pracovníce, generální poručníky, nebo pro pěstounky v dětských domovech. Rovněž mohlo ZÚPM poskytovat subvence přidruženým dobročinným spolkům. Péče o normální opuštěné děti a sirotky byla svěřena místním pracovníkům OPM, kteří měli vazby na konkrétní okres a tedy lepší přehled o problémech a potřebách místních dětí. OPM tak měly mimo sdružování všech

⁷² Tamtéž.

⁷³ NA, fond ZÚPM, k. 37, sg. 214/130, Stanovy Zemského ústředí péče o mládež v Čechách, s. 4.

zařízení péče o mládež v okrese aktivně vyhledávat ohrožené a potřebné děti, vést seznamy rodin, které by byly způsobilé a ochotné pečovat o cizí dítě, a podle potřeby umísťovat děti do pěstounské péče nebo dětských domovů. OPM také mohly vykonávat dozor nad dětmi prostřednictvím hromadného poručení. Postupně se také OPM snažily zřizovat vlastní dětské domovy pro dočasné umístění dětí před tím, než budou zaopatřeny v pěstounské rodině, aby nebyly nuceny přechodně umísťovat děti v cizích ústavech.

Stanovy se znovu měnily v roce 1937, výraznější však byla změna stanov důsledku německé okupace v červnu 1943, kterou se ZÚPM stalo pouze svazem okresních péčí o mládež. I přes omezené možnosti však ZÚPM i OPM působily po celou dobu okupace. Po skončení druhé světové války a po osvobození došlo ve stávající organizaci ZÚPM jen k drobným změnám. Do oblasti jeho působnosti se však dostalo řešení nově vzniklých problémů, např. péče o děti repatriované z koncentračních táborů a z ciziny, podílelo se také na akcích UNRRA.⁷⁴

Od roku 1947 se připravovala likvidace dosavadních spolků péče o mládež, přičemž jejich povinnosti přebíraly zemské a okresní národní výbory. Pro tento účel vznikaly při národních výborech specializované komise pro péči o mládež, které však z velké části přebíraly názvy spolků původních (Zemská péče o mládež, Okresní péče o mládež) a často si ponechávaly i jejich původní úřadovny. Likvidace ZÚPM byla ukončena roku 1954.⁷⁵

3.2 Svazy české katolické charity

Katolické dobročinné spolky a ústavy se začaly sdružovat a organizovat krátce po první světové válce. Již v roce 1918 byl v Praze založen první Svaz katolické charity, který měl „soustřeďovati a doplňovati organizační práci katolickou v oboru lidumilství, jakož i hájiti a šířiti slovem, tiskem a všemi legálními prostředky zájmy katolické dobročinnosti v Československu.“⁷⁶ Brzy byly založeny svazy také v Olomouci, Brně a dalších městech. Svazy české katolické charity vznikaly většinou na úrovni diecézí (v Praze byl svaz arcidiecézní). Ještě za první republiky došlo k úplné centralizaci Charity, když se v roce 1928 sdružily Zemské svazy charit (český, moravský a slovenský) a vrcholným orgánem se stalo Ústředí svazů katolických charit v ČSR. Brzy se tak soustředily všechny katolické dobročinné ústavy, včetně těch vydržovaných řeholemi, biskupy, kapitulami, katolickými spolky nebo

⁷⁴ UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration, tj. Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu, vznikla roku 1943 a měla poskytovat hospodářskou i humanitární pomoc zemím postiženým válkou.

⁷⁵ NA, fond ZÚPM, inventář, s. 4.

⁷⁶ Příručka pro pracovníky na poli charity, s. 54.

jimi zřízenými nadacemi.⁷⁷ Žádný katolický ústav či spolek nemohl stát mimo novou organizační strukturu Charity, což mělo zaručit jednotný postup při charitativní práci. Charita také spolupracovala s laickými dobročinnými spolky, vysílala své zástupce na společné porady, nebo se účastnila společných dobročinných sbírek: „*Charita na jiné dobročinné organisace nežárlí, avšak také se nedá zatlačiti.*“⁷⁸

Charita se starala o pomoc i mimo své ústavy, těžiště její činnosti však bylo právě v ústavnictví. To se týkalo celé škály potřebných – Charita zaštiťovala ústavy od nemocnic a chorobinců, přes útulky pro opuštěné a ústavy pro lidi duševně nebo tělesně postižené, až po různé ústavy pro péči o děti a mládež. Například Arcidiecéšní svaz katolické charity v Praze vymezoval svou činnost do tří oborů – péče o mládež, zdravotního a sociálního. V oboru péče o mládež se věnoval zakládání a udržování sirotčinců, dětských besídek, útluků, dětských domovů a besídek a útluků pro učeně a dorost. Mimo to byla jeho úkolem i mravní a hmotná podpora mládeže do 18 let, obstarával přijetí do učení, do výchovných ústavů nebo do pěstounských rodin, „*aby se předešlo pustnutí mládeže.*“⁷⁹

Pro představu o významu péče katolické Charity uvádím několik údajů. V roce 1925 spravovala Charita v Čechách 19 sirotčinců a v nich se starala o 1 066 sirotků,⁸⁰ Roku 1939 bylo ve správě Charity na území Protektorátu Čechy a Morava 51 sirotčinců, ve kterých bylo umístěno 2 449 chovanců⁸¹ a jen Arcidiecéšní svaz v Praze tohoto roku udržoval 14 sirotčinců a ústavů pro opuštěné děti s 887 chovanci.⁸²

Ve 30. letech, v souvislosti s připravovaným novým zákonem o péči o mládež, začala Charita rozšiřovat a zahušťovat síť svých odborů. Při každé farnosti měl být zřízen odbor Charity, aby po případném přijetí zákona byla Charita dostatečně zastoupena v místních péčích o mládež a mohla se tak podílet na rozhodování o svých ústavech.⁸³ Před vypuknutím války však tento záměr nestačila dokončit, a tak můžeme v roce 1945 znovu číst: „*Spolek Charita musí být v každé farnosti zorganizována [...] Kde není Charity, tam ji nutno ustaviti.*“⁸⁴

Během druhé světové války došlo ke značnému omezení působnosti Charity, nebyla však zcela zrušena, protože tím by zanikly i zaopatřovací ústavy, které spravovala. K Charitě

⁷⁷ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazu katolické charity v Čechách, roč. I., č. 1.

⁷⁸ Charita, k. 2, č. 3, Dobrý pastýř.

⁷⁹ Charita, k. 2, č. 3, Stanovy Arcidiecéšního svazu katolické charity v Praze, s. 2.

⁸⁰ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazu katolické charity v Čechách, roč. I. č. 1.

⁸¹ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazu katolické charity v Čechách, r. 1940, roč. XIV., č. 3-4, s. 14.

⁸² Tamtéž, s. 11.

⁸³ Charita, k. 2, č. 3, Přednáška vldp. Dr. Kauckého při schůzi duchovenstva pro II. vikariát v Praze 1936.

⁸⁴ Charita, k. 2, č. 3, Dobrý pastýř.

se navíc volně přidružily i některé laické dobročinné spolky, když bylo v roce 1944 nařízeno splnutí malých spolků do velkých celků.⁸⁵ Po skončení války se Charita výrazně podílela mj. na pomoci repatriantům a navrátilcům z koncentračních táborů a velmi brzy se navrátila k činnosti v celé její předválečné šíři. Po únoru 1948 byla však její působnost opět omezována, přestala působit v oblasti péče o mládež a prostor pro její činnost se stále zmenšoval. V roce 1951 byla nakonec Charita zcela podřízena státu a zůstala jí jen péče o duchovní a řádové sestry.

3.3 Židovské spolky péče o děti a mládež

Podobně jako křesťanská dobročinnost, má i židovská hluboké kořeny. Bohužel, židovská sociální péče od 19. století do současnosti není zatím příliš zmapována, tím méně její specifické odvětví péče o děti a mládež. Mezi nejdůležitější úkoly židovské sociální péče patřily zejména péče o nezaměstnané a právě péče o mládež. Židovská péče o mládež měla dětem poskytovat bydlení a stravu, starala se o jejich nároky a ve starším věku jim za pomoci poradny pro volbu povolání hledala učňovská místa. Péče byla často vykonávána prostřednictvím spolků, z nichž některé vznikaly z iniciativy židovských náboženských obcí. Řada spolků prováděla péči o mládež samostatně a zaměřovala se na různé její sféry – některé se věnovaly chudým studentům, jiné obstarávaly stravu a ošacení, část z nich udržovala útulky, domovy, či sirotčince.⁸⁶ Ze spolků pečujících o sirotky můžeme jmenovat alespoň některé: Soukromý ženský spolek pro výchovu chudých osiřelých dívek israelitských, Krejcarový spolek pro podporu chudých osiřelých israelitských dívek v Čechách, spolek Israelitský sirotčinec pro hochy z Čech, Spolek pro israelitský sirotčinec pro hochy, Židovská ústředna pro sociální péči v ČSR nebo spolek Domov pro opuštěné židovské děti v Praze.⁸⁷ Z mezinárodních organizací vyvíjela činnost na českém území např. B'nai B'rith, organizovaná zednářským způsobem. Mezi její činnosti patřila mimo jiné pomoc chudým a potřebným a ochrana vdov a sirotek. Její sociální činnost se nejvíce rozvinula během 1. světové války, kdy podporovala židovské sirotky a založila domov pro slabomyslné děti. Rovněž byla iniciátorem založení sirotčince pro židovské chlapce v Praze. Ani židovská péče se nevyhýbala spolupráci s péčí laickou, jejím cílem bylo „soustředit nejprve své síly a

⁸⁵ V Praze se to týkalo např. Spolku Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze (ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze – Strašnicích, k. 1, Ukončení spolku).

⁸⁶ Hana ARNSTEINOVÁ: *Židovská sociální péče v Praze*, in: Sociální pracovnice, r. 1937, roč. 6, č. 9, s. 131 – 132.

⁸⁷ Eva STONIAKOVÁ: *Sociální rozměr židovství*, in: AUSPICIA, r. 2004, roč. I., č. 1, s. 55 – 56.

pracovníky, potom však co nejlépe spolupracovat s ostatní péčí, což se již po řadu let dobře daří.“⁸⁸

Od roku 1939 byla činnost židovských spolků postupně omezována, k definitivnímu rozpuštění spolků, které ještě ve své činnosti vytrvaly, došlo na jaře 1941. Povinnost pečovat o vyřizování veškerých židovských záležitostí připadla po březnu 1939 Židovské náboženské obci v Praze, která také převzala řadu činností spojených dříve se spolky – mj. i sociální a zdravotní péči nebo pořádání sbírek. Po roce 1945 byla činnost některých spolků obnovena, avšak spíše formálně, jelikož členská základna byla válkou a holocaustem zdecimována a většinu jejich aktivit převzaly židovské obce.⁸⁹

3.4 České srdce

Dobrovolný dobročinný spolek České srdce vznikl na sklonku první světové války. Zprvu se soustředil především na pomoc dětem a chudým rodinám z Prahy, která trpěla bídou a špatným zásobováním. Později se věnoval i dalším oblastem sociální pomoci, např. prvotnímu zaopatření legionářů vracejících se do vlasti, pomoci chudým studentům, či obyvatelům pohraničí.⁹⁰ České srdce spoléhalo především na národní svépomoc a jeho očekávání se skutečně ve velkém vyplnila. V každém okrese vznikaly na jeho podporu okresní sběrací výbory s místními sběrnami, kde se shromažďovaly potraviny i předměty denní potřeby, které venkov posílal na pomoc Praze. Kromě pomoci venkova se České srdce opíralo také o spolupráci se zástupci Sokola, z nichž mělo být vytvořeno jádro místních skupin v Praze, na kterých bylo založeno rozdělování podpor.

Již na jedné z prvních porad Českého srdce byly 19. října 1917 ustaveny jeho odbory: zásobovací, rozdělovací (distribuční), finanční a dětský.⁹¹ Každý z nich pracoval samostatně, ale jejich představitelé byli zastoupeni v předsednictvu, které koordinovalo spolupráci odborů. Zatímco finanční odbor se staral o získávání peněžních prostředků pro chod spolku a o zajišťování výhodných nákupů nezbytných potřeb, zásobovací odbor organizoval pomoc venkova a zaštiťoval pomoc místních sběrů a distribuční odbor se věnoval rozdělování šatů, prádla a obuvi rodinám, které byly během prošetřování sociální situace v Praze doporučeny některou z místních skupin. Dětský odbor byl z počátku provizorně umístěn ve stísněných prostorách na Praze III., Chotkově silnici, které mu poskytla Česká zemská

⁸⁸ ARNSTEINOVÁ: *Židovská sociální péče v Praze*, s. 132.

⁸⁹ Jiří KŘEŠTAN – Alexandra BLODIGOVÁ – Jaroslav BUBENÍK: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1938*, Praha, 2001, s. 67 – 73.

⁹⁰ Renata TYRŠOVÁ (ed.): *Pět let Českého srdce 1917 – 1922*, Praha, 1922, s. 3.

⁹¹ Josef GROH – Jan SCHNEIDER: *20 let Českého srdce 1917 - 1937*, Praha, 1937, s. 28 – 29.

komise pro péči o dítě. Později byl přesunut do prostornější budovy č. 30 na Staroměstském náměstí.⁹² Odbor připravoval dočasné umístování chudých dětí z pražských rodin na venkově, organizaci ochrany kojenců, zřizování útulků pro mládež a rovněž poskytoval obcím rady, jak postupovat v oboru sociální péče.

První pomocnou akcí organizovanou Českým srdcem a iniciovanou spisovatelkou Růženu Svobodovou byla akce s názvem „Národní hosté“, jejímž cílem bylo umístování podvyživených pražských dětí v rodinách na venkově. Zbylé děti, pro které se nenašlo dočasné útočiště na venkově, měly nalézt pomoc u lépe zaopatřených pražských rodin, nebo částečnou úlevu díky stravovacím akcím Českého srdce. Během přidělování do rodin byla zvláštní pozornost věnována osiřelým dětem, pro které byly rodiny vybírány s ohledem na to, aby u nich děti mohly případně zůstat natrvalo.⁹³ Pro ohrožené děti také České srdce organizovalo ozdravnou prázdninovou péči, na vlastní náklady je umístovalo do vychovávacích ústavů, nebo zřizovalo vlastní útulky. V roce 1918 tak například vznikl Útulek Růženy Svobodové na Větrníku v Břevnově, který byl určen pro dočasný pobyt asi 40 zesláblých a churavých dětí, jež se tu měly zotavit. Později náklady na vydržování útulku přerostly možnosti Českého srdce, a to jej proto předalo do správy městu Praze. Další útulky pro děti provozoval spolek v Praze na Františku a u Kostelce nad Labem v myslivně Kopa. Druhý jmenovaný byl původně koncipován jako letní dětská kolonie, ale později v něm bylo natrvalo umístěno 18 dětí. Rovněž i tentokrát se však ukázalo, že jeho provoz je příliš nákladný a vzdálenost od Prahy příliš ztěžuje jeho průběžné kontrolování. Z uvedených důvodů byl proto v letech 1921 - 22 zrušen, děti byly vráceny do rodin a sirotkům byl vyhledán jiný způsob zaopatření.⁹⁴

Od let 1921 -22 se v péči o potřebné angažovalo více institucí a organizací – Okresní péče o mládež, Československý červený kříž a další. České srdce se tak mohlo soustředit jen na některé ohrožené skupiny. Mezi ně patřili zejména „národní hosté“ a také sirotci přijatí natrvalo do rodin, kterým České srdce nejčastěji pomáhalo před ozdravnými pobyty. Po celé meziválečné období se spolek zabýval také péčí o děti z pohraničí, kterým zajišťoval ozdravné, někdy i celoroční pobyty na venkově. V opatřování sirotků se v pozdějších letech omezila činnost Českého srdce na hmotnou a finanční podporu dětských domovů, případně na umístování opuštěných či osiřelých dětí do domovů na vlastní náklady.

⁹² Růžena SVOBODOVÁ: *České srdce – Manifest lásky a činu*, Praha, 1918.

⁹³ TYRŠOVÁ: *Pět let Českého srdce...*, s. 31.

⁹⁴ Tamtéž, s. 42.

3.5 Československý Červený kříž

Československý Červený kříž (ČsČK) byl založen v roce 1919, jeho první předsedkyní byla Alice Masaryková. V prvních letech se věnoval zejména pomoci lidem postiženým první světovou válkou – pomáhal uprchlíkům nebo rodinám zprostředkovával kontakt se zajatci. V péči o děti se angažoval v budování prázdninových osad,⁹⁵ zřizoval poradny pro matky s dětmi, jesle, útulky a sirotčince, angažoval se ve vyživovacích akcích.⁹⁶ Velká část pomoci ČsČK spočívala v poskytování podpor (především hmotných) sirotčincům a dalším ústavům. Činnost ČsČK na území Čech a Moravy se lišila od jeho činnosti na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde dosud nepůsobily zemské komise péče o mládež a okresní péče o mládež a zde ČsČK jejich činnost suploval, např. zakládáním sirotčinců ve formě rodinných domovů. Značnou pozornost věnovat ČsČK umístování osiřelých dětí do soukromých ústavů a v rodinách. Např. v roce 1922 se takto postaral o 180 dětí, r. 1925 o 678 dětí a r. 1927 o 925 sirotků.⁹⁷

⁹⁵ V této oblasti spolupracoval s Českým srdcem a později od něj velkou část převzal, když již byl tento typ péče pro České srdce příliš náročný a nákladný.

⁹⁶ Marta JOHANOVSKÁ: *Československý Červený kříž za míru a za války*, Praha, 1946, s. 8.

⁹⁷ Otakar DORAZIL: *Čs. Červený kříž 1919 – 1929*, Praha, 1929, s. 201 – 202.

4 Možnosti výchovy sirotků a opuštěných dětí

Jak již vyplynulo z předchozí kapitoly, existovaly vedle sebe ve sledovaném období dvě základní formy péče o osiřelé a opuštěné děti, obě s velmi dlouhou tradicí. Častější a v mnoha ohledech také upřednostňovaná byla výchova v rodinách. Svě zastánce však našla i ústavní výchova. A zejména poté, co se začala rozrůstat síť dětských domovů rodinného typu s malým počtem chovanců, rozproudila se odborná diskuze o tom, která z forem výchovy je pro sirotky vhodnější a účelnější.

4.1 Pěstounská péče

Až do roku 1951, kdy byla pěstounská péče zrušena, představovala nejčastější způsob péče o opuštěné děti. Do tohoto roku bylo také možné rozlišit čtyři druhy pěstounské péče⁹⁸ popsané v dalších odstavcích. V mnoha případech navazovala pěstounská péče na předchozí dočasnou péči ústavní.

Nalezenecká pěstounská péče se týkala malých dětí, které byly velmi brzy po narození přijaty do ústavu, ať už nalezince, nebo sirotčince. Odtud pak byly děti svěřovány za úplatu do péče pěstounům, nejčastěji manželům. Z rodinné péče se děti v určitém věku opět vracely do domovského ústavu, který nad nimi po celou dobu pobytu u pěstounské rodiny vykonával dozor na základě ústavního poručení. Stejně tak měl ústav hlavní slovo při výběru pěstounů a následné kontrole nad péčí o svěřené děti. Dítě bylo do pěstounské péče svěřováno na základě smlouvy, již mohly obě strany vypovědět. Specifikem tohoto typu péče byla možnost rodičů (pokud dítě nějaké mělo) výrazně zasahovat do vztahů mezi dítětem a pěstouny, což mohlo mít negativní dopad, zejména pokud se jinak vztah mezi svěřeným dítětem a pěstouny vyvíjel natolik dobře, že by jinak bylo možné uvažovat o adopci.⁹⁹

V případě neočekávaného opuštění dítěte rodiči, kdy bylo nutné se o něj rychle postarat, se k řešení nastalé situace nejčastěji využívala pěstounská péče pod dohledem OPM. Pěstounská péče byla vytvářena, řízena i kontrolována okresními spolky o mládež, které vzhledem ke své regionální působnosti měly nejlepší přehled o osobách, kterým je možné, či vhodné dítě svěřit. Postup při umisťování do péče vymezoval zákon č. 256/1921 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských, ale celkově byly v tomto případě možnosti velmi

⁹⁸ DUNOVSKÝ: *Postavení dítěte ve společnosti...*, s. 47

⁹⁹ Tamtéž.

flexibilní, individuálně se postupovalo jak při určování podmínek pro umístění dítěte do péče, tak i při vyměřování příspěvku na výchovu.¹⁰⁰

Rodinné kolonie představovaly v Evropě unikátní možnost zaopatření dítěte. Spojovaly v sobě výhody zaopatření dětí v rodině s dostatečným dohledem nad tím, jak s dětmi pěstouni zacházejí, a navíc dětem umožňovaly i lepší přístup k odborným pracovníkům péče o mládež nebo k lékařům. Šlo o umisťování dětí do rodin v jedné obci nebo úzce vymezené oblasti, vybrané s ohledem na její sociální, hospodářské a zdravotnické poměry. Pěstouni tak byli soustředěni na jednom místě, což zjednodušovalo dohled nad tím, že svého postavení nijak nezneužívají. Jedna rodinná kolonie většinou zahrnovala 15 – 20 náhradních rodin.¹⁰¹ I v tomto případě býval dětem ustanoven společný poručník, který plnil zároveň funkci správce kolonie.¹⁰²

Poslední možností bylo svěřování dětí cizím osobám na vychování. Jako jediná z uvedených se však tato možnost příliš netýkala sirotek a opuštěných dětí. Šlo o svěření dětí do péče na základě soukromé dohody mezi jejich rodiči a osobou, již byly děti dány na vychování, do celého procesu tedy nezasahoval žádný z orgánů péče o mládež. Zároveň lze také do této skupiny zahrnout případy, kdy rodiče svěřili své děti blízkým příbuzným – prarodičům, tetám či strýcům apod.¹⁰³

4.2 Ústavní péče

Druhou variantou zaopatření opuštěného či osiřelého dítěte byla ústavní péče. Ústavem obecně se rozumělo „zařízení, jehož účelem je nahrazovati nedostatek řádné péče vlastních rodičů pro větší počet dětí, než může převzít do řádné péče pěstoun, nejméně však pro 10 dětí.“¹⁰⁴ Do této definice byly tedy zahrnuty jak sirotčince, výchovny a ochranné ústavy pro choré děti, tak různé ústavy denní péče o děti zaměstnaných matek. Zařízení pro sirotky a opuštěné děti se skrývala za celou řadou různých názvů – dětský domov, sirotčinec, útulek či útulna, nebo asyl. Tyto ústavy měly nahrazovat rodinnou péči v situacích, kdy nebylo možné umístit dítě k pěstounům, totiž „poskytovat [...] ubytování, stravování a řádné výchovy mimoškolní.“¹⁰⁵ Někdy byly děti umisťovány i do vychovatelů (tj. ústavů pro mravně vadné, hůře vychovatelné či duševně zaostalé děti a mládež). K tomu docházelo

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 48.

¹⁰¹ MUSIL: *Cyril Stejskal...*, s. 74.

¹⁰² DUNOVSKÝ: *Postavení dítěte ve společnosti*, s. 48.

¹⁰³ Tamtéž, s. 49.

¹⁰⁴ Vládní nařízení č. 29/1930 Sb., § 1.

¹⁰⁵ *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*, s. 14.

v případech, kdy byly na mravním profilu dětí shledány kazy, na které by obyčejná ústavní péče nestačila, ale i tehdy, pokud ve vhodnějším ústavu jednoduše nebylo místo. Sirotčince byly většinou určeny pro děti do 14 let, po dosažení věkové hranice děti z ústavů odcházely. Některé z nich nacházely další útočiště v učňovských domovech nebo dívčích ochranovnách. Tato zařízení byla zaměřena na nemajetné učně či dívky ve službě, či na mládež, která odcházela za prací poprvé daleko od domova, značnou část jejich obyvatel však tvořili právě starší sirotci či polosirotci. Dětské domovy a ústavy úlohou jim podobné mohly vydržovat obce (v Čechách též okresy), působila však také celá řada ústavů zřizovaných spolky, náboženskými společnostmi, nebo soukromými osobami.¹⁰⁶

4.3 Výhody a nevýhody rodinné a ústavní péče

Dobová odborná literatura¹⁰⁷ se většinou shoduje v názoru, že nejlepší možnost, jak opuštěné či osiřelé dítě zaopatřit, představuje rodinná výchova. Tento přístup zastávala i řada institucí věnujících se péči o dítě – Zemský sirotčí fond, ČZK, OPM i České srdce. Prvotní snahou bylo vždy zajištění dítěte v náhradní rodině. Teprve tehdy, když to z nějakého důvodu nebylo možné, nastupovala ústavní péče. V mnoha případech byla vnímána jen jako dočasné opatření, během kterého se měl zlepšit duševní či fyzický stav dítěte, tak aby bylo možné zaopatřit jej v rodině. Umístění dítěte u pěstounů bylo totiž možné, pouze pokud bylo dítě zcela zdravé po duševní i tělesné stránce. Pokud dítě vyžadovalo větší odbornou péči, bylo považováno za účelnější umístit jej v ústavu, ať už dočasně, nebo trvale. Nejčastější argumenty vyskytující se v odborných diskuzích ohledně péče o osiřelé či opuštěné děti shrnul ve své práci *Sirotčinec anebo rodina* R. Secký¹⁰⁸:

V první řadě je rodina považována za nejpřirozenější prostředí pro výchovu dítěte. Za zdi ústavu mohou být děti před vnějším světem totiž chráněny až příliš, což po odchodu z ústavu ztěžuje jejich zpětnou integraci do společnosti. Při pobytu v pěstounské rodině nejsou děti odtrženy od někdy i složité a krušné reality, a vycházejí proto z této péče samostatnější a na život lépe připravené, než pokud by byly vychovávány v ústavu. U pěstounů by také měly být beze zbytku začleněny do rodinného celku, mezi jejich vlastní

¹⁰⁶ Např. k roku 1925 bylo v Československé republice 306 ústavů pečujících o osiřelé a opuštěné děti, s celkovým počtem asi 12 500 míst. V Čechách bylo z celkového počtu 176 ústavů zřízeno 25 okresy, 43 obcemi, 38 náboženskými korporacemi, 59 různými spolky, zbytek připadal na nadace a soukromníky.

¹⁰⁷ Např.: CALABA: *Sociální péče o mládež a slabé v lidské společnosti*, s. 13; HLAVA: *Sociální péče o mládež*, s. 12; SECKÝ: *Sirotčinec anebo rodina*, s. 6 - 7; František SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: *Učitelství noviny*, r. XXI., č. 37, 1903, s. 585 – 586 a č. 38, s. 601 – 603; SVOBODA: *Sociální péče obecní*, s. 13; TRAPL – KRATINA: *Dobrovolná péče o mládež*, s. 7; L. VESELÁ-KOHOÚTKOVÁ: *Kam s opuštěným dítětem?*, in: *Sociální pracovnice*, r. 12, č. 3, 1943, s. 25.

¹⁰⁸ SECKÝ: *Sirotčinec anebo rodina?*, s. 5 – 22.

děti, pokud tedy nějaké mají. Tak přivyknou rodinnému životu a naučí se životním rolím, z nichž některé by přes veškerou snahu v ústavu poznaly jen stěží. Pokud v rodině děti zůstanou natrvalo, naváží s náhradními rodiči i sourozenci trvalý vztah rovnocenný vztahům v běžné rodině. Děti žijící v pěstounských rodinách také tolik nevnímají rozdíl mezi sebou samými a dětmi žijícími s vlastními rodiči, zatímco děti z ústavů se často cítí vůči dětem z úplných rodin méněcenné. Umístěním dítěte v pěstounské rodině se také předchází jeho stigmatizaci v pozdějším životě. U dětí v ústavech je pečlivě zaznamenáván každý prohřešek, nad kterým by rodič přimhouřil oko. Při pozdějším provinění v dospělém životě jim tato dětská klopýtnutí jen přitěžují, zatímco u dětí vychovávaných v rodinách se na takové příhody již zapomnělo. V pěstounské rodině sice dítě nemusí mít takové pohodlí jako v ústavu – děti jsou umísťovány raději na venkov, často pomáhají s prací v domácnosti nebo na statku. Naproti tomu v ústavech mají děti přesně určený čas na veškeré činnosti včetně spánku, hry a učení. O praktické záležitosti, jakými je příprava jídla nebo oprava oblečení, se stará personál. Ale jen u pěstounů může dítě skutečně poznat rodičovskou lásku a okusit život, jemuž podobný pravděpodobně povede i v dospělosti. Navíc v rodině se dítěti spíše dostane péče přizpůsobené jeho potřebám, zatímco v dětském domově je jeho rozvoj vždy limitován šablonovitou ústavní výchovou. Ve skleníkových podmínkách dětského domova si děti také spíše mohou předávat některé nešvary (zejména pokud jsou v domovech bezproblémové děti spolu s dětmi mravně vadnými¹⁰⁹), než jsou-li po jednom či po dvou pod dohledem náhradních pěstounů, kteří jim tak mohou věnovat více pozornosti, než vychovatelé v ústavech, kteří mají na starost větší počet dětí. Ve prospěch výchovy dětí v rodinách také v neposlední řadě mluvila skutečnost, že takové řešení mělo nižší náklady než náročné zřizování a udržování ústavů.¹¹⁰ Ani to však neplatilo vždy, příznivci ústavní výchovy upozorňovali, že zřízení domova, který by zaopatřil několik desítek dětí, může být sice nákladnější, na druhou stranu však také o mnoho jednodušší a praktičtější, než složitě vybírat vhodnou rodinu pro každé dítě jednotlivě. Zároveň i náklady na chod ústavu bylo možné snížit, pokud se stažil o soběstačnost a chovanci vlastní prací zajišťovali fungování domova.¹¹¹

Za výchovu opuštěných a osiřelých dětí v ústavech se stavěla celá řada lidí, kteří s fungováním domovů měli vlastní zkušenosti. Často to byli sami pracovníci dětských ústavů, kteří upozorňovali, že „zejména výchova ústavní při značném rozčlenění svém vykazuje tolik

¹⁰⁹ Otázce výchovy mravně vadných dětí a mládeže se podrobně věnuje např. diplomová práce Denisy Hřiňové: *Problémová mládež v českých zemích v 1. polovině 20. století, aneb, Mládež „mravně vadná“*.

¹¹⁰ *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*, s. 14.

¹¹¹ SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: *Učitel'ské noviny*, r. 1903, r. XXI, č. 38, s. 602.

zvláštních motivů výchovných, že správně ji ocenit a posoudit může pouze ten, kdo z vlastní zkušenosti přednosti a vady její seznal...¹¹² a tedy že jedině ten, kdo má přímé zkušenosti jak s výchovou ústavní, tak s výchovou v rodině, může objektivně posoudit jejich kvality. Výhody výchovy v pěstounské rodině totiž platily jen ve chvíli, kdy se podařilo dítěti najít „ideální“ náhradní rodinu. V řadě jiných, ne tak zářných případů, by naopak byla vhodnější výchova v ústavu než ústrky v nové rodině. Takové stanovisko zastává např. i autor článku ve Věstníku Charity: „Charita neumisťuje však ráda děti do rodin z toho důvodu, že jednak zastává názor, že lidé ve velmi vzácných případech dovedou opuštěnému dítěti nahradit lásku rodičů a jednak že mnohem častěji je výchova cizích dětí některým lidem zdrojem pravidelného měsíčního příjmu. Proto nikdy Charita neumisťuje do rodin za plat.“¹¹³ Přestože byla péče o děti umístěné v rodině kontrolována dozorčími důvěrníky, ani v jejich silách nebylo vždy dokonale prověřit, zda dítě skutečně prospívá: „...mnohé mu při jeho návštěvách přece jen zůstane utajeno a do záhybu dětské dušičky, ve které se tak často skrývá bolest z odstrkování a ubližování, tak snadno při svých občasných návštěvách nevnikne.“¹¹⁴ Ani v řadách obhájců ústavní výchovy ale nebyla její podpora bezvýhradná a právě pracovníci ústavů si dobře uvědomovali i její úskalí: „hájím výchovu ústavní, připomínám ovšem, že mám na mysli ústavy dobře dle soustavy rodinné zřízené, správným duchem prodchnuté, obratným pedagogem řízené, které pochopily náležitě poslání své.“¹¹⁵

Proti umístění v rodinách byl staven argument, že ne každý pěstoun se projeví jako ideál šlechtnosti a že vzhledem k tomu, že osiřelé a opuštěné děti jsou v rodinách finančně podporovány z prostředků sirotčích fondů a dalších institucí, mohou si je někteří pěstouni k sobě brát z prosté ziskuchtivosti nebo jako levnou pracovní sílu. Tento argument byl zvláště silný ještě na přelomu století, kdy výběr rodin pro péči o osiřelé děti nebyl nijak vázán hmotným zajištěním rodin.¹¹⁶ V pozdějších letech měli být jako pěstouni vybíráni jen takoví lidé, pro něž příspěvek, který za výchovu sirotka dostávali, nepředstavoval nijak významnou částku. Proti tomuto argumentu je také možné postavit skutečnost, že pěstounská rodina si nemohla přijetím sirotka nijak významně přilepšit, protože příspěvek na jeho výchovu příliš

¹¹² SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: Učitel'ské noviny, r. 1903, r. XXI, č. 37, s. 585.

¹¹³ Charity, k. 3, č. 6, Eduard Oliva: *Rodina nebo ústav?*, in: Věstník Svazů katolické charity v Čechách, r. 1940, č. 1.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: Učitel'ské noviny, r. 1903, r. XXI, č. 37, s. 585.

¹¹⁶ Podle instrukce schválené 1. prosince 1909 zemským výborem mohla být pěstounem cizího dítěte, které bylo podporováno ze zemského sirotčího fondu, stanovena pouze osoba, která mj. nebyla odkázána na chudinskou péči, měla prostředky, jež jí zajišťovaly vlastní obživu, a měla stálé bydliště a místo pro ubytování dítěte.

nepřesahoval její skutečné náklady, a že ostatně i personál v ústavech byl za svou práci placen¹¹⁷ a přesto se většinou této činnosti věnoval z jiných než zjištěných pohnutek.

Další argumenty hájící výchovu zdravých dětí v ústavech poukazovaly na lepší školní výsledky takových dětí. To bylo většinou dáno již zmíněným pevným denním rozvrhem vymezujícím dětem přesně dobu na učení nebo kvalitnější a stále přítomnou odbornou (někdy i lékařskou) péčí, která však byla důležitá spíše pro problematiku dětí, než pro děti zdravé, jež byly umisťovány v rodinách. Zatímco zastánci rodinné výchovy zdůrazňovali rychlé začlenění dítěte do rodiny, jejich oponenti naopak poukazovali na to, že právě v ústavu se dětem dostane spravedlivého přístupu, kdy vychovatelé nebudou činit rozdílu mezi dětmi vlastními a cizími. Ústavy také poskytovaly svým chovancům odborné vedení školených opatrovnic a pravidelný lékařský dohled. Stravování podléhalo normám určeným lékařem a rovněž kvalita ubytování a hygienických zařízení byla kontrolována.¹¹⁸ Pro ústavní výchovu také silně mluvil i fakt, že narozdíl od pěstounských rodin většina domovů držela ochrannou ruku nad svými chovanci i po odchodu z ústavu. Když se blížilo propuštění dítěte, začal mu domov již předem hledat umístění u mistra nebo v domácnosti. Na chlapce dané na vyučení a děvčata pomáhající v domácnostech pak domovský ústav většinou i nadále dohlížel a dbal, aby s nimi mistr či paní dobře zacházeli. V ústavech měly také děti uložené úspory, které v některých případech dokonce mohly rozmnožovat prostřednictvím drobných přivýdělků. Nastřádané finance byly bývalým chovancům vydávány až poté, co se prokázala jejich schopnost rozumně s nimi naložit a samostatně se o sebe postarat.¹¹⁹

To vše představovalo argumenty pro výchovu v dětském domově. Nutno však podotknout, že snad žádný z názorů, s nimiž jsem se setkala, nezatracoval výchováním v rodině jako takové. Všechny výtky, které byly směřovány rodinné výchově, se týkaly spíše toho, že bylo jen velmi obtížné zajistit pro děti vhodnou rodinu. A tak zatímco zastánci rodinné výchovy vyjmenovávali všechny výhody výchovy v ideální rodině, jejich odpůrci pracovali se zkušeností a poznatkem, že ideálu je možné dosáhnout jen zřídka, a právě odtud plynulo přesvědčení, že v mnoha případech je účelnější umístit dítě v ústavu: „*Hájíce takto výchovy ústavní, nemíníme, aby výchova rodinná zcela se pomíjela. Lze zcela souhlasiti také s tím, aby se umísťovali sirotci i do zvláště hodných rodin, kde by dítě zapomenulo na opuštěnost a sirotu svou, které by s cizím dítětem jako s vlastním jednaly a je jako vlastní vychovávaly.*

¹¹⁷ To se však nevztahuje např. na ústavy charity, kde se o děti staraly řeholnice. V tomto konkrétním případě byly také náklady na výchovu dítěte v rodině a na výchovu v charitním ústavu zhruba stejné.

¹¹⁸ Charita, k. 3, č. 6, Eduard Oliva: *Rodina nebo ústav?*, in: Věstník Svazů katolické charity v Čechách, r. 1940, č. 1.

¹¹⁹ SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: Učitelské noviny, r. 1903, r. XXI, č. 38, s. 601.

*Poněvadž však tak šlechetných a nezištných pěstounů nebude s dostatek, tedy pro ostatní sirotky a děti opuštěné nechť zařídí se řádné ústavy.*¹²⁰ O tom, že se názory na nejvhodnější způsob péče o sirotky během let příliš neměnily, svědčí i názor o více jak čtyřicet let mladší než přecházející citát: *„Do rodin? Ano, ale jen do takových, kde má dítě zaručen zdárný duševní i tělesný, ale především mravní vývin svých schopností. Dítě se nesmí státí výdělečným objektem pěstounů. Ústav, vědomý a dbalý všech příkazů svědomité péče o drahocenný poklad svého národa, skýtá nepopiratelnou záruku, že děti jemu svěřené porostou v zdravé a řádné občany...*¹²¹

¹²⁰ SEDLÁČEK: *Rodina či ústav?* in: Učitel'ské noviny, r. 1903, r. XXI., č. 38, s. 603.

¹²¹ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze-Strašnicích, k. 1, sign VII., XL. Výroční zpráva, r. 1946, s. 13.

5 Pražská péče o děti a mládež

V organizaci pražské sociální péče byl ve sledovaném období nejvýraznějším mezníkem rok 1922, ve kterém došlo ke sloučení stávající Prahy s okolními obcemi. V důsledku toho bylo třeba zásadně reorganizovat pražskou sociální péči a sjednotit kvalitu sociální péče v připojených městských částech i způsoby jejího poskytování. Klíčovou roli při reorganizaci hrálo vytvoření Ústředního sociálního sboru a výkonného Ústředního sociálního úřadu, které převzaly pravomoce do té doby fungujícího Vrchního ředitelství chudinského ústavu a mimo jiné měly tedy na starosti i správu obcí zřizovaných dětských ústavů.

5.1 Situace před rokem 1922

Již bylo zmíněno, že péče o sirotky vycházela z chudinské péče. Součástí josefinských reforem byla v oblasti sociální péče snaha vytvořit sociální a zdravotní ústavy s celozemskou působností, jejichž centrem pro Čechy měla být samozřejmě Praha. Nové ústavy měl řídit nově vzniklý orgán Vrchní ředitelství ústavů zaopatřovacích, od roku 1845 vystupující pod názvem Vrchní ředitelství ústavu chudinského. Plánovanými ústavy, na které mělo ředitelství dohlížet, byly centrální sirotčinec, porodnice, nemocnice, chudobinec, chorobinec a ústav pro choromyslné. Ne všechny ústavy se však podařilo založit ihned,¹²² např. sirotčinec vznikl až s velkým zpožděním v roce 1875.¹²³ Ačkoli zajišťovaly sociální a zdravotní péči z velké části především pro pražské obyvatelstvo, fungovaly v 1. polovině 19. století jako zemské instituce. Během 50. a 60. let 19. století přecházelo postupně řízení pražských chudinských záležitostí ze zemské správy přímo na město Praha a kompetence tak získával pražský magistrát.¹²⁴ Prvním ústavem, jenž přešel pod správu pražské obce, byl chudobinec sv. Bartoloměje roku 1860, téhož roku bylo také reorganizováno Vrchní ředitelství chudinského ústavu, které se začlenilo mezi instituty městské správy. Završením všech změn bylo roku 1864 vydání Naučení okresním ředitelství chudých, které určovalo nový systém městské chudinské správy. Nové uspořádání do velké míry respektovalo původní organizaci chudinství. Vrchnímu ředitelství bylo podřízeno 22 ředitelství okresních; v čele vrchního ředitelství stál vrchní ředitel a desetičlenný výbor, přičemž 5 členů volila městská rada

¹²² Již v roce 1789 zahájila činnost porodnice U Apolináře a téhož roku i chorobinec na Karlově, o rok později začala fungovat všeobecná nemocnice s ústavem choromyslných na Karlově náměstí. Ale chorobinec v bývalém špitálu sv. Bartoloměje se připojil až r. 1809.

¹²³ Olga FEJTOVÁ: *Chudinská a sociální péče v Praze v letech 1781 – 2000*, in: Václav LEDVINKA (ed.): *Osm století pražské samosprávy – výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000*, Praha, 2000, s. 133 - 134.

¹²⁴ Tamtéž, s. 136.

ze sboru obecních starších a zbylých 5 ustavovali okresní ředitelé.¹²⁵ Ve všech případech šlo o čestné, tedy nehonorované úřady. Okresní ředitelství se většinou skládala z ředitele a jeho náměstka, faráře, účetvedoucího a potřebného množství tzv. otců chudých.

Až do roku 1918 vývoj v sociální oblasti zahrnoval stále nové pokusy o reformu, jelikož vyžadovala stále více finančních prostředků, z části také v důsledku připojování dalších obcí k Praze a přebírání jejich sociálních ústavů do správy. S rostoucím počtem obyvatel a hospodářským rozvojem se ke konci 19. století objevovala i další pole působnosti obecní sociální péče. (V péči o děti to bylo např. zajištění dozoru po dobu, kdy jsou rodiče v zaměstnání. Roku 1884 tak byly otevřeny první jesle a o rok později útulky pro chudou školní mládež. Značná péče začala být postupně věnována opatrovnám, školkám a dalším zařízením pro každodenní péči o děti.)¹²⁶ Dalším problémem bylo jednak založení činnosti okresních ředitelství na dobrovolné práci funkcionářů a také rozdílné podmínky jednotlivých okresů vzhledem k počtu potřebných a tedy nestejně povinnosti okresních ředitelství a jejich dobrovolných pracovníků.¹²⁷

Řešení měla přinést reforma založená na práci odborných pracovníků, kteří by zároveň byli řádnými zaměstnanci města, a také uzpůsobení chudinských okresů okresům politickým.¹²⁸ Tuto reformu se však nepodařilo uskutečnit, jedinou změnou bylo na počátku 20. století zapojení nového magistrátního humanitního referátu, který měl na starosti záležitosti nadací a dobročinných fondů, tj. i důchody městského chudobince, chorobince či sirotčince.¹²⁹

5.2 Reorganizace péče v souvislosti se vznikem Velké Prahy

Další velké změny v organizaci sociální péče tak byly realizovány až v souvislosti se vznikem Velké Prahy po roce 1922. Prvním krokem k uskutečnění byl zákon o regulaci velkoměsta a další zákony na něj navazující z roku 1920. Velká Praha vznikla 1. ledna 1922, kdy byla původní Praha sloučena s 37 okolními obcemi.¹³⁰ V důsledku toho bylo nutné sjednotit i sociální péči, protože ta byla v jednotlivých obcích původně vykonávána často dosti rozdílně a byla také různě rozvinuta, mj. v závislosti na finančních možnostech dané obce. Velkou část péče stále obstarávaly dobrovolné spolky a organizace a v mnoha případech

¹²⁵ KRATOCHVÍL: *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, s. 72.

¹²⁶ Tamtéž, s. 99 – 100.

¹²⁷ FEJTOVÁ: *Osm století pražské samosprávy*, s. 137.

¹²⁸ Do té doby bylo chudinství organizováno na principu farních okresů.

¹²⁹ FEJTOVÁ: *Osm století pražské samosprávy*, s. 138.

¹³⁰ Petr ZENKL: *Městská sociální péče*, in: Václav VOJTÍŠEK (ed.): *Praha v obnoveném státě československém*, Praha, 1936, s. 421 – 422.

se pomoc obce zužovala pouze na poskytování okamžitých podpor, ale již nezahrnovala snahu o dlouhodobější řešení a prevenci. Potřebné sociální ústavy byly někdy ve špatném stavu nebo naprosto chyběly, takže nefunkční zařízení byla po vzniku Velké Prahy rušena nebo slučována, případně byly vytvářeny nové ústavy. Sjednocení Prahy s okolními obcemi bylo účelné i z hlediska dalšího vývoje sociální péče – jelikož ta byla vázána na domovskou příslušnost, stávalo se, že některé obce měly své ústavy přeplněné, zatímco jinde zely prázdnotou, a tento problém jednotná Velká Praha dokázala vyřešit.¹³¹

Pro sjednocení sociální péče na území Velké Prahy bylo nejprve nutné vytvořit určité předpoklady, byla tedy provedena šetření o stavu všech zařízení veřejné i dobrovolné sociální péče, zřízen jejich katastr a zavedena evidence všech podporovaných osob.¹³² Dne 25. června 1923 byl schválen Sociální řád hlavního města Prahy, jímž se k 1. lednu 1924 zřizoval v rámci pražského magistrátu Ústřední sociální sbor (ÚSS) se sítí místních sociálních sborů.¹³³ Ty měly za úkol řídit sociální péči v obvodu Velké Prahy, který byl za tímto účelem rozdělen na 13 sociálních okresů.¹³⁴

Předsedu a místopředsedu ÚSS volilo mezi svými členy ústřední zastupitelstvo města Prahy, to mělo také volit dalších 30 členů ÚSS. Alespoň 10 z nich mělo být členy zastupitelstva a 5 členy městské rady. Mimo to vysílaly do ÚSS své předsedy i místní sociální sbory. Právo na své zástupce zde mělo i Ministerstvo sociální péče, Ministerstvo veřejného zdravotnictví, Český zemský správní výbor, policejní ředitelství, zemský civilní soud v Praze a městský fyzikát.¹³⁵ Členem ÚSS měl být také jeden pražský školní inspektor. Kvůli spolupráci veřejné sociální péče s dobrovolnou mohly do ÚSS své delegáty vysílat také nejdůležitější organizace dobrovolné sociální péče.¹³⁶ Od roku 1923 byl předsedou Ústředního sociálního sboru Petr Zenkl, který se velmi angažoval právě především v péči o děti a mládež.¹³⁷

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž.

¹³³ FEJTOVÁ: *Osm století pražské samosprávy*, s. 138.

¹³⁴ KRATOCHVÍL: *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, s. 120.

¹³⁵ Fyzikát hlavního města Prahy, tj. zdravotní úřad.

¹³⁶ ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 426.

¹³⁷ Ostatně již předtím než byl zvolen na tuto pozici, věnoval se Petr Zenkl intenzivně sociální činnosti v Karlíně, kde byl od roku 1911 členem zastupitelstva a od roku 1919 starostou. Již v roce 1917 zde založil Okresní péči o mládež a téhož roku místní skupinu Českého srdce. Roku 1919 vznikly také jeho zásluhou v Karlíně jesle a vzápětí Ochrana matek a dětí a poradna pro kojence a roku 1923 učňovský domov. Od roku 1919 byl také členem správního výboru České zemské komise pro péči o mládež a již o rok dříve se stal odborovým radou Ministerstva sociální péče a roku 1933 také členem Poradního sboru péče o mládež při MSP (DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče v rámci sociální péče hlavního města Prahy*, s. 2 – 3.).

ÚSS měl komisi presidiální, jež se věnovala celkové organizaci sociální péče a propagační a výchovné činnosti, komisi pro péči o dospělé a nakonec komisi pro péči o mládež a dorost. Jejím úkolem bylo poskytovat veškerou možnou pomoc a prostředky potřebné mládeži, stejně jako rozhodování o umisťování dětí v pěstounské péči, koloniích či ústavech a dozor nad nimi, umisťování odrostlých dětí u mistrů, vyplácení studijních a výchovných příspěvků, provádění prázdninové péče, umisťování potřebných dětí v nemocnicích či sanatoriích, ale také např. udržování hřišť.¹³⁸

Agendu ÚSS vyřizoval Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy (ÚSÚ), pro místní sociální sbory měly podobnou funkci místní sociální úřady, které však byly vytvořeny, jen pokud práci nedokázaly zastat místní obecní úřady.¹³⁹ Při svém založení v roce 1924 měl ÚSÚ 5 odborů, a sice I. odbor presidiální a organizační, II. odbor pro péči o mládež, III. pro péči o dospělé a věci nadační, IV. odbor pro dělnické otázky a V. odbor pro bytovou péči. Z části šlo v podstatě o nástupce dřívějších městských sociálních institucí (vrchní chudinské ředitelství, úřad pro péči o mládež, humanitní referát, kancelář pro vyživovací příspěvky, referát pro bytovou reformu), které byly k 1. lednu 1924 zrušeny a vytvořily se z nich jmenované odbory s celopražskou působností.¹⁴⁰ Součástí ÚSÚ byla také Sociální poradna hlavního města Prahy, jejímž úkolem bylo poskytovat odbornou radu na poli sociální péče každému, kdo o ni požádá. Péče dětského (II.) odboru ÚSÚ spočívala zejména v poskytování různých podpor – výchovných, ošacovacích a kulturních, v hospodaření s nadacemi, odkazy a dary ve prospěch mládeže. Dále se II. odbor věnoval i umisťování dětí do pěstounské péče, dohledu nad opatrovnictvím, prázdninové péči o děti a mládež, doзору nad výchovou v rodině a ve školách a péči o některé výchovné, léčebné a polepšovací ústavy.¹⁴¹

Místní sociální sbory byly složeny ze sociálních důvěrníků zvolených příslušným místním výborem hlavního města Prahy a ze zástupců místních organizací dobrovolné sociální péče. Každý důvěrník měl na starosti přidělenou oblast. Takové uspořádání a decentralizace výkonu péče měly zaručit efektivitu péče a její individuální zaměření, ale zároveň také poskytovat podobný postup v podobných sociálních situacích. Místní sociální úřadovny se měly věnovat především preventivní péči a vyhledávat osoby, které potřebují sociální pomoc, a dopomáhat těmto osobám k jejímu dosažení. Jednotlivé případy měly být nejprve vyšetřeny úředníkem místního sociálního úřadu, příslušný sociální důvěrník pak

¹³⁸ ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 426.

¹³⁹ KRATOCHVÍL: *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, s. 120 – 121.

¹⁴⁰ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 2.

¹⁴¹ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 4 -5.

poměry přezkoumal a navrhl trvalé řešení i řešení na přechodnou dobu, než bude možné realizovat řešení trvalé. Aby byl zajištěn jednotný postup místních sociálních sborů a úřadů v různých případech, byly vydány rámcové směrnice a stanoveno, na co všechno je třeba se při vyšetřování každého případu zaměřit. Zároveň byly také po celém vyšetřovacím procesu jednotlivé případy ještě prozkoumány Sociální poradnou, úředníkem ÚSÚ nebo členem ÚSS. Vždy to však nemuselo znamenat zpomalení celého procesu pomoci, protože naléhavé situace bylo možné řešit prozatímně mimo tento relativně složitý postup.¹⁴²

Základní zásadou prvorepublikové pražské komunální sociální péče měl být tedy důraz na preventivní činnost. Pokud to bylo možné, neměl být jedinec vyčleňován ze své vlastní rodiny a před ústavní péčí byla tedy dávána přednost péči v rodinách, ať již vlastních, nebo cizích. Důležité bylo i předsevzetí „každý případ po zevrubném prozkoumání řešit přísně individuálně a vyvarovat se bezduché šablonovitosti.“¹⁴³ Měla panovat snaha „*pomáhati [...] všem, kdo toho potřebují, ale nikomu, u něhož toho potřeba není.*“¹⁴⁴

Tyto zásady se samozřejmě vztahovaly i na péči o děti. I zde trvala obecní správa na názoru, že v případě normálních dětí, odkázaných na pomoc obce (tj. osiřelých, poloosiřelých, či opuštěných), bude se dítěti nejlépe dařit v řádné rodině a pokud ta neexistuje, tedy v rodině pěstounské. Aby děti pokud možno zůstávaly ve svém původním prostředí, byly na děti poloosiřelé poskytovány pravidelné měsíční či čtvrtletní příspěvky. Ze stejného důvodu poskytovala obec příspěvky i dětem v sociálně slabých rodinách.¹⁴⁵ Pořádaly se i další podpůrné akce pro děti - ošacování školní mládeže, podílení učebními pomůckami, stravování a další.

Děti, které nemohly zůstat ve vlastních rodinách (nebo je neměly), byly přednostně umisťovány k pěstounům, kde na ně měli soustavně dohlížet poručníci z povolání, poručenské opatrovnice a další orgány. V místech, která se jevila jako zvláště vhodná pro pěstounskou péči, zřizovala obec pěstounské kolonie, v roce 1928 tak např. bylo v pěstounské péči 232 pražských dětí, většinou sdružených v 16 koloniích. Každá kolonie byla pod dozorem způsobilého jednatele a měla postaráno o lékařský dozor.¹⁴⁶ Poručenství nad dětmi

¹⁴² ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 427.

¹⁴³ Tamtéž, s. 428.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Vychovávacími příspěvky podpořila obec např. r. 1923 881 dětí (NA, fond ČSNS, k. 565, Dr. Petr Zenkl: Poznámky a zprávy o sociální péči v Praze), v roce 1928 to již bylo 1.614 dětí (ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 430) a r. 1937 dokonce 2.364 dětí (NA, fond ČSNS, k. 565, Dr. Petr Zenkl: Poznámky a zprávy o sociální péči v Praze). Přitom např. v roce 1928 činil nejnížší vychovávací příspěvek 30 Kč měsíčně, nejvyšší 450 Kč měsíčně, v průměru bylo na jednom příspěvku vyplaceno 60 Kč 19 h. U čtvrtletních příspěvků byla minimální výše 40 Kč, nejvyšší 250 Kč, průměr 94Kč 98 h (ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 430).

¹⁴⁶ DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče...*, s. 5.

vykonávala obec za pomoci organizací dobrovolné péče o mládež – Okresních péčí o mládež, někdy však také za pomoci samostatných poručníků.¹⁴⁷ Toto opatření se týkalo relativně velkého počtu dětí, např. roku 1937 Petr Zenkl ve svých poznámkách připomíná, že obec zajistila poručenství 3 212 dětem a nad 16 690 dětmi vedla dozor v jejich vlastních rodinách.¹⁴⁸

S ohledem na výše uvedené zásady Praha nijak neusilovala o navýšení kapacit svých ústavů. Pro normální osiřelé děti disponovala jediným obecním sirotčincem (Sirotčinec hlavního města Prahy), který se mohl postarat asi o 150 dětí a i v tomto počtu usilovala o individuální výchovu. Pro krátkodobé zaopatření dětí a vyšetření jejich situace sloužila obcí spravovaná Dětská ústřední útulna s kapacitou 30 míst.¹⁴⁹ ¹⁵⁰ Mimo sirotčinec a útulnu spravoval ÚSÚ ještě následující ústavy pro péči o mládež:

- Učňům byly kromě některých míst v sirotčinci určeny u učňovské domovy na Smíchově, ve Strašnicích a v Praze II v Kateřinské ulici.
- Dětem mravně zpustlým, které nebylo možné umístit do pěstounských rodin, měly sloužit chlapecká dětská Vychovatelna manželů Olivových v Kostelci nad Orlicí, Dívčí domov hl. m. Prahy v Toušeni a vychovatelna (polepšovna) v Libni. Takové děti však mohly být umístěny i v zemských vychovatelnách - chlapci v Králíkách nebo Opatovicích, dívky v Kostomlatech, případně ve vychovatelnách ČZK v Praze.
- Léčebným účelům byly určeny Dětská ozdravovny v Říčanech, Dětský chorobinec, ozdravovna a zotavovna v rámci Masarykových domovů v Krči, Jedličkův ústav, Albertinum, dvě mimopražské zotavovny – v Opořanech u Tábora a v Lučivém na Slovensku – a dvě ozdravovny v Mariánských lázních a v Darkově.¹⁵¹
- Z ústavní péče o děti obec dále svým nákladem vydržovala jesle, opatrovny, mateřské školy, plánovala budování tzv. dětských domovů, kde měla být na jednom místě soustředěna sociální zařízení pro mládež od jeslí, opatroven a denních útulků, přes poradny až po čítárny či mléčné kuchyně.¹⁵²

¹⁴⁷ ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 433.

¹⁴⁸ NA, fond ČNSS, k. 565, Dr. Petr Zenkl: Poznámky a zprávy o sociální péči v Praze.

¹⁴⁹ Podrobnější informace o sirotčinci a útulně viz 6. kapitola.

¹⁵⁰ Nepodařilo se mi dohledat, jak velkého počtu dětí se týkalo zaopatření v sirotčinci nebo ochranně za celé sledované období. Ale např. během let 1923 – 37 bylo v obecním sirotčinci vychováno 1.170 dětí a ochrannou jich prošlo 7.011 (NA, ČSNS, k. 565, Dr. Petr Zenkl: Poznámky a zprávy o sociální péči v Praze).

¹⁵¹ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 10 – 11.

¹⁵² ZENKL: *Městská sociální péče*, s. 432.

Důležitým projektem pražské sociální péče, za který se z velké míry zasloužil i zmiňovaný Petr Zenkl, bylo ve 20. letech vybudování Sociálních ústavů v Krči, tzv. Masarykových domovů. Tento komplex nelze v kapitole o pražské sociální péči opomenout, ačkoli se pražských sirotek příliš netýkal. Byl složen ze tří velkých částí-- starobince, chorobince pro staré lidi a dětského chorobince s dětskou ozdravovnou a zotavovnou školní mládeže, které měly „*dětem narušeného a ohroženého zdraví dopomáhat k jeho posílení a navrácení a starcům a stařenám umožňoval trávit poslední léta života v klidu a náležité péči.*“¹⁵³ Samozřejmě i zde se občas vyskytlo opuštěné či osiřelé dítě, jelikož sem pražské sirotčince mohly na základě doporučení poslat své chovance na zotavení.

Již byla také zmíněna úzká spolupráce péče veřejné a dobrovolné v Praze. Hlavní město si uvědomovalo „*zásluhy dobrovolné péče a jí zřizovaným ústavům se snaží náležitě přispět - pokud zde umísťuje své příslušníky, platí náležité náklady, jiným poskytuje pravidelné podpory či daruje nebo za symbolický poplatek pronajímá pozemky a stavební místa.*“¹⁵⁴ Např. II. odbor ÚSÚ pro péči o mládež spolupracoval se Zemským sirotčím fondem i ČZK (ZÚPM), poskytoval podpory humanitním spolkům, ústavům i studentským kolejím. Za pomoci jiných institucí i pražského obyvatelstva pořádal podpůrné akce, např. akce nadílkové, vyvažovací a akce vánočních stromů.¹⁵⁵

5.3 Změny v důsledku druhé světové války a další vývoj

Do tohoto systému sociální péče zasáhla až druhá světová válka. Systém organizace zůstal nejprve zachován, ale ÚSÚ rozšířil své kompetence v souvislosti s válečnými událostmi a věnoval se navíc např. podpoře uprchlíků ze zabraných území nebo náhradám válečných škod. V roce 1939 a následně i v roce 1945 se také částečně změnilo rozvržení práce mezi jednotlivými odbory.¹⁵⁶ II. odbor měl na starosti záležitosti právní a nadační, nevěnoval se tedy výlučně péči o mládež. Z té mu zůstala právní ochrana mládeže a nesvéprávných osob, hromadná poručenství a veřejné opatrovnictví.¹⁵⁷ Velká část péče o mládež se přesunula do působnosti V. odboru ÚSÚ, který měl nyní na starosti péči o děti mimo rodinu. Staral se o jednání s představiteli pěstounských kolonií, zřizování nových kolonií, získávání pěstounských rodin a umísťování dětí. Měl na starosti i odbornou správu

¹⁵³ Tamtéž, s. 450

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 453.

¹⁵⁵ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 5.

¹⁵⁶ I. odbor prezidiální a organizační zůstal v podstatě nezměněn, II. odbor byl změněn na odbor právní a nadační, III. odbor pro péči o dospělé se stal odborem hospodářsko-technickým, IV. odbor odborem rodinné péče podpůrné. V. odbor měl na starosti péči mimo rodinu.

¹⁵⁷ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 7 – 8.

sociálních ústavů (např. Ústřední dětský domov) a přechodnou a třídící ústavní péči o děti a mládež. Věnoval se také péči o dorost – vykonával dozor nad uční a jejich umístěním v rodinách či učňovských domovech a na tyto ústavy dožíral po odborné stránce. Měl na starosti rovněž péči o mravně vadné, které umisťoval také ve vlastních ústavech (např. v Kostelci nad Orlicí) a na tyto ústavy dohlížel. Přináležela mu i starost o tělesně i duševně vadné osoby, ať děti, nebo dospělé.

S tímto rozvržením pravomocí fungoval ÚSÚ do let 1948/49, přičemž úzce spolupracoval s Ústředním národním výborem hlavního města Prahy.¹⁵⁸ Od roku 1948 se datuje nová organizace pražské sociální péče.¹⁵⁹ Byl zřízen sociální referát, který se členil na sociální odbor (dosavadní ÚSÚ s oddělením všeobecným a právním, oddělením péče o dospělé a oddělením sociálního pojištění a ochrany práce) a odbor ústřední městské péče o mládež (zarhnoval oddělení všeobecné a právní, finanční a hospodářské, technické, oddělení zotavné péče, ústavní péče a mimoústavní péče). V roce 1949 byla sociální péče a ÚNV znovu reorganizovány. K 1. dubnu 1949 byl zřízen referát práce a sociální péče, který se dělil na tři odbory – odbor práce, odbor péče o mládež a odbor všeobecné sociální péče. Na tento referát také přešly kompetence sociálního odboru a odboru péče o mládež.¹⁶⁰ V rámci těchto úprav byl ÚSÚ zrušen, s jeho agendou převzal referát práce a sociální péče i původní sídlo ÚSÚ v Bartolomějské ulici č. 7.^{161 162}

¹⁵⁸ FEJTOVÁ: *Osm století pražské samosprávy*, s. 140.

¹⁵⁹ Vstoupila v platnost 16. srpna 1948.

¹⁶⁰ FEJTOVÁ: *Osm století pražské samosprávy*, s. 140.

¹⁶¹ AMP, fond ÚSÚ, inventář, s. 9.

¹⁶² Budovu v Bartolomějské navrhl pro ÚSÚ ve 30. letech Bohumír Kozák, architekt, který byl rovněž autorem areálu Masarykových domovů (Michal FLEGL: *Bohumír Kozák – architekt a kreslíř staré Prahy*, in: Rodopisná revue on-line, r. 2011, roč. 13, č. 4, s. 8). Dnes zde sídlí Nezávislý odborový svaz Policie ČR.

6 Ústavy pro péči o normální opuštěné a osiřelé děti na území Prahy

V první polovině 20. století se v Praze nacházela celá řada ústavů, které se věnovaly zaopatřování opuštěných a osiřelých dětí. Nepodařilo se mi dohledat dostatek informací ke všem z nich, proto bych jich zde chtěla představit jen některé z těch, o kterých se archivní materiály zmiňují častěji. Ve správě města Prahy byl především Sirotčinec hlavního města Prahy, který měl původně sloužit k dlouhodobému zaopatření sirotků, později plnil stále více úkol třídicího ústavu, který rozhodoval o dalším umístění dětí. Pro krátkodobou (do 3 týdnů) obecní péči o děti bez ohledu na domovskou příslušnost sloužila Dětská ústřední útulna. Pro děti starší 14 let město zřizovalo učňovské domovy, v nichž velkou část osazenstva rovněž tvořili sirotci, polosirotci a děti opuštěné.

Ústavy, které byly spravovány některým z katolických řádů, sdružoval Arcidiecézní svaz katolické charity. Z nejvýznamějších domovů lze jmenovat Borromaeum, Asyl milostného pražského Jezulátka, Útulek sv. Josefa nebo Joaneum. Sirotčince zaměřené na péči o židovské děti se v meziválečné Praze nacházely tři – jeden chlapecký v dnešní Belgické ulici a dva dívčí v Lublaňské ulici a ulici Milady Horákové, přičemž práce se blíže věnuje pouze dvěma z nich. Dětské domovy mohly být také zřizovány a vedeny laickými spolky, jako jejich zástupce uvádím ústavy ve Strašnicích a Záběhlicích, zastřešené společným spolkem Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze.

6.1 Sirotčinec hlavního města Prahy

Sirotčinec byl založen již roku 1875 jako Městský sirotčinec arcivévodkyně Gisely, jehož zřizovatelem byla městská rada. Nacházel se v budově na Pohořelci č. 111. Na přelomu 19. a 20. století ale budova přestala potřebám sirotčince vyhovovat a tak byla v letech 1911 - 1912 ve spolupráci s architekty Josefem Rosipalem a Františkem Herainem navržena a postavena nová moderní budova na Hradčanech, v ulici Jelení č. 220. V listopadu 1913 byl sirotčinec slavnostně vysvěcen a otevřen. V péči o potřebné děti ústav úzce spolupracoval s dalším obecním zařízením – dětskou útulnou. Úkolem ústavu bylo „*povznést tělesný stav dítěte, posílit a utužit jeho zdraví a dáti mu plnou možnost zdravého tělesného rozvoje.*“¹⁶³ Sirotčinec byl proto umístěn v izolované poloze, na periferii nejzdravější části města a i v pozdějších letech, kdy se již rozrostla okolní zástavba, disponoval vlastní zahradou

¹⁶³ HÁJEK: *Dítě v ústavě*, s. 31.

s oddělením parku i zelinářské zahrady, kde mohly děti trávit svůj volný čas, nebo se zaobírat prací.¹⁶⁴

Do sirotčince byly přijímány pražské děti obojího pohlaví, opuštěné, osiřelé, nebo poloosiřelé, od nejútlejšího věku (kolem 3 - 4 let) až do 16 let, v některých případech i déle. Tímto uspořádáním se sirotčinec snažil co nejvíce přiblížit poměrům v rodině, kde rovněž vedle sebe vyrůstají děvčata i chlapci v různém věkovém rozmezí. Úkol vychovatele byl tak sice složitější, za to se však výchova vyhnula šablonovitosti. Sirotčinec měl kapacitu asi 152 míst, větší část s 88 místy byla vyhrazena dívkám, menší počet 64 chlapcům. Přijímány byly děti tělesně i duševně zdravé, případně děti s drobnými úchylkami, o kterých se předpokládalo, že budou ústavní péčí zmírněny či odstraněny, a nebudou výchově v ústavu příliš na překážku.¹⁶⁵

Sirotčinec nepouštěl automaticky své chovance po 14. roce věku, tak jak to dělala řada jiných ústavů.¹⁶⁶ Tak staré děti odcházely z ústavu pouze ve chvíli, kdy si již dokázaly plně zajistit veškerou obživu a nebyly odkázány na cizí pomoc – většinou šlo o chlapce, kteří byli dáni k mistrům do učení. Sirotčinec sám vyhledával chlapcům místa u mistrů a po dobu učení na ně dohlížel. Ti, kteří si zvolili jiné povolání, učili se řemeslu přímo v sirotčinci nebo navštěvovali odborné školy, byli umístěni ve zvláštním učňovském oddělení ústavu. Oddělení studujících bylo určeno jak pro děti z ústavu, kterým schopnosti dovolily dále studovat, tak pro děti, které osiřely již jako studující a až poté přišly do sirotčince. Toto oddělení mělo být také využíváno nadanými dětmi, které budou doporučeny z pěstounské péče. Zejména chovanky zůstávaly v ústavu i po skončení školní povinnosti a jejich propuštění nezáviselo tolik na věku, jako spíše na jejich vyspělosti a osvojených schopnostech.¹⁶⁷ Starší chovanky měly také pěstounkám vypomáhat s prací i péčí o mladší děti. Chovanci se měli aktivně účastnit veškerého hospodářského života ústavu. Sami se podíleli na úklidu i drobných údržbách budovy. Provádění různých manuálních činností jim mělo také poskytnout průpravu k budoucímu povolání.

Pražský sirotčinec neměl vlastní školu a děti proto docházely do veřejných obecných škol. V ústavu však přesto působili i vlastní ústavní učitel a učitelka, kteří měli pomáhat chovancům v případech, že jejich schopnosti nestačily na osvojení látky probírané ve škole. Rovněž měli být v kontaktu s učiteli veřejné školy. Také přispívali k dalšímu vzdělání

¹⁶⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Sirotčinec hlavního města Prahy.

¹⁶⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Antonín Málek – Návrh žádoucích pracovních změn pro sirotčinec hlavního města Prahy.

¹⁶⁶ Zejména v pozdějších letech chovanci v některých případech v ústavu až do 21 či 22 let.

¹⁶⁷ HÁJEK: *Dítě v ústavě*, s. 36 – 37.

chovanecké, které již měly splněnu povinnou školní docházku. Vyučování spočívalo zejména v hodinách o hospodářství, občanských právech, péči o dítě nebo hygieně. Chovanci se mohli dále vzdělávat i díky rozsáhlé ústavní knihovně. Při ústavu působilo také autonomní „Sdružení chovanců“, které sledovalo především vzdělávací cíle, pořádalo literární večery či různé přednášky.

Od počátku 30. let se připravovala úprava pražské ústavní péče o děti. Na plánování změn se výrazně podílela za ÚSÚ např. Milada Horáková.¹⁶⁸ Změna měla vyřešit situaci, kdy vedle sebe v ústavech zároveň žily děti bezproblémové (normální) a děti „mravně vadné“ a předávaly si tak různé nešvary. Zároveň se tak projevíly i stále rostoucí snahy umisťovat co největší množství dětí do pěstounských rodin.¹⁶⁹ V jejím důsledku byl roku 1933 sirotčinec přejmenován na Ústřední dětský domov (ÚDD). I jeho funkce se pozměnila: nově v něm měly být trvale umisťovány pouze ty pražské děti, „*kteřé ze zvláštních důvodů tělesné neb duševní abnormality nemohly býti poslány do pěstounské péče. Vedle toho byl ústavu svěřen úkol ústavu pozorovacího.*“¹⁷⁰ Ústav měl tedy přijímat všechny děti ve věku 3 – 14 let, které bylo třeba před jejich umístěním do pěstounské rodiny nebo do specializovaného ústavu „*sociálně-pedagogicky přezkoumati*“ a měl diagnostikovat nejvhodnější postup při další péči. Obvyklou dobou pobytu dítěte v ústavu při potřebě diagnostiky bylo 8 týdnů, v domově proto panovala značná fluktuace. Zároveň přijímal i tzv. policejní děti. Tímto termínem byly označovány děti, které zadržela pražská policie pro potulku či žebrotu. Děti byly nově rozděleny do dvou skupin – výchovné a výzkumné. Výchovná skupina vznikla postupným přeměňováním sirotčince s normálními dětmi tím, že „*normální děti byly odevzdány péči pěstounské, úchylné do odborných ústavů. Tak zůstávaly v péči ústavní děti, potřebující zvláštní péče výchovné*“¹⁷¹ Do výzkumné skupiny patřily všechny děti nastupující do veřejné péče pražské obce. Byly sem přijímány děti potřebné trvalé péče kvůli své opuštěnosti nebo osiřelosti, děti doporučené Pedologickým ústavem¹⁷² k pozorování, obecně děti vyžadující pomoc po dobu delší než 3 týdny a také děti, které byly přemísťovány od pěstounů a mezidobí musely někde

¹⁶⁸ Milada Horáková pracovala v ÚSÚ od roku 1927, zpočátku se věnovala referátu nadací, později se soustředila na obor péče o dítě (Zora DVOŘÁKOVÁ – Jiří DOLEŽAL: *O Miladě Horákové a Miladu Horákovu o sobě*, Praha, 2001).

¹⁶⁹ DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče...*, s. 5.

¹⁷⁰ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, č. j. 1971 ze dne 15. 11. 1934.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Pedologický ústav byl založen roku 1910 a měl být základnou pro teoretický výzkum dítěte. Od r. 1918 označován též jako Ústav pro výzkum dítěte hl. města Prahy.

přečkat. Rovněž tu byla zaopatřována i mládež starší 14 let, která byla přemísťována z pěstounské péče do služby nebo do učení.¹⁷³

Plánovaly se i další změny – měly být zřízeny dvě ústavní třídy tak, aby problémové děti nemusely chodit do veřejných škol. Zatímco do škol celou skupinu dětí doprovázel některý z vychovatelů v domově, cestou z vyučování (které končilo každému chovanci jinak), nebylo v silách personálu uhlídat, aby se děti netoulaly a neprováděly nepřístojnosti. Navíc i učitelé ve veřejných školách si začali stěžovat, že se zvláště zanedbanými dětmi se jim v normálních třídách těžko pracuje a že je „*není možno označit jinak než jako podřadný materiál*“.¹⁷⁴

Roku 1938 došlo k další reorganizaci ÚDD, který měl nadále plnit i účel Ústřední dětské ochrannovy.¹⁷⁵ Až do konce druhé světové války budova zastávala funkci sirotčince a ochrannovy. Na sklonku 40. let pak byla změněna na internát Ministerstva zahraničních věcí pro děti diplomatů a zaměstnanců ministerstva.¹⁷⁶ Od roku 1999 jde o jednu z budov Ministerstva kultury, minulost objektu připomínají dvě mramorové desky ve vestibulu ministerstva.

6.2 Dětská ústřední útulna v Praze

Dětská ústřední útulna v Praze v Bartolomějské ulici č. 5 byla veřejným zařízením péče o chudou mládež zřízeným roku 1903 jako Útulna dítek podle chudinského zákona a zákona domovského z roku 1863. Měla „*poskytovat neodkladné zatímní opatření a ochranu dětem odkázaným na pomoc veřejnou, zejména chudým dětem osiřelým a opuštěným, dětem toulavým a žebravým, dětem bez přístřeší, neb jinak ochrany potřebným*“.¹⁷⁷ Do útulny se přijímaly děti bez ohledu na jejich domovskou příslušnost i bez ohledu na národnost, většinou takové, které nepřesáhly věk 14 let. Přijímány byly na základě poukazu nebo žádosti policejních úřadů, městské věznice, zemského výboru, vrchního chudinského ředitelství (nebo později ÚSÚ), nebo i jiných veřejných či soukromých činitelů, zabývajících se péčí a ochranou mládeže, např. ČZK (ZÚPM), ČsČK nebo Českého srdce. V péči ochrannovy byly děti ponechávány tak dlouho, dokud se nepodařilo odstranit příčinu jeho umístění v útulně, dokud dítě do péče nepřevzala příslušná domovská obec, nebo dokud jiným způsobem nebylo

¹⁷³ DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče...*, s. 5.

¹⁷⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, č.j. 64440 ze dne 28. 8. 1936.

¹⁷⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 152, č. j. 56451 ze dne 12. 8. 1938.

¹⁷⁶ *Městský sirotčinec (dnes Ministerstvo kultury)*, Slavné vily, <http://www.slavnevily.cz/stavby/stavby-prahy-6/mestsky-sirotcinec-dnes-ministerstvo-kultury> (k 12. 4. 2012).

¹⁷⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, Řád „Dětské ústřední útulny v Praze“ ze dne 3. 12. 1912.

postaráno o jeho výchovu a zaopatření.¹⁷⁸ Šlo však pouze o přechodné zaopatření, doba pobytu v útulně neměla přesáhnout 3 týdny. Ústav měl dětem poskytovat náhradu rodinné péče a během zaopatření v ústavu byly děti vyšetřeny lékařem a na základě vyšetření a pozorování dítěte mu byla vybrána vhodná individuálně volená trvalá pomoc a zaopatření. Takový postup však nebyl nutný vždy: někdy byly do útulny krátkodobě umísťovány i děti, jejichž matky vážně onemocněly a otec se kvůli zaměstnání sám nedokázal o své ratolesti postarat. Děti tak měly být provizorně zaopatřeny v ústavu jen do doby, než se jejich matka uzdraví. Ze samé funkce útulny plynulo, že se v ní děti často střídaly. Většinou v ústavu pobýly jen několik dní do chvíle, než se podařilo vyšetřit důvody jejich přijetí a předat je do jejich domovské obce nebo k dalšímu zaopatření. Tak např. za rok 1930 přijala útulna 474 dětí a propustila jich 459, přičemž denně v útulně pobývalo průměrně 30 dětí. Z dětí přijatých v tomto roce také jen lehce přes polovinu bylo příslušných do Prahy (246). Méně než polovina dětí byla přijata z důvodu obvyklého v klasických dětských domovech – kvůli osíření, opuštění nebo nemanželskému původu, 268 z přijatých dětí mělo jak otce, tak matku, s čímž souvisí fakt, že většina dětí byla svěřena útulně jen do prozatímní péče, po které se vracely zpět do vlastních rodin (252 dětí).¹⁷⁹

První světová válka značně poznamenala celý chod Útulny, nejenže se zhoršil stav budovy, přšelo na půdu a koupelna neodpovídala hygienickým nárokům, navíc musela Útulna odolávat velkému náporu potřebných dětí, který byl tak velký, že nemohly být všechny přijímány. Na situaci si mnohokrát stěžoval tehdejší ředitel Útulny Eduard Štorch, který zde začal pracovat krátce po skončení války. Ke svým povinnostem přistupoval velmi zodpovědně a navrhoval řadu způsobů, jak život v Útulně zlepšit a zpřístupnit ji většímu počtu dětí. Snad právě proto na funkci po necelém roce rezignoval, trpce si stěžuje, že se mu od úřadů nedostalo ani podpory ani jakékoli jiné odezvy, ba že za celou dobu svého působení nedostal jmenovací dekret, plat, ani klíč od budovy, zatímco do ústavu mohou ve dne v noci vejít lidé, kteří klíče mají, ač k Útulně vůbec neptaří.¹⁸⁰

Během reorganizace městské ústavní péče v roce 1933 byl název útulny změněn na Ústřední dětskou ochranovnu hlavního města Prahy,¹⁸¹ a ústav byl přemístěn z Bartolomějské ulice do budovy bývalého chorobince v Košířích v Bělohorské ulici.¹⁸² Chod a funkce

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 152, Ústřední dětská ochranovna hlav. města Prahy – Statistický výkaz za rok 1930.

¹⁸⁰ Bohumil KAKÁČ: *Kdo byl Eduard Štorch*, Praha, 1986, s. 24 – 26.

¹⁸¹ Slovo „ústřední“ záhy z názvu vypadlo a v pramenech se tak lze setkat už jen s označením Dětská ochranovna hlavního města Prahy.

¹⁸² Dnes ulice Podbělohorská č. 26/720.

ochranovny byl také více provázán s chodem Ústředního dětského domova, dokonce se uvažovalo o úplném sloučení obou ústavů.¹⁸³ Po pobytu ve výzkumném oddělení Ústředního dětského domova měly být v ochranovně zaopatřeny děti, které nebylo možné trvale umístit do pěstounské péče, ale jejichž diagnóza přitom také nebyla natolik závažná, aby patřily do speciálních ústavů. Úkolem ochranovny bylo „*trvalejším pobytem upravit povahu dítěte, které je těžko vychovatelné v normálním prostředí, vzhledem k svým abnormalitám fyzickým či duševním, popř. opatřiti i trvalou výchovu těch, kteří ani po delším pobytu v tomto ústavě nemohou být vráceni do normálního rodinného prostředí nebo odborného ústavu.*“¹⁸⁴ Pro pobyt v ochranovně ale nadále platila maximální lhůta 3 týdnů.¹⁸⁵

Na přelomu 30. a 40. let se opět změnila úloha Ochrany, která začala plnit funkci karantény Ústředního dětského domova. V předchozích letech se totiž domov několikrát musel potýkat s epidemiemi a byl dokonce uzavřen pro přijímání nových dětí, když do něj nově příchozí děti přinesly některou infekční chorobu. Toto riziko mělo snížit předchozí umístění dětí v Ochrany před tím, než budou trvaleji zaopatřeny v Ústředním dětském domově. Ani karanténa však situaci zcela nevyřešila – v roce 1941 byla Ochrana kvůli epidemii uzavřena a děti byly proto do přechodné péče přijímány přímo v Ústředním domově. I sem však některé z dětí zavleklo chorobu a tak byla na čas zcela znemožněno přijímání dětí do přechodné péče. Situace byla do budoucna vyřešena zřízením jakési izolované „předkarantény“ v zahradním pavilonu Ochrany, kde měly děti zůstat během prvního týdne pobytu v ústavu.¹⁸⁶

Po druhé světové válce sloužila budova účelům Domova mládeže, jakési formy učňovského domova. Během školních prázdnin roku 1950 měl být domov vyklizen a „*upraven pro účely školské.*“¹⁸⁷ V současné době sídlí v budově bývalé ochranovny základní škola.

6.3 Domov dětí opuštěných a osiřelých

Historie a působnost tohoto domova je zajímavá zejména proto, že je jedním z mála ústavů, u kterých je možné dohledat prameny k celému období jejich působení. Na jednom konkrétním příkladu je tedy možné sledovat vývoj ústavnictví po celou první polovinu

¹⁸³ DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče...*, s. 5.

¹⁸⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, č. j. 19334 ze dne 11. 3. 1937.

¹⁸⁵ DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče...*, s. 5.

¹⁸⁶ AMP, fond ÚSÚ, k. 152, č. j. 19735 ze dne 10. 12. 1941.

¹⁸⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 91, Důležité listiny, Dopis ze dne 7. 8. 1950 Referátu práce a soc. péče ÚNV hl. m. Prahy.

20. stol. Roku 1905 přijal spolek zaměřený na zřízení dětského domova, který by se soustředil na opuštěné, osiřelé a nemanželské děti, jako dar budovu v Záběhlicích.¹⁸⁸ Získání nemovitosti umožnilo otevřít dětský domov již následující rok. Dárkyně Josefa Parmová si kladla jedinou podmínku: aby děti byly nábožensky vychovávány a aby za ni v den jejího svátku byla sloužena mše. Jelikož spolek prosperoval, mohl roku 1909 přikoupit ještě jednu budovu ve Strašnicích¹⁸⁹ a nadále již spravoval ústavy dva. Během první světové války se mezi chovance dostávaly i děti, jejichž nouze a špatné postavení byly způsobeny válkou. Kromě přijímání dětí z nalezince se v ústavu ocitli i sirotci po vojácích, ruské děti uprchlé z revolučního Ruska a stále větší počet dětí z rozvrácených manželství.

Podmínkou pro přijetí dítěte do ústavu bylo tělesné a duševní zdraví. Mělo jít o děti československých státních příslušníků, ale bylo možné udělat výjimku.¹⁹⁰ Přijímání byli chlapci i dívky. V prvních letech činnosti ústavu přicházely děti především z pražského nalezince. V pozdějších letech se do domova dostávaly i jinými způsoby. Dětem byla v ústavu nahrazována rodinná péče, domov na jejich výchovu dohlížel až do 18 let věku. Přímou z domova děti odcházely nejčastěji už ve 14 letech, po ukončení školy – chlapci k mistrům do učení, děvčata do služby. Spolek domova nad nimi však nadále vykonával kontrolu. Vychovatelé z domova za dětmi docházeli a dohlíželi, aby s nimi mistři a paní dobře zacházeli a aby děti prospívaly. Každoročně se spolek staral přibližně o 40 – 50 chovanců.

Události z let 1938 a 1939 se také promítly do chodu domova i do složení jeho osazenstva. Když se po uzavření mnichovské dohody v roce 1938 stahovali lidé z pohraničí, několika dětem původem z těchto oblastí bylo poskytnuto útočiště na dobu, než jejich rodiče najdou nový domov. Okupace roku 1939 se zase projevila novými předpisy i organizací spolku a také tím, že některé děti přijaly německou národnost po rodičích a opustily ústav. Krátce po okupaci byli dokonce v dětské pracovně strašnického ústavu ubytováni němečtí vojáci, čímž vznikla kuriózní situace, kdy na jednom konci místnosti seděly nad zakřiknuté děti nad sešity a na druhém se bavili podnapilí vojáci.¹⁹¹ V roce 1942 na základě výnosu Ministerstva vnitra¹⁹² o soustředění sociálních institucí sjednal výbor spolku dohodu s Péčí o mládež ve Vršovicích. Podle ní spolek přemístil všechny své děti ze strašnického ústavu do Záběhlic. Strašnická budova byla přenechána k užívání Péči o mládež, která ji měla

¹⁸⁸ Dnes v ulici Záběhlická, č. 72.

¹⁸⁹ Současná ulice Na Výsluní, č. 201.

¹⁹⁰ ANM, Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích, k. 1, Stanovy.

¹⁹¹ František LUKÁŠ: *Ostrůvek klidu a spokojenosti*, in: Domov 1906 – 1946 pro děti opuštěné a osiřelé v Praze – Vzpomínky ke 40 letí spolku, České Budějovice, 1946.

¹⁹² Výnos č. 1761, ze 3. března 1947.

využívat jako Domov pro učeně do doby, než se jí podaří si vybudovat vlastní ústav.¹⁹³ Od této chvíle se však spolku přestávalo dařit. V roce 1944 bylo nařízeno splynutí drobných spolků do velkých celků. Na mimořádné valné hromadě se odhlasovalo volné připojení k Charitě. Po skončení války se situace nezlepšila. Spolku se hospodářsky nedařilo, navíc mu správa Učňovského domova neplatila činži za strašnickou budovu. V srpnu 1950 na poradě Ústředního národního výboru (ÚNV) přednesl předseda ÚNV žádost, aby se ze záběhlického domova stal ústav pro děti od 3 do 5 let. Spolek ale neměl na takové změny dostatečné finanční prostředky. Nakonec se zástupci spolku dohodli s Charitou o předání majetku. Ještě v srpnu 1950 byli chovanci záběhlického ústavu přemístěni do Ústředního dětského domova na Hradčanech a do ústavů na venkově. Záběhlický ústav byl pak využíván pro děti předškolního věku a pro děti zaměstnaných matek, na své náklady jej vedla Charita. V její správě však ústav nezůstal dlouho. Již v únoru 1951 byla do domova v Záběhlicích svolána schůze za účelem převzetí objektů z rukou Charity do správy ÚNV. Atmosféru jednání zachytila Olga Balšánková, místopředsedkyně výboru spolku: „*Jelikož Č. kat. Charita dále už pečovala jen o osoby přestárlé, neb o děti imbecilní, nemohla dále pokračovati v naší práci. Za „Domov“ byl přítomen p. ředitel Šebek. Schůzka byla velmi trapná. S námi členkami výboru „Domova“ se vůbec nejednalo. Uznaly jsme svou zbytečnost a z ústavu jsme odešly.*“¹⁹⁴ Strašnický domov nadále působil jako učňovský útulek. Spolek Domov pro děti opuštěné a osiřelé se definitivně dobrovolně rozešel roku 1952.¹⁹⁵ V současné době má záběhlickou budovu opět v držení Katolická charita a funguje zde penzion U Svatého Kryštofa. Ve strašnické vile sídlí dnes několik soukromých firem.

6.4 Asyl milostného pražského Jezulátka

Dětský asyl milostného pražského Jezulátka pod ochranou sv. Josefa byl založen roku 1902 pražskou učitelkou slečnou Annou Tichou, kterou k tomu přivedlo setkání s osiřelými dětmi v pražských ulicích.¹⁹⁶ Věnoval se péči o katolické opuštěné, zejména nemanželské, sociálně i fyzicky slabé děti.¹⁹⁷ Jeho vydržování se věnoval stejnojmenný spolek, který byl členem Ústředí svazu katolické charity. Domov začínal se dvěma sirotky, které zaopatřoval v bytě ve Štěpánské ulici, později měl pronajato několik bytů v Karmelitské ulici pro chlapce a ve Štěpánské pro dívky. V roce 1905 také zřídil filiálku ve vile Maria v Horní Krči, která

¹⁹³ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích, k. 1, Korespondence Olgy Balšánkové.

¹⁹⁴ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích, k. 1, Ukončení spolku.

¹⁹⁵ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích, k. 1, Korespondence Olgy Balšánkové.

¹⁹⁶ Charita, k. 2, č. 4, Jan CHALUPECKÝ: *O křesťanské charitě*, s. 11 – 12.

¹⁹⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Dotazník: Dětský asyl milostného pražského Jezulátka.

byla určena pro nejmenší děti, starší chovanci sem byli posíláni na prázdniny na zotavenou. Od roku 1909 se domov natrvalo nacházel v budově Černé ulici č. 14 – 16. Byli v něm zaopatřováni chlapci i dívky, jejich výchova ale probíhala odděleně.¹⁹⁸ Ústav měl kapacitu pro přibližně 60 dětí, v roce 1920 zaopatřoval 55 dětí,¹⁹⁹ roku 1925 se staral o 65 chovanců, stejný počet dětí v něm nalézalo zaopatření v roce 1931.²⁰⁰ Jeho chod zajišťovaly sestry dominikánky. Děti docházely do obecních škol, volný čas mohly trávit v malé ústavní zahradě nebo prací v ústavu. Dospělým chovancům a chovankám opatroval ústav místa u „*pocivých a dobrých mistrů*“, nadané dával na studia a se všemi byl dále ve styku a vykonával nad nimi otcovský dozor a péči.²⁰¹

Od 20. let se změnilo rozmístění dětí do jednotlivých budov – v Krči byly od té doby vychovávány starší děti, protože se tam lépe mohly zaučovat v hospodářských pracech, než v ústavních budovách umístěných v centru města. Nadále však byla vila Maria využívána také k ozdravným a prázdninovým pobytům pro děti z ústavu v Černé ulici. V roce 1949 byl chod azylu přerušen, děti byly postupně umísťovány do jiných ústavů, budova přešla do státní správy a byl v ní zřízen internát základní školy pro děti s vadami řeči.²⁰² V roce 1990 byla budova v Černé ulici navrácena Kongregaci sester dominikánek, které zde nyní provozují Katolický domov studujících.

6.5 Útulek sv. Josefa

Spolek Útulek sv. Josefa pro opuštěné dítky byl založen roku 1899 kaplanem Antonínem Hoffmanem. Spravoval stejnojmenný domov pro opuštěné a zanedbané děti v Praze na Vinohradech, ve Francouzské ulici č. 56. Spolek vydával od roku 1904 měsíčník Květy lásky věnovaný zájmům charity, z jehož výtěžku byl financován chod domova.²⁰³ Útulek přijímal především sirotky – chlapce i dívky, v naléhavých případech bylo možné umístit i polosírotka. Děti musely být příslušné do Čech a ve věku 6 – 14 let, výjimečně byly přijímány i děti mladší. Spolek si bral za cíl „*zpustlým a opuštěným dítkám, aby chráněny byly před pouliční toulkou [...], útulek poskytnouti, o jich nábožensko-mravní výchovu se postarati, je se zřetelem na schopnost a dovednost do učení řemeslu, do služby nebo i jinak*

¹⁹⁸ AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Řád ústavní a domácí Dětského asylu milostného pražského Jezulátka v Praze II.

¹⁹⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 91, XVIII. Výroční zpráva Dětského asylu milostného pražského Jezulátka za spolkový rok 1920.

²⁰⁰ *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou...*, s. 55.

²⁰¹ Charita, k. 2, č. 3, P. Ludvík BLÁHA: *Několik kapitol z dějin naší charity*, r. 1921, s. 38.

²⁰² Sestra Vojtěcha: *Kongregace sester dominikánek – 100 let působení sester dominikánek v Praze*, in: Summa sumárum Listy svatojiřské farnosti, leden 2007.

²⁰³ AMP, fond ÚSÚ, k. 151 – 151, Dotazník: Útulek sv. Josefa pro spusté a opuštěné dítky.

*u lidí svědomitých umístiti, však vyhrazuje si spolek právo i později o jejich mravním a náboženském prospívání se přesvědčovati.*²⁰⁴

Zpočátku o děti pečovaly civilní vychovatelky, později se výchovy ujaly dvě řeholnice z řádu Sv. Františka a roku 1910 je už natrvalo vystřídaly školské sestry de Notre-Dame z Horažďovic. Protože se počet dětí v útulku rozrůstal, rozhodl se Spolek zřídit ještě filiálku v Pyšelích. Nejprve působil Spolek samostatně, později se i jeho ústavy dostaly pod záštitu Svazu katolické charity. Spolek se staral přibližně o 100 – 130 dětí ročně, např. roku 1926 se staral o 120 dětí,²⁰⁵ roku 1931 zaopatřil 121 sirotků,²⁰⁶ roku 1934 jich bylo 104²⁰⁷ a v roce 1937 103, z nichž 61 pobývalo v Praze a 42 ve filiálce v Pyšelích.²⁰⁸ Dětský útulek i se svou filiálkou pracoval i během druhé světové války. Po jejím skončení jej ale zřejmě potkal podobný osud jako jiné dětské ústavy ve správě Charity, protože od roku 1950 byl v pražské budově zřízen internát pro slabozraké děti. Filiálka v Pyšelích funguje jako dětský domov dodnes.²⁰⁹

6.6 Sirotčinec sv. Karla Boromejského - Borromaeum

Dřívější „Italský“ nebo také „Vlašský“ hospital představoval vůbec nejstarší ústav svého druhu na území Prahy. Byl založen roku 1602 Italskou kongregací jako špitál, do kterého byly umísťováni jak chudí starci a stařenky, tak zejména nalezcenci a opuštěné děti. V roce 1789 byl ústav zrušen v rámci centralizace dobročinných ústavů během josefínských reforem, ale již roku 1804 byl obnoven a v říjnu byli přijati první 4 sirotci. V souvislosti s první světovou válkou, do které roku 1915 vstoupila i Itálie, byli ze sirotčí kongregace vyloučeni všichni říšští italští členové a bylo nutné postavit fungování sirotčince na novém základě. Již roku 1914 byly schváleny nové stanovy, které z Italské kongregace činily Sirotčí kongregaci neboli Borromaeum, které mělo fungovat především jako válečný sirotčinec a zaopatřovat děti postižené válkou.²¹⁰ Nacházel se v prvním patře budovy ve Vlašské ulici č. 335, která byla v držení Sirotčí kongregace v Praze.

Ústav přijímal hochy, kteří ztratili jednoho nebo oba rodiče, jen výjimečně se mohli do sirotčince dostat i chlapci opuštění. Přednost byla dávána válečným sirotkům z Čech. Další podmínkou přijetí do Borromaea bylo katolické vyznání a tělesné i duševní zdraví a věkové

²⁰⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Stanovy spolku „Útulek sv. Josefa pro spustlé a opuštěné dítky“.

²⁰⁵ Květy lásky, r. 1926, roč. XXII., č. 2.

²⁰⁶ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazů katolické charity v Čechách, r. 1932, roč. VI., č. 3.

²⁰⁷ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazů katolické charity v Čechách, r. 1935, roč. IX., č. 3.

²⁰⁸ Charita, k. 3, č. 6, Věstník Svazů katolické charity v Čechách, r. 1938, roč. XII., č. 4.

²⁰⁹ Historie, Dětský domov Pyšely, <http://www.ddpysely.cz/historie.html> (k 4. 4. 2012).

²¹⁰ Charita, k. 2, č. 3, Dějiny Sirotčí kongregace v Praze.

rozmezí 7 – 10 let. Noví chovanci byli většinou přijímáni na začátku školního roku, ale i v tomto ohledu bylo možné učinit výjimku.²¹¹ Úkolem sirotčince bylo „*nahradiť dle možnosti osirelým hochům vychování v domě otcovském.*“²¹² Chovanci navštěvovali veřejné pražské školy, ve vedlejších předmětech, např. zpěvu či tělocviku, se mohli dále hlouběji procvičovat i v ústavu. Chlapci ze sirotčince také obstarávali zpěv na kůru v Italské kapli. Dále byl kladen důraz na to, aby se hoši vzdělávali v obou jazycích – jak češtině, tak němčině. Ústav měl kapacitu kolem 50 dětí, např. v roce 1931 se staral o 48 chlapců.²¹³ Budova sloužila jako sirotčinec až do roku 1942, kdy byla předána italskému státu. V současné době jde o jednu z budov italského velvyslanectví v Praze a sídlí zde Italský kulturní institut.

6.7 Joaneum

Joaneum bylo založeno roku 1888 jako útulna pro katolické učně v Praze. Útulek učňů byl roku 1915 reorganizován spolky Joaneum a Svatováclavská matice školská jako sirotčinec pro sirotky v rozmezí 6 - 14 let po padlých vojínech a legionářích a pětiletá obecná škola. Ústav se nacházel ve třech domech v Salmovské ulici a disponoval dále dvěma pobočkami na venkově. Přijímal děti římsko-katolického či řecko-katolického vyznání z celého území Čech, později ČSR. Vedle výchovy měl chovancům poskytovat i vzdělání a o sirotky se měl starat až do jejich osamostatnění.²¹⁴ Již brzy po vyučení však děti musely ústav opustit, nejdelší lhůta pro odchod ze sirotčince činila 3 měsíce, během kterých se měli vyučenci již ze svého platu náležitě vybavit pro odchod do světa.²¹⁵ Instituce byla řízena kongregací Bratři škol křesťanských a stejně jako další ústavy vedené církevními řádami bylo i Joaneum přičleněno k Ústředí svazů katolické Charity. Původně byla jeho kapacita 180 míst,²¹⁶ později ale zaopatřovala značně méně chovanců. V dostupných pramenech je sice možné nalézt informaci, že v roce 1925 zde bylo umístěno 190 dětí, v roce 1936 už to však bylo pouze 100 chovanců.²¹⁷

Nejprve měl sirotčinec žákovské, studentské a učňovské oddělení, ale jak plynul čas od první světové války, ubývalo dorostu z řad válečných sirotek a první dvě oddělení se vyliďňovala. V polovině 20. let se proto Joaneum začalo přeměňovat zpět v učňovský útulek a

²¹¹ Charita, k. 2, č. 3, Dějiny Siroťní kongregace v Praze, vložený leták Sirotčinec sv. Karla Borromejského: Borromaeum

²¹² Tamtéž.

²¹³ *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou...*, s. 55.

²¹⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, č. j. 65817 ze dne 4. 9. 1936.

²¹⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, Zpráva – Prohlídka válečného sirotčince Johanea, č. j. 5214/24.

²¹⁶ Josef KLOBOSIL: *Válečný sirotčinec Joanneum*, in: ČKD, r. 1916, č. 2, s. 128.

²¹⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, č. j. 65817 ze dne 4. 9. 1936.

sirotčinec bez přesného určení původu dětí: „*Jelikož dorostu z řad válečných sirotků k doplnění těchto oddělení stále ubývá a v poslední době do oddělení těchto nových chovanců se vůbec nepřijímají, v několika letech obě oddělení úplně zaniknou, neboť až na několik výjimek jsou chovanci vesměs starší 10 let. Přihlášek z venkova, zvláště pak do oddělení učňovského jest takové množství, že nutno kol 100 přihlášek ročně pro nedostatek místa zamítnuti, takže ústav mohl by dobře obsaditi ještě jednou takový objekt, aby mohl vyhověti všem přihláškám učňů – sirotků i nesirotků...*“²¹⁸ V době druhé světové války přestal ústav plnit svůj původní účel – v roce 1942 byla budova zabrána a využívána pro potřeby Všeobecné nemocnice. Po roce 1989 byla budova²¹⁹ navracena řádu školských bratří, ti se ale do Čech již nevrátili a objekt pronajali pražské Salesiánské provincii. Salesiáni sem následně umístili Jabok – svou Vyšší sociálně pedagogickou a teologickou školu. Název „Joaneum“ je dodnes ponechán nad vstupními dveřmi a připomíná bývalý sirotčinec.

6.8 Sirotčinec sv. Notburgy

Sirotčinec sv. Notburgy se nacházel ve Šporkově ulici č. 12. Založen byl již v roce 1821 a od roku 1839 byly jeho vedení a správa v rukou Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. Stejně jako další ústavy ve správě katolických řádů spadal tedy i tento pod širší zastřešení Svazu katolické charity. Sirotčinec byl vydržován a podporován německým spolkem Waisenmädcheninstitut des St. Nothburga-Frauenvereines. Šlo o výhradně dívčí ústav, jehož cílem bylo „*přijímati a ošetřovati sirotky, polosirotky, děti opuštěné i ty, které rodiče nemohou z jakékoliv příčiny sami ošetřovati.*“²²⁰ Přijímány byly dívky od 6 let, ve výjimečných případech i mladší a v ústavu mohly setrvat do šestnáctého roku, případně i déle. Po dokončení školní povinnosti se dívky učily především domácím pracím a vaření. Zvlášť nadané chovanky mohly v ústavu zůstat i po šestnáctém roce věku a využívat zajištění v ústavu, zatímco studovaly na středních nebo odborných školách. Domov tak fungoval zároveň i jako útulek pro studentky. Kapacita domova činila kolem 100 míst. V roce 1925 se ústav postaral o 100 dívek, roku 1931 o 107 dívek.²²¹ V roce 1939 připadlo veškeré jmění spolku Kongregaci Milosrdných sester, které nadále udržovaly chod sirotčince i v období války, zároveň byl v části domu zřízen dívčí internát. V roce 1950 byl internát zestátněn a později se v budově usídlila Základní škola pro děti se zbytky zraku. V 90. letech

²¹⁸ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, č. j. 1015/24.

²¹⁹ Salmovská ulice č. 8.

²²⁰ AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Ústav sv. Notburgy, Praha III., Šporkova 12, Stanovy Sirotčince sv. Notburgy.

²²¹ *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou...*, s. 55.

byl dům navrácen Kongregaci Milosrdných sester Karla Boromejského, které jej užívají do současnosti.

6.9 Israelitský sirotčinec pro hochy z Čech

Sirotčinec umístěný na Vinohradech v Komenského ulici č. 6²²² byl otevřen 15. srpna 1898. První myšlenka na jeho založení vznikla v roce 1895, kdy tímto způsobem chtělo vedení spolků B'nai B'rith oslavit padesátileté jubileum vlády císaře. Nakonec byl sice tento návrh odložen, ale k založení spolku, jenž si dal za úkol vytvoření sirotčince pro židovské hochy, došlo jen o dva roky později, v srpnu r. 1897. Členy spolku byli převážně členové B'nai B'rith, kteří také značnou měrou přispěli k nastřádání prvotní sumy, jež byla nutná k zakoupení vinohradské budovy.²²³

V době svého otevření pečoval ústav o 16 chovanců a měl možnost na umístit asi 30 dětí – tohoto počtu dosáhl již v roce 1900. Protože si spolek vedl finančně velmi dobře, přikoupil roku 1902 ještě sousední dům, čímž se kapacita zvýšila na 50 chovanců. Sirotčinec se snažil vytvořit rodinné prostředí, pěstouny měli chlapci oslovovat „otče“ a „matko“. V přístupu k dětem se spolek snažil vyvarovat jakékoliv uniformity nebo stigmatizace. To se projevovalo např. i v tom, že ačkoli chlapci dostávali ústavní oblečení, nevypadalo toto oblečení jako uniforma a postrádalo také jakoukoli značku ústavu, tak aby děti měly pocit, že je skutečně jejich. Podle mateřského jazyka byla chlapcům vybrána česká nebo německá škola, kterou budou navštěvovat. Druhému jazyku se pak v domově učili pod dohledem učitele, který také pečoval o to, aby chlapci řádně plnili školní práce a úkoly.

Do péče mohli být přijati sirotci nebo polosirotci, ve výjimečných případech i chlapci opuštění svými rodiči, podmínkou přijetí bylo dobré zdraví a příslušnost dítěte do Čech. Přijímání byli chlapci ve věku 6 – 10 let (ve specifických případech i starší) a předpokládalo se, že v 15 letech domov opustí.²²⁴ Zejména v pozdějších letech však chovanci zůstávali v ústavu i déle. Stávalo se to zejména ve dvou případech. Jednak tehdy, pokud personál usoudil, že chlapci ještě nejsou dost zralí pro výkon vybraného povolání. V druhém případě naopak tehdy, pokud šlo o děti nadané, které mohly v domově zůstat, dokud neukončí střední školu. Spolek se o své svěřence staral i po jejich odchodu z ústavu. Až do doby, než se dokázali sami plně zaopatřit, poskytoval jim finanční pomoc z fondu pro učně.

²²² Dnes ulice Belgická č. 25.

²²³ AŽM, fond Spolek israelitského sirotčince pro hochy z Čech, sg. 64075, Jubilejní zpráva spolku Israelitského sirotčince pro hochy z Čech v Praze – Vinohradech 1898 – 1922, s. 6-7.

²²⁴ AŽM, fond Spolek israelitského sirotčince pro hochy z Čech, bez signatury, Statuten des „Vereines zur Errichtung und Erhaltung eines allgemeinen israelitischen Knaben-Waisenhauses für Böhmen“.

Během první světové války a krátce po ní se sirotčinec potýkal s výraznými hospodářskými potížemi a jen díky vytrvalé propagaci členů B'nai B'rith se jej podařilo udržet v chodu a bez významnějších finančních ztrát. Zatímco v roce 1913 činily náklady na zaopatření jednoho chovance 676 K, v roce 1919 už to bylo 2 315 K a roku 1922 dokonce 5 458 K. V roce se 1925 se ústav staral o 54 chlapců,²²⁵ v roce 1931 o 57 hochů s celkovým nákladem 390 155 Kč.²²⁶ Přes tyto nesnáze šlo však ve 30. letech o ústav velmi moderně zařízený – vedle učeben, ložnic a jídelen byly v budově k dispozici i velká tělocvična, herna, hudební síň a bazén, na dvoře pak hřiště a v zimě kluziště.²²⁷

Nejprve plnili roli pěstounů manželé Schwagerovi. Pan Isidor Schwager byl od založení sirotčince zároveň i jeho ředitelem.²²⁸ Později jej na tomto postu vystřídal Oto Freudenfeld, který byl sám v ústavu vychován. Ve své funkci se zasadil o bohaté kulturní vyžití dětí v sirotčinci, děti hrály divadlo a pravidelně se zde konaly důležité premiéry. Ještě za německé okupace děti v sirotčinci v roce 1941 nazkoušely u příležitosti ředitelových narozenin dětskou operu *Brundibár* Hanse Krásy. Během druhé světové války byl porušen čistě chlapecký charakter domova, když do něj byly přemístěny chovanky z dívčího sirotčince. Roku 1942 zde byla vychovávána např. Ilse Reinerová,²²⁹ která si zde po dobu svého pobytu psala deník, z něhož lze čerpat některé informace o dětském vnímání ústavu.²³⁰ Mezi další chovance ústavu patřili např. mladší bratr Jiřího Ortena Zdeněk Ornest²³¹ nebo Hanuš Hachenburg, talentovaný dětský básník z Terezína. Během války však většina chovanců putovala transporty do Terezína a odtud pak někteří do dalších koncentračních táborů. Podobný osud potkal v roce 1944 i ředitele sirotčince Oto Freudenfelda.

Po válce zřídila židovská obec v budově domov mládeže s kapacitou 70 dětí, kam byli přijímáni sirotci, polosirotci i opuštěné děti.²³² V současné době sídlí v budově židovská mateřská a základní škola a židovské gymnázium Or Chadaš. Od roku 2010 připomínají ředitele sirotčince Freudenfelda a chovance Hanuše Hachenburga dva pamětní kameny zasazené v dláždění chodníků u vstupních dveří do školy.

²²⁵ *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*, s. 32.

²²⁶ *Péče o chudé a mládež ochrany potřebnou...*, Praha, 1937, s. 55.

²²⁷ Rudolf FRANĚK: *Pražský sirotčinec*, in: *Židovská ročenka*, r. 1971 – 1972 (5732), s. 65.

²²⁸ AŽM, fond Spolek israelitského sirotčince pro hochy z Čech, sg. 64075 Jubilejní zpráva spolku Israelitského sirotčince pro hochy z Čech v Praze – Vinohradech 1898 – 1922, s. 7.

²²⁹ Kateřina STEINOVÁ: *Očima dítěte – Deník Ilse Reiner*, in: *Infobulletin Nadačního fondu obětí holocaustu*, r. 2012, č. 1.

²³⁰ Ilse REINER-EICHNEROVÁ: *Očima dítěte*, Vsetín, 2008.

²³¹ Zdeněk URBÁNEK: *Závěrečná studie*, in: Jiří ORTEN: *Deníky Jiřího Ortena – poesie – myšlenky – zápisky*, Praha, 1958, s. 454.

²³² *Věstník židovské náboženské obce*, r. 1946, č. 15, s. 146.

6.10 Krejcarový spolek – Dívčí sirotčinec

Základem pro vznik Sirotčinec pro židovské dívky v Puchmajerově ulici²³³ byl roku 1877 založený Krejcarový spolek, který vyplácel stipendia osiřelým chudým židovským dívkám. První krok k založení sirotčince představovalo v roce 1888 ustavení fondu sirotčího domova. V roce 1897 pak spolek dostal darem budovu budoucího sirotčince, kam již dříve byli umísťováni sirotci za malou úplatu. Od chvíle, kdy spolek získal vlastní budovu, dokázal každoročně ubytovat a dále zaopatřit 30 dívek a nadále vyplácel i řadu stipendií. Při ústavu brzy vzniklo dámské komité, jehož členky se staraly o výchovu dívek. Jeho vedoucí představitelky Lucie Kallbergová a Eugenie Ornsteinová se zvláště osvědčily za těžkých válečných časů, kdy se jim podařilo udržet prosperitu ústavu a proti všem útrapám ochránit 34 chovaneček.²³⁴ Po první světové válce se sice prostředky spolku ztenčily, ale i nadále dokázal plně zaopatřit ročně zhruba 30 dívek.²³⁵ Od založení sirotčince zde také působila učitelka a vychovatelka, která měla dívkám nahrazovat matku.²³⁶ I chovanky tohoto sirotčince navštěvovaly podle výběru českou nebo německou školu, starší z nich již byly zaměstnány v domácnosti. Ve volném čase se v ústavu věnovaly lehčím domácím pracem, „*se kterými má být každé děvče časně obeznámeno*.“²³⁷

Podmínky pro umístění v sirotčinci se v mnohém podobaly podmínkám, jež si stanovil israelitský sirotčinec pro hochy – aby měla dívka nárok na pobyt v ústavu, musela být úplným sirotkem nebo polosirotkem narozeným v Čechách, případně rodiči opuštěna. Pro přijetí musela být dívka zdravá a v rozmezí 6 - 10 let. Na rozdíl od chlapců se však u dívek předpokládalo, že setrvají v ústavu až do 17 let, v případě výjimečného nadání mohla být péče ještě prodloužena.²³⁸

²³³ Později Lublaňská ulice č. 12/5.

²³⁴ AŽM, fond Krejcarový spolek pro podporování chudých židovských osiřelých dívek v Čechách, sg. 72640, Jubilejní zpráva sirotčince pro židovské dívky, dříve Krejcarového spolku Praha – Král. Vinohrady k 50ti letému trvání.

²³⁵ *Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*, s. 32; *Péče o chudé a mládež ochrany potřebnou...*, s. 55.

²³⁶ AŽM, fond Krejcarový spolek pro podporování chudých židovských osiřelých dívek v Čechách, sg. 72640, Jubilejní zpráva sirotčince pro židovské dívky, dříve Krejcarového spolku Praha – Král. Vinohrady k 50ti letému trvání.

²³⁷ AŽM, fond Krejcarový spolek pro podporování chudých židovských osiřelých dívek v Čechách, sg. 11065, Výroční zpráva za rok 1921.

²³⁸ AŽM, fond Krejcarový spolek pro podporování chudých židovských osiřelých dívek v Čechách, sg. 11065, Statuten des Kreuzer-Vereines zur Unterstützung armer israelitischer Waisenmädchen in Böhmen.

Sirotčinec fungoval až do druhej svetovej vojny. V roku 1939 bola činnosť Krejcarového spolku – Dívčieho sirotčince ukončená.²³⁹ Během války postihl obyvatele sirotčince pravděpodobně podobný osud jako děti a vychovatele z Izraelského sirotčince pro hochy.

²³⁹ Eva SOTONIAKOVÁ: *Sociální rozměr židovství*, in: AUSPICIA, r. 2004, roč. I., č. 1, s. 52 - 57.

7 Život v ústavech

7.1 Pěstouni

Personál v dětských domovech a sirotčincích býval většinou označován souhrnným termínem „pěstouni“. Jeho složení se v mnohém lišilo podle typu ústavu a jeho zřizovatele. Zejména menší ústavy udržované soukromou osobou nebo domovy ve správě církve se snažily udržovat prostředí co nejpodobnější domácí atmosféře běžné rodiny. Zde mohly děti oslovovat pěstouny „otče“ a „matko“, vhodné to bylo zejména v těch domovech, kde se o vedení staral skutečný manželský pár. Tak tomu bylo např. v případě židovského sirotčince v Belgické ulici; i v Domově v Záběhlicích byly prvními pěstouny manželé, které děti oslovovaly „tatínku a maminko“, později však toto uspořádání přestalo vyhovovat.²⁴⁰ V ústavech, o jejichž chod se staraly ženské církevní řády, se zas s oblibou používalo označení „mami“ a „babi“.

Trochu jinak musel být organizován chod větších ústavů, kde se o děti staral větší počet pěstounů. Např. v Sirotčinci hlavního města Prahy se o děti starala celá řada pěstounů a pěstunek různých profesí, kteří měli děti nejen vychovávat, ale také jim předávat dovednosti ze svého oboru. Vedle ředitele a jeho ženy, která zastávala úkol hospodyně, tu působili i učitel a učitelka, krejčí, obuvník, zahradník, švadlena, pěstounka domácích prací, kuchařka a služebné. Všichni měli zároveň i úlohu pěstounů a pěstunek.²⁴¹

Ústav od ústavu se také značně lišilo, kolik dětí měl na starosti jeden dospělý. Nepodařilo se mi zjistit tyto informace o všech domovech, ale pro představu uvádím čísla alespoň o několika domovech: Data v tabulce se týkají roku 1928.²⁴²

Ústav	Personál	Děti	Děti/dospělí
Asyl Milostného pražského Jezulátka	13	68	5-6
Joaneum	8	150	18-19
Sirotčinec sv. Notburgy	4	103	25-26
Útulek sv. Josefa	12	120	10

²⁴⁰ Domov 1906 – 1946 pro děti opuštěné a osiřelé v Praze – Vzpomínky ke 40 letí spolku, České Budějovice, 1946, s. 6.

²⁴¹ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Instrukce pro pěstouny.

²⁴² Charita, k. 3, č. 6, Výroční zprávy svazů katolické charity za rok 1928.

Povinnosti pěstounů i jejich poměr k ústavu i k chovancům bývaly stanoveny ve směrnících či řádech jednotlivých domovů, proto se mohly v některých drobnostech lišit, přesto zůstávaly navzájem velmi podobné.²⁴³ Např. instrukce pro vychovatele Sirotčince stanovují dosti obecně požadavky na zaměstnance takto: „*Všecky osoby v městském sirotčinci zaměstnané, jež žijí v denním styku s chovanci ústavu, mají si býti vědomy především toho, že berou na sebe těžce zodpovědnou povinnost svým příkladem, bezúhonným životem, svou hodnotou mravní a svým smyslem pro plnění povinností přispívati ke zdárné výchově dětí péči ústavu svěřených. Podmínkou této zdárné práce výchovné je vzájemný přátelský poměr osob v ústavě působících, k jehož zachování je povinnen každý dle svých sil ochotně přispěti. Trvalé působení jednotlivých osob v ústavě podmíněno je nejen plněním běžných povinností v oboru vlastního povolání, ale především na tom, jakou měrou dovede chápati svou zodpovědnost ve spolupůsobení na práci výchovné.*“²⁴⁴

O chodu ústavu rozhodovala správa a pěstoun jako vykonavatel její vůle měl být naprosto spolehlivý. V některých případech to byla jen správa, kdo měl patřičné vzdělání a odbornost pro rozhodování o výchově dětí, proto měli pěstouni pokyny a upozornění správy ústavu přijímat „*rádi a vděčně, neboť jimi své zkušenosti a praksi prohlubují a zdokonalují.*“²⁴⁵ Povinností pěstouna bylo soustavně se vzdělávat a využít každé příležitosti, kurzu či přednášky k rozšíření odborných znalostí.

Povolání pěstouna v ústavu vyžadovalo určité duševní i tělesné vlastnosti. Bylo třeba, aby byl pěstoun tělesně zdravý, neboť „*lidé nepěkných návyků tělesných nehodí se za vychovatele, protože ve svých chovancích, kteří mívají velmi bystrý postřeh pro tělesné i povahové vady svých vychovatelů, vzbuzují posměch a nevážnost, čímž trpí i celková kázeň ústavní.*“²⁴⁶ Vychovatel měl být duševně zdravý, klidný a vyrovnaný, aby se pro něj práce nestala zdrojem rozčilování a stálého duševního vypětí a aby se každodenně nevracel do práce s nechutí. Právě svým klidem, rozvahou a přívětivým přístupem k chovancům měl naplňovat ústav dobrou náladou a předcházet tak konfliktům ve zdech domova, ať už mezi dětmi, nebo dospělými z řad personálu. K sobě navzájem se měli pěstouni chovat s úctou, aby šli chovancům příkladem a nevnášeli do ústavu neklid a nespokojenost, neboť „*těžce se proviňuje na dětech ten, kdo zkalí v ústavě vztah dětí k personálu, nebo zvíří ovzduší mezi*

²⁴³ Karel KADET: *Poměr pěstounů k chovancům ústavů a jeho správně*, in: TŮMA (ed.): *Dítě v péči ústavní*, s. 83.

²⁴⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Instrukce pro učitele v sirotčinci hl. města Prahy.

²⁴⁵ Karel KADET: *Poměr pěstounů k chovancům ústavů a jeho správně*, s. 85.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 83.

*ředitelem a personálem.*²⁴⁷ Správný pěstoun se měl vyznačovat ujasněnými životními prioritami i pochopením pro dětskou duši: „*Učitelský a výchovný sbor nemohou tvořiti ani lidé, kteří od života chtějí všechno dosíci, ani lidé, kteří s ním již zúčtovali, právě tak jako jím nemohou býti jen snílkové nebo lidé bez obrazivosti, kteří by nedovedli pochopiti a nahlédnouti v dílnu duševního dění dětského nitra.*“²⁴⁸ Všichni pracovníci ústavu se také měli snažit, aby děti překonaly předchozí špatné zkušenosti a vyrůstaly v otevřenosti a důvěře k personálu: „*Výchovné prostředí pro naše děti se smutnou minulostí je nutno vědomě udržovati v jasném, hřejivém tónu, působiti k probuzení důvěřivosti, srdečné upřímnosti a sdílnosti.*“²⁴⁹ S ohledem na to, z jakých rodinných poměrů někdy děti do ústavů přicházely se také v otázce vztahů dětí a rodičů kladly na pěstouny vysoké nároky: „*Výchova a zušlechtění citové je pro vychovatele zkouškou státníkovou. On má u svěřence uchovati nejněžnější a nejsvětější lásku k matce, vzbuditi úctu k oci a současně často před matkou varovati a otce zapomínati. Chovanec má rodiče milovati a při tom na ně nespoleháti a i vyhybati se jim.*“²⁵⁰

Důležitý byl vysoký mravní kredit pěstounů, kteří se měli těšit dobré pověsti a tak přispívat i k dobrému jménu svého domovského ústavu. S tím souvisel i příkaz naprostého mlčení o dění v domově, ať už šlo o drobné potíže spojené s jeho denním chodem, nebo o problémy většího významu, k jejichž řešení ale ještě nebylo nutno povolávat veřejnost. Stejně tak, jako měl vychovatel dbát na dobrou mravní pověst domova, měl ochraňovat i jeho hmotné statky, šetrně nakládat s vybavením a úsporně s finančními prostředky, rovněž měl chránit majetek chovanců a ručit za něj.

Pěstoun měl pro chovance představovat vzor pracovitosti a poctivosti, děti nikdy neměli na personálu pozorovat nechuť k vlastní práci, ještě horší by bylo, kdyby děti svého pěstouna přistihli při lži, podvodu, či vymlouvání se. Tyto případy by negativně ovlivnily jeho autoritu v ústavu a nemohl by již tak dobře uplatňovat veškeré výchovné zásady a postupy. Vychovatel se měl vyvarovat silných slov či dvojsmyslů, aby nebouřil dětskou obrazotvornost a zejména starší chovance nesváděl k nečistým myšlenkám. K dětem se měl chovat vlídně za všech okolností, pokud se rozhodl za nějaký přečin uložit dítěti trest, měl při tom být vychovatel stále vlídný a klidný, aby dítě cítilo jeho lásku i smutek, jaký vychovateli nutnost uložení trestu způsobuje. Především měl pěstoun ke všem chovancům přistupovat stejně a

²⁴⁷ AMP, ÚSÚ, k. 141, Antonín Málek: Návrh žádoucích pracovních změn pro sirotčinec hlavního města Prahy, s. 11.

²⁴⁸ AMP, ÚSÚ, k. 141, Antonín Málek: Návrh žádoucích pracovních změn pro sirotčinec hlavního města Prahy, s. 10.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ Tamtéž.

spravedlivě jak při udělování pochval, tak při trestání, aby v dětech nerostla hořkost nad nespravedlností světa. Od častého trestání byli pěstouni odrazováni, přesto však škála možných trestů sahala od napomenutí a zákazu her až po odepření části některého jídla nebo tělesné tresty.²⁵¹ V jednotlivých domovech se zřejmě mohly lišit i tresty, např. kázeňský řád záběhlického domova se o žádné formě tělesného trestu nezmiňuje, zato mohlo být dítě pro zvláště nepřípustné chování z domova vyloučeno: „*Prohřeší-li se některý chovanec proti pravidlům slušného chování, uloží mu správkyňe ústavu trest podle výše provinění a se zřetelem k povaze děcka. Tresty ty jsou nejprve mírné napomenutí, pak přísná důtka a zůstávají-li tyto tresty neúčinnými použije správkyňe ústavu nebo pěstounka trestů přísnějších, jaké je na př. vyloučení ze hry, ze společných vycházek a pod. Kdyby ani tyto tresty neúčinkovaly, navrhne správkyňe ústavu nebo pěstounky řediteli ústavu aby dítě bylo z ústavu vyloučeno.*“²⁵²

Výše uvedené požadavky opět vykreslovaly spíše ideální obraz pěstouna a lze jen těžko usoudit, jak dalece mu skuteční zaměstnanci dětských domovů odpovídali. V mnoha případech se jistě pěstouni blížili předloženému vzoru šlechtnosti a přívětivosti, jindy tomu tak nebylo. V pražském sirotčinci byla dokonce roku 1929 vyšetřována stížnost proti nekorektnímu chování ředitele a jeho paní. Ředitel sice popřel většinu událostí, na které se stížnost vztahovala, přesto však celá záležitost skončila jeho rezignací na post a i jeho manželka se vzdala funkce ústavní hospodyně.²⁵³ Z celé události snad bude nejlépe zřetelné, co bylo v dané době odsouzenímhodné.

Roku 1929 se objevovaly stížnosti na život v městském sirotčinci, zejména na způsob a častý výskyt trestání dětí v ústavu. Zřejmě jejich četnost či závažnost obvinění vedly k tomu, že se je Ústřední sociální úřad rozhodl vyšetřit. Ředitel údajně netrestal děti prostým bitím, ale jinými způsoby – někdy vytahal provinilce za ucho (prý tak, až je vyzvedne ze sedadla), jindy jej štípl pod bradou nebo mu „*strašně nafackoval*“, ²⁵⁴ naopak příliš nevyužíval trestů mírnějších a v některých případech i vhodnějších, např. odepřením zábavy. Děti za trest nosily na hlavách látkové rohy, a ty, které bez dovolení trhaly ovoce z ústavní zahrady, zas měly dané ovoce nosit v ruce a nesměly je sníst. Jako prostředek pro trestání dívek se v ústavě objevovalo zabalení do mokrého prostěradla, které bylo praktikováno dokonce i v zimě.²⁵⁵

²⁵¹ Karel KADET: *Poměr pěstounů k chovancům ústavů a jeho správě*, s. 88.

²⁵² AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Domácí a kázeňský řád Dětského domova v Záběhlicích spolku Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze.

²⁵³ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď C ze dne 26. 10. 1929 (Antonín Sedloň).

²⁵⁴ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 3 ze dne 19. 10. 1929 (Anna Soukupová).

²⁵⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 11 ze dne 24. 10. 1929 (Emilie Folprechtová).

Jednou také byly nejmenším děvčátkům z neznámého důvodu spáleny panenky, které si holčičky samy vyrobily.²⁵⁶ Děti, které se pomočovaly, musely s sebou po celé budově nosit nočník a byly kráceny na jídle. Jindy byly trestány vypitím velkého množství vody.

Zejména starší chovanky protestovaly proti vizitám, které ředitel vykonával při koupání nebo večer v dívčích ložnicích, což předchází ředitel sirotčince nedělal. Podobně podivně působily i vizity paní ředitelové při koupelích chlapců. Dívky se bouřily také proti tomu, že ředitel osobně kontroloval dodržování pravidla, že dívky z hygienických důvodů na noc odloží spodní prádlo.²⁵⁷ Údajně se objevily i nevhodné ředitelovy poznámky o dívčích půvabech²⁵⁸ i o budoucnosti dětí. Jedna z chovank si např. „*s pláčem stěžovala na život a týrání dětí v sirotčinci [...] že ji pan ředitel nedávno hrubě šťouchl a řekl jí, že půjde, ale ke kravám.*“²⁵⁹ Nespokojenost chovank došla dokonce tak daleko, že se dívky rozhodly sepsat o svých potížích s chováním ředitele a jeho manželky stížnost pro noviny. K dokončení plánu však nakonec nedošlo, protože se jedna z dívek prořekla před personálem.

Nutno podotknout, že se objevovaly i výpovědi ve prospěch ředitele. V některých otázkách vedení ústavu byl ředitel některými shledáván jako lepší a schopnější, děti prý např. dostávaly větší porce jídla. Podle jedné z výpovědí, po nástupu manželů „*zlepšilo se stravování a ošacení dětí, naproti tomu výchovná otázka (budování charakteru) a celkový duch ústavu utrpěl.*“²⁶⁰ Několik osob se postavilo i za ředitele a některé děti samy uznávaly, že se jim trestů dostávalo jen za větší provinění.

7.2 Děti

Pokud jde o kvantitativní data, mnou prozkoumané prameny bohužel neobsahují dostatek informací, abych mohla otázku dětí dostatečně statisticky zpracovat. S výjimkou ústavů ve Strašnicích a Záběhlicích jsem nezískala dost informací na zachycení trendů v ústavech, např. zda se v některých obdobích znatelně zvyšovaly počty dětí v sirotčincích. A i v případě těchto dvou ústavů jsou získaná data navzájem nesrovnatelná, jelikož v některých případech udávají počet chovanců k určitému dni, zatímco jindy počet dětí, které ústavem prošly za jeden rok, aniž by bylo vždy možné určit, o jaký případ se v konkrétní výroční zprávě jedná. V archivních materiálech těchto dvou ústavů se také nevyskytují podrobnější informace o složení dětské populace či poměrech, z jakých děti přicházely. Proto jsem si

²⁵⁶ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 8 ze dne 24. 10. 1929 (Marie Dobiášová).

²⁵⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 1 ze dne 9. 10. 1929 (Marie Ulrichová).

²⁵⁸ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 8 ze dne 24. 10. 1929 (Marie Dobiášová).

²⁵⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 6 ze dne 21. 10. 1929 (Marie Zelená).

²⁶⁰ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Výpověď č. 8 ze dne 24. 10. 1929 (Marie Dobiášová).

vzala pro ukázkou na pomoc statistiku Sirotčince hl. města Prahy z roku 1928. Tehdy pobývalo v domově celkem 118 dětí, z toho 59 chlapců a stejný počet dívek.

Věkové rozložení²⁶¹

Do 6 let		Do 14 let		Do 16 let		Do 18 let		Starší	
Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky
3	1	30	20	12	32	8	5	6	1
4		50		44		13		7	

Rodinné poměry²⁶²

Sirotci		Polosirotci/Nemanželští		Opuštění		Oba rodiče naživu	
chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky
38	31	16	23	2	3	3	2
69		39		5		5	

Původem z rodičů²⁶³

Normálních	Alkoholiků	Prostitutek	Zločinců	Duševně méněcenných	Výchovy neschopných	Jiných	Neznámo
35	24	6	8	21	9	7	8
83							

Převážná většina dětí v Sirotčinci tedy spadala do věkových kategorií od 7 – 14 let a od 15 – 16 let. Ve druhé jmenované skupině výrazně převažovaly dívky, což může být dáno tím, že chlapci po 14. roce věku odcházeli nejčastěji k mistrům do vyučení, zatímco dívky se ještě mohly zaučovat v ústavní domácnosti. V roce 1928 představovali z hlediska rodinných poměrů největší skupinu sirotci, významná byla i skupina polosirotků a nemanželských dětí. Naopak dětí opuštěných se v Sirotčinci vyskytovalo jen poskrovnu, stejně tak jako dětí, jejichž oba rodiče byli naživu, v tomto případě šlo pravděpodobně o děti, jejichž rodiče se nemohli po dobu nemoci o své dítě řádně postarat, mohlo však jít taky o rodiče nezpůsobilé

²⁶¹ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Sirotčinec hlavního města Prahy.

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ Tamtéž.

výchovy, kterým bylo dítě odebráno. Poslední tabulka ukazuje, že se u dětí sledovala i jakási sociální anamnéza. Děti normálních rodičů byly ústavní výchově vystaveny méně často, než děti rodičů v některém smyslu abnormálních – alkoholiků, zločinců, duševně méněcenných apod.

Děti se do domovů dostávaly řadou způsobů a také z mnoha důvodů. Někdy mohlo jít o skutečné osíření, jindy šlo o přechodné opatření na dobu, než se zotaví ochořelý rodič, jenž se po dobu nemoci nemohl o své dítě postarat. Obcí vedené ústavy požadovaly pro přijetí dítěte nejčastěji poukaz či žádanku od organizace či instituce, která o umístění dítěte usiluje. Tak např. do Ústřední útulny byly děti přijímány na základě poukazu zemského výboru, vrchního chudinského ředitelství (později ÚSÚ), ČZK (ZÚPM) či Českého srdce. Ze vzpomínek se zdá, že do menších, samostatnými spolky vedených ústavů umísťovaly děti na své náklady jak obec, tak okresní péče o mládež nebo České srdce, ale mohli sem děti vodit i jednotlivci. Jak následně probíhalo administrativní přijetí dítěte, zkoumané prameny podrobněji nepopisují.

I tyto ústavy však kladly při přijetí určité požadavky. Při žádosti o umístění dítěte do Vlašského sirotčince měl žadatel předložit křestní a domovský list, vysvědčení chudoby, případně doklad, jak vysoký příspěvek na ošetřování může platit, lékařské vysvědčení s očkovacím a průkaz smrti zemřelého rodiče. Svým prohlášením se zákonití zástupci chovance měli na dobu pobytu dítěte v ústavu zříci svých nároků ohledně výchovy.²⁶⁴ Podobně Sirotčinec sv. Notburgy vyžadoval při přijetí křestní, rodný a domovský list a lékařské vysvědčení, doplněné ještě o školní zprávu, zprávu o poměrech, ve kterých dívka žila dříve, a písemné potvrzení žadatele o umístění, že bude pravidelně platit měsíční ošetrovné. Při přijetí prohlédl dítě ústavní lékař, a pokud shledal, že je v pořádku, měla dostat chovanka nové čisté prádlo, ručník, kartáček na zuby a skleničku na vodu a po koupeli se zařadit do chodu ústavu.²⁶⁵

Život v ústavech byl pečlivě organizován. Např. v domácím řádu záběhlického domova stojí, že děti mají vstát ráno v 6 hodin, poté se pod dohledem pěstounky odeberou do umývárny, kde si vyčistí zuby, umyjí se a následně se obléknou, přičemž starší chovanci pomáhají mladším. Po snídani odejou starší děti do školy a mladší zůstanou doma, kde je pěstounka zabaví hrou či jinak vhodně zaměstná. Po příchodu ze školy si děti opakuji školní úlohy a píší domácí úkoly. Podle svých sil měli starší chovanci pomáhat v domácnosti

²⁶⁴ Charita, k. 2, sg. 3, Dějiny Sirotčí kongregace v Praze, vložený leták Sirotčinec sv. Karla Borromejského: Borromaeum.

²⁶⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 150 – 151, Stanovy Sirotčince sv. Notburgy.

či v zahradě. Pěstounka měla zejména pečlivě dbát na to, aby každé dítě bylo nějak zaměstnáno a nebylo ponecháno samo sobě. Večer si děti ještě znovu zopakovaly školní přípravu a v 9 hodin se odebraly do ložnic. Ráno, v poledne a večer se děti měly krátce pomodlit, ale k tomuto úkonu nesměl být nikdo nucen.²⁶⁶

Až na pozdější výjimku Ústředního městského sirotčince a Ochranovny nedisponovaly ústavy vlastními školami. Přesto býval v ústavu často přítomen učitel, který měl dětem pomáhat se zameškanou látkou. Některé domovy také nabízely doplňkovou výuku vedlejších předmětů – tělocviku, zpěvu, nebo jazyků. Po zvládnutí školních povinností se děti mohly věnovat zábavě. Samozřejmostí bývala pro ústavy zahrada, kde si děti mohly jednak hrát, ale která také sloužila jako hospodářské zázemí domovů, kde se pěstovala část potravin pro ústav. Této práce se měly děti aktivně zúčastnit a tak se i přiučit něco do života.

O propouštění dětí z ústavu v obecné rovině platilo, že by při něm nemělo rozhodovat stáří dítěte, přání zákonných zástupců, ale jen přesvědčení, že je chovanec již přizpůsoben životu mimo ústav a že se o sebe dokáže plně postarat.²⁶⁷ Děti obvykle bývaly propuštěny po dokončení 14. roce věku, některé ústavy však umožňovaly dětem zůstat déle, zejména pokud šlo o nadané studenty, kteří tak byli zaopatřeni ještě na určitou dobu studia. Riziko spojené s odchodem z cháněného prostředí ústavů si dobře uvědomovali i pracovníci domovů: „*Je to příliš velký přechod, když ty děti z ústavů vstoupí náhle do světa. Zvláště pro děvčata byl ten přechod do částečné svobody – ve velkém městě, někdy zhoubný.*“²⁶⁸ Proto na své chovance a chovanky často ústavy dohlížely až do 18 let, pomáhaly jim sehnat vyučení u mistrů či dívkám práci v domácnosti. Děti se svým domovským ústavem často zůstaly v kontaktu i v dospělosti, obracely se sem pro radu či pomoc, když se dostaly do složité životní situace. Např. v pokynech pro ústavní hospodyně Sirotčince hl. města Prahy se výslovně uvádí, že „*s propuštěnými chovankami udržuje přátelské styky osobní i písemné a zůstává jejich důvěrníci a rádkyní.*“²⁶⁹ Díky tomu měl personál každého ústavu také přibližnou představu, jak se „jeho“ dětem daří. Bylo by zajímavé zjistit, zda s sebou vychování v sirotčinci neslo ve sledovaném období určitou formu stigmatizace, zda omezovalo možnosti vzestupné sociální mobility a podobně, ale ani v tomto případě se mi bohužel nepodařilo zjistit přesnější údaje, které by vedly k nějakému závěru. Výroční zpráva

²⁶⁶ AMP, fond ÚSÚ, k. 150-151, Domácí a kázeňský řád Dětského domova v Záběhlicích spolku Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze.

²⁶⁷ AMP, fond ÚSÚ, k. 157, Růžena Pelantová: O propouštění dětí z ústavní péče, s. 1.

²⁶⁸ Olga BALŠÁNKOVÁ-ZÁTKOVÁ: *Jak jsem přišla do Domova.*, in: Domov 1906 – 1946..., s. 6.

²⁶⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Antonín Málek: Návrh žádoucích pracovních změn pro sirotčinec hlavního města Prahy, s. 13.

Sírotčince hl. města Prahy z roku 1935 např. další osudy chovanců popisuje značně obecně: „Čím se stali? Je to velmi pestrá kytice povolání a postavení. Jsou mezi nimi akademicky graduovaní lidé i prostí zřizenci, osobnosti veřejného života i nenároční dělníci, plukovníci i prostí vojáci, boháči i chudáci – šťastní i nešťastní.“²⁷⁰ Trochu bližší představu poskytuje báseň bývalého chovance Sírotčince, který do ní zařadil i znalost o profesích bývalých chovanců ústav. Z úryvku vyplývá, že i přes výchovu v ústavě (nebo snad dokonce díky ní), bylo možné dosáhnout značných životních úspěchů:

*„Ponechte sirotkům výchovu ústavní
Uvidíte co pak vzejde z ní
Tak svěřence své v ústavě vychovali
Že obchodníci, úředníci, učitelé, profesori,
Senátor a jiní se z nich stali“²⁷¹*

Dosažené postavení chovanců se také zřejmě lišilo podle ústavu a podle kvality výchovy, jakou poskytoval. Na to upozorňuje další z bývalých chovanců: „*Postupný vývoj výchovy chovanců možno nejlépe posouditi ze statistiky povolání jednotlivců. Nejstarší chovanci jsou vesměs řemeslníky, živnostníky, zřizenci atd. Později již nesou známky vyššího vzdělání jsouce úředníky, vychovateli, vedoucími závodů, inženýry atd.*“²⁷²

Z výročních zpráv a vzpomínek na ústavy ve Strašnicích a Záběhlicích lze vyčíst povolání a další osudy některých propuštěných dětí, u chlapců se objevovalo vyučení v zámečnictví, krejčovství či zahradnictví, méně časté bylo cukrářství, kovářství, podle zmínek se jeden z chlapců stal konstruktérem hudebních nástrojů. Děvčata většinou brzy založila vlastní rodiny, ale některá z nich se učila prodeji v obchodě nebo šití. Jako úspěšné zmiňuje Olga Balšánková tři chlapce z ústavu, kteří dokázali vystudovat na průmyslové škole a dva posléze získali praxi v továrně, třetí si založil vlastní divadelní skupinu, upozorňuje i na dalšího chlapce, který získal práci u firmy Baťa, hodně cestoval a dokonce se při cestách za nákupem kůží dostal i do Afriky. U dívek píše o práci na poště či v úřadě, jedna ze zmiňovaných dívek se stala sociální pracovnící na Slovensku, další nadaná chovanka se vyučila kuchařkou, protože spolek „Domov“ nemohl z finančních důvodů poskytnout všem

²⁷⁰ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, Ústřední dětský domov – sírotčinec hlavního města Prahy: Šedesáté výročí.

²⁷¹ AMP, fond ÚSÚ, k. 141, 1875 – 1935 Pamětní list – Kytice vzpomínek a počátky městského sírotčince hlavního města Prahy.

²⁷² Pamětní list – Vzpomínky býv. chovanců a chovank Siroťčince hl. města Prahy, Praha, 1925, s. 6.

odpovídající vzdělání. I přes to se však dívka vlastní pílí vypracovala k řízení „velkého podniku na Slovensku.“²⁷³

Ve vzpomínkách bývalých chovanců se ústavy většinou jeví bezmála idylicky. Milka z Domova v Záběhlících, kterou si později osvojila jedna z dam ze Spolku, na dětství vzpomíná těmito slovy: „*Velký dům obklopený zahradou byl skutečným rájem nás dětí, ochuzených o teplo a kouzlo rodinné [...] Věru nevím, zdali i v tak zvaných lepších rodinách věnují rodiče tolik a tak odborné péče o vlastní děti, kolik nám ji bylo věnováno naší pěstounkou [...] Zvláště se všechny dámy ve výboru staraly všemožně o to, že jsme, ač bez rodičů, měly opravdu krásné, radostné dětství [...] V tomto prostředí vyrůstaly jsme děti různého věku jako jedna rodina pod dozorem pěstounky, dobré maminky všech.*“²⁷⁴ Miroslav, který přišel do Domova jako šestiletý, uzavírá svou vzpomínku slovy: „*Prožili jsme v Domově většinou ta léta, kdy je každému potřeba co nejvíce rodičovské lásky. Snažily se nám ji, kteří jsme byli o ni ochuzeni, všechny co nejvíce a nejlépe nahradit, což jistě každý ocení jako já, jeden z mnohých.*“²⁷⁵ A Anna, která byla rovněž vychována v Domově, se po osmileté zkušenosti s ústavní výchovou vyslovuje k otázce výhod zaopatření v ústavu slovy: „*Myslím, že není tak docela správný názor, že děti v rodině jsou lépe vychovávány, než děti v ústavech.*“²⁷⁶

František, který do Domova přišel jako 12 letý chlapec v roce 1937 či 1938, příznačně svůj příspěvek nazval „Ostrůvek klidu a spokojenosti“, odkazujíc nejen na konečně nalezený domov, ale i na blízkost historické události. Ve vzpomínce projevuje především vděčnost a odhodlání v životě se osvědčit: „*...umínal, že se dopracuji takového postavení, abych měl možnost, alespoň částečně splatit svůj dluh. S duševní výbavou odhodlání, tvrdosti a kázně, za niž mohu děkovat právě „Domovu“, věřím, že se mi podaří dojít ještě výše, než tam, kde stojím dnes. Ačkoli mám dojem, že můj morální dluh je tak velký, že jej nebudu moci splatit nikdy.*“²⁷⁷

V celém sborníku vzpomínek se najdou jediné dvě výtky, a to v příspěvku dalšího Františka, který obecně také vyznívá velmi pozitivně: „*Radostně se chci přihlásiti jako bývalý chovanec Domova... Co tu bylo taškařice, které dítě poznalo tolik šťastného veselí?*“ Zdá se, že jediné, na co František nevzpomíná v dobrém, je to, že chovanci museli chodit brzo spát a pak jakási přísná paní E., snad jedna z dam z výboru spolku, která „*vždy měla kázání a měla*

²⁷³ Olga BALŠÁNKOVÁ-ZÁTKOVÁ: *Jak jsem přišla do Domova.*, in: Domov 1906 – 1946..., s. 7.

²⁷⁴ Milka VOKURKOVÁ-HRUŠKOVÁ: *Má dětská léta u Vás*, in: Domov 190 – 1946..., s. 12 – 13.

²⁷⁵ Miroslav RADA: *Vzpomínka jednoho z mnoha*, in: Domov 1906 – 1946..., s. 20.

²⁷⁶ Anna FRAŇKOVÁ-STÁŇKOVÁ: *Vzpomínky na „Domov“ mého dětství*, in: Domov 1906 – 1946..., s. 31.

²⁷⁷ LUKÁŠ: *Ostrůvek klidu a spokojenosti*, s. 18.

na nás recept: řezat a zase řezat, a potom dát delikventa na mokré prostěradlo.“ Ani po přečtení všech příspěvků však nelze vyloučit, že si děti z ústavů odnášely i negativní zkušenosti a že některé na své dětství v sirotčinci vzpomínaly jen nerady. Absenci negativních vzpomínek na život v dětském domově lze vysvětlit charakterem pramenů, se kterými jsem pracovala. K zaznamenání svých vzpomínek v publikaci věnované 40. výročí Domova ve Strašnicích a Záběhlicích se pochopitelně hlásili spíše ti, kteří si odtud odnesli zářivé vzpomínky, podobně jako se ve Sdružení bývalých chovanců Sirotčince hlavního města Prahy opět scházeli nejspíše ti, kdo na své dětství v sirotčinci vzpomínali v dobrém. To, že některé děti vnímaly svůj pobyt v ústavě charakteru sirotčince negativně, tak potvrzuje pouze jediná zmínka Olgy Balšánkové, místopředsedkyně výboru spolku „Domov“: „Vzpomínám tedy ráda jen těch kladných výsledků naší 40 leté práce a snažím se pochopit a omluvit, slyším-li i nepříznivé vzpomínky na dobu v ústavu prožitou.“²⁷⁸

7.3 Hospodářské zajištění chodu ústavů

Zajištění chodu domovů po finanční a hospodářské stránce představovalo pro velkou většinu dětských domovů klíčový problém, který nebylo vždy snadné vyřešit. Pokud šlo o ústav zřizovaný městem, byl jeho provoz financován městem a z ošetřovného, placeného domovskou obcí (pokud mělo dítě domovskou příslušnost mimo Prahu), osobami, které byly ze zákona povinny starat se o výchovu a zaopatření dítěte, případně dobročinnou organizací, na jejíž útraty bylo dítě do ústavu přijato.²⁷⁹

Pokud byl ústav provozován spolkem, jehož členové platili příspěvky (jako tomu bylo např. v případě strašnického a záběhlického domova nebo sirotčince pro židovské chlapce), bývala část provozu hrazena z těchto členských příspěvků. K pokrytí nákladů mohly také domovy získat subvence od vlády či obce. Některé děti byly v ústavech podporovány příspěvky Zemského sirotčího fondu. Ústavům mohly také pomoci jednotlivci dary či odkazy. Významnou položkou při udržení chodu domovů bývala i jejich vlastní hospodářská činnost či společenské akce pořádané právě za účelem přivýdělku alespoň malé finanční částky na zvýšení kvality života chovanců v ústavech.²⁸⁰

Dary jednotlivců nebo soukromých firem tvořily nikoli nepodstatnou část rozpočtu ústavů. V případech domovů vzniklých ze soukromé iniciativy rozhodovaly někdy o samém bytí domova a „bez obětavé ochoty těch, kteří spolku těchto darů poskytovali nebyla by možná

²⁷⁸ Olga BALŠÁNKOVÁ-ZÁTKOVÁ: *Jak jsem přišla do Domova.*, in: *Domov 1906 – 1946...*, s. 8.

²⁷⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 148, Řád „Dětské ústřední útulny“.

²⁸⁰ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10-Strašnicích, k.1, Stanovy spolku.

a také vykonána práce, která vzhledem ku panujícím poměrům nebyla snadná a proto budiž zde vzdán dík srdečný jménem těch, kterým je péče spolku věnována – dětí opuštěných.“²⁸¹ Množství darů od jednotlivců se z velké míry odvíjelo od momentálního stavu hospodářství, ale i od pocitů solidarity s potřebnými, a tak si domovy za hospodářské krize naříkaly na nedostatek podpory, ale ve složitých poválečných časech naopak opěvovaly četné dárce, kteří si i v těžké době vzpomněli na nejpotřebnější. Bez rozdílu vždy nejhojnější pomoc mohly domovy očekávat před Vánocemi.

Pomoc bylo možné poskytnout jak v peněžní, tak v hmotné formě. Mezi nejvýznamnější pravidelné přispěvatele patřil samotný prezident, který např. strašnickému domovu každoročně daroval 1000,- a za zhoršených podmínek v důsledku hospodářské krize roku 1930 dokonce 4000,-²⁸² Poměrně vysoké částky mohly jednotlivé ústavy dostat, pokud na ně nějaký dobrodinec pamatoval v závěti. Někdy tak vznikaly dokonce celé fondy, jež však často bylo možné použít pouze adresně k pomoci určitým dětem podle přání zřizovatele fondu. Např. r. 1937 vznikl Fond JUDr. Jaroslava Dvořáka, který měl být využit především pro zaopatření dětí z hornických a hutnických rodin.²⁸³ Výjimkou nebyly ani situace, kdy rodiče věnovali nějakému dobročinnému ústavu větší finanční částku jako dík za zotavení vlastního dítěte po těžké nemoci. Nicméně nejčastější byly drobnější finanční obnosy od pravidelných dárců v rozmezí od několika desítek korun po korunové položky.

Mezi hmotnými dary byly nejobvyklejší šatstvo a obuv, případně knížky nebo sešity. Opět šlo jak o jednotlivosti od dárců, kteří pro dané věci již neměli vlastní využití nebo kteří si, jako některé dámy, krátily čas jejich vlastnoruční výrobou, tak o větší množství v případě darů od firem zabývajících se prodejem či výrobou daného zboží. Mezi dary se pravidelně objevovaly i potraviny. Mlékárny, pekárny či restaurace s oblibou přispívaly tak, že poskytovaly vybranému ústavu litr mléka, bochník chleba nebo polévku denně či několikrát týdně zdarma. Mezi příspěvky od jednotlivců nechybělo ani ovoce nebo vajíčka z vlastní produkce. O Vánocích často jednotlivci přinášeli na přilepšenou doma napečené cukroví. Kulturní instituce pak vypomáhaly s uměleckým vyžitím chovanců a přispívaly volnými lístky na divadelní představení nebo filmová promítání. Další formou pomoci byla práce zdarma, využívaná zejména při opravách a instalátérských pracích v ústavech. Vyskytovala se

²⁸¹ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XV. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze od 1. ledna do 31. prosince 1921, s. 3.

²⁸² ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XXIV. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze za rok 1930.

²⁸³ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XXXI. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze za rok 1937, s. 14.

však i pomoc kurióznějšího rázu. Strašnickému domovu např. nejprve roku 1918 arch. Blecha zdarma poskytl pozemek k užívání²⁸⁴ a roku 1929 byla témuž domovu darem zakoupena zahrada, k jejímuž udržování pak během let dostal domov od různých dárců keře, ovocné stromy a dokonce i hnojivo. Jiný domov byl zase obdarován včelstvem, další domácím zvířectvem.

Společenské postavení přispěvatelů bylo ovlivněno i zaměřením domova, stejně tak jako v určité míře i složení darů. Zatímco dětským domovům vzniklým z lidumilné iniciativy jednotlivce většinou opět přispívali prostí občané, domovům při církvích a náboženských organizacích vypomáhali i církevní hodnostáři, farní úřady a dostávalo se jim výtěžků z pokladniček umístěných v kostelích. Mezi hmotnými dary se pak také objevovaly předměty náboženského rázu.²⁸⁵

Specifickou skupinu dárců tvořili již dospělí bývalí chovanci domovů. Vzhledem k tomu, že domovský ústav pro ně často představoval jedinou formu rodiny, jakou kdy poznali, mnozí z nich si s místem svého dětství uchovali kontakt. Zejména pokud již mohli počítat se stálým platem, pamatovali na „svůj“ domov i s nějakým příspěvkem, který byl v ústavu vítán o to radostněji, že zprostředkovával kontakt s bývalými chovanci: „...*pohnutí neubráníl se nikdo z nás, když jedna z bývalých chovaneček 50 K ze svých úspor zaslala dětem do asyly, kdež ona sama byla vychována*“²⁸⁶.

Další složku, jež přispívala k udržování chodu ústavů, představovala jejich vlastní hospodářská činnost. Obecnou snahou domovů bylo snížit náklady na provoz na co nejnížší míru, aniž by při tom utrpěly umístěné děti. Řadu praktických otázek proto řešily svépomocí se zapojením personálu i starších dětí. Při výběru vychovatelů tak byly krom vhodného vzdělání zohledňovány i další (manuální) schopnosti, kterým se mohly jednat přiučit vzrostlejší chovanci, jednak se mohly hodit při drobných opravách, v kuchyni, nebo v prádelně. Podobně motivována byla i snaha o samozásobení ovocem a zeleninou, které se pěstovaly (znovu za přispění dětí) na pozemcích některých ústavů.

Ve snaze zlepšit svou finanční situaci pořádaly také domovy pravidelně sbírky a akce, jež měly přilákat dárce, kteří by si jinak sami cestu k poskytnutí daru nenašli. Patřily sem pohlednicové akce, vánoční sbírky a také pravidelně organizované společenské události,

²⁸⁴ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XII. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze od 1. ledna do 31. prosince 1918.

²⁸⁵ AMP, fond ÚSÚ, k. 91, XXII. Výroční zpráva dětského asyly Milostného pražského Jezulátka za spolkový rok 1924.

²⁸⁶ AMP, fond ÚSÚ, k. 91, XVIII. Výroční zpráva dětského asyly Milostného pražského Jezulátka za spolkový rok 1920.

jejichž četnost se obvykle ještě zvyšovala za ztížených hospodářských podmínek: *Vřelou snahou výboru bylo udržeti oba ústavy v náležitém pořádku a poskytnouti v nich ubohým, opuštěným dětem náhradu za těžce postrádaný domov. Nicméně však tato snaha potkávala se často s velkými obtížemi, neboť poměry vyživovací a ošacovací se dosud nezlepšily a finanční tíseň spolku jest nemalá. Z toho důvodu pracoval výbor k tomu, aby uspořádáním zábav a pod. odpomohl alespoň částečně této trapné situaci.*²⁸⁷ Zároveň si však některé domovy byly vědomy velkého množství takových akcí a někdy se raději spolehy na pomoc dobročinných spolků a pořádání dalších vlastních akcí vzdaly v obavě, že „že obecenstvo je již příliš přetěžováno různými sbírkami.“²⁸⁸

Zajímalo mne, jak velký význam mohla mít každá ze zmiňovaných složek financování chodu ústavů. Opět jsem narazila na problém nedostatku pramenů, rozhodla jsem se tedy pro představu využít informace z výroční zprávy Asylu milostného pražského Jezulátka za rok 1920:²⁸⁹

Zdroj	Příjem
Členské příspěvky	682.20
Příspěvky na chovance	45 142.33
Dary	51 935.23
Sbírky	24 398.77
Odkazy	27 798.35
Výtěžek ze zábav	2 150.80
Vypůjčeno od příznivců	33 738
Úroky	894.79
Různé příjmy	3444.09

Z tabulky vyplývá, že dary představovaly nejvyšší příspěvek do rozpočtu ústavu, rovněž sbírky organizované ústavem a odkazy byly významnou položkou. Finanční pomoc státu je skrytá pod hlavičkou „Příspěvky na chovance“, která zahrnuje krom subvencí MSP, příspěvků od Zemského sirotčího fondu, vyživovacích komisí a od obcí také příspěvky ČZK a příspěvky příbuzných.

²⁸⁷ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XV. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze od 1. ledna do 31. prosince 1921.

²⁸⁸ ANM, fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze 10 – Strašnicích, k. 1, XIX. výroční zpráva spolku „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze za rok 1925.

²⁸⁹ AMP, fond ÚSÚ, k. 91, XVIII. Výroční zpráva dětského Asylu milostného pražského Jezulátka za spolkový rok 1920.

8 Závěr

V oblasti péče o opuštěné a osiřelé děti se neslo období 1. poloviny 20. století v návaznosti na předchozí vývoj ve znamení velké spolupráce veřejného a dobrovolného soukromého sektoru. Na poli péče o děti se mimo státní instituce angažovaly především Česká zemská komise pro péči o mládež (pozdější Zemské ústředí péče o mládež) se svými Okresními komisemi, dále např. České srdce, které vzniklo během první světové války na pomoc ohroženým městským dětem, které umisťovalo do rodin na venkov, přičemž sirotky umisťovalo do rodin natrvalo. Péči o děti se věnoval i Československý Červený kříž, který se z velké míry staral především o prevenci, také však mohl umisťovat sirotky do náhradních rodin a z vlastních zdrojů přispíval na chod mnoha ústavů vedených soukromými spolky.

Během sledovaného období se odvíjela odborná diskuze, který ze dvou možných způsobů zaopatření sirotek je pro děti vhodnější. Nikdy však nedošlo ke konsenzu. Většina veřejných institucí i dobrovolných organizací (např. ČZK či České srdce) upřednostňovala u normálních sirotek a opuštěných dětí rodinnou péči, objevovaly se však i názory - zastávané z většinou samotnými pracovníky dětských ústavů a také často katolickou Charitou, že dítě umístěné v rodině je zde využíváno jen jako pracovní síla a prostředek přivýdělku, je vykořisťováno, zatímco o jeho zdravý vývoj nikdo nedbá. Především proto považovali tyto lidé za účelnější umisťovat děti do ústavů, kde je alespoň zajištěna jistá kvalita výchovy.

Spolupráce soukromého a veřejného sektoru ve vydržování ústavů se změnila až v souvislosti s úpravami péče po druhé světové válce a zejména s nástupem komunistického režimu. Do té doby byly dětské domovy a sirotčince z velké části zřizovány soukromými subjekty. V Praze byly městem zřízeny a vydržovány pouze dva ústavy pro normální opuštěné a osiřelé děti. Šlo o Sirotčinec hlavního města Prahy, ve 30. letech přejmenovaný na Ústřední dětský domov, a Dětskou ústřední útulnu, která měla sloužit spíše ke krátkodobějšímu zaopatření dětí. Velká část ostatních ústavů byla vázána na církevní řády, v případě katolických řádů byly tyto ústavy zastřešovány Svazem katolické charity. Zkoumané ústavy pro židovské děti byly zřizovány samostatnými spolky s podporou židovské obce. Existovaly však i sirotčince, které nebyly vázány na žádnou náboženskou organizaci.

Ústavní výchova se většinou snažila co nejvíce přiblížit výchově v rodině. To bylo možné zejména u menších ústavů, které byly vedeny manželským párem. V takovém případě vykonával muž funkci ředitele sirotčince, žena pak úlohu ústavní hospodyně. Aby se prostředí v ústavu co nejvíce podobalo poměrům v rodině, mohly děti pěstouny oslovovat „otče“ a „matko“. U větších ústavů, kde pracovalo i více pěstounů, se většinou takovéto rodinné

oslovení nepoužívalo, přesto však děti dokázaly ke svým vychovatelům často najít blízký a přátelský vztah. Poměry v ústavech byly dány řády či stanovami, které také určovaly možnosti, kterými mohli pěstouni trestat prohřešky. Tělesné tresty se spíše nedoporučovaly, přesto však jich bylo občas užíváno. V Sirotčinci hlavního města Prahy musela být na konci 20. let řešena kauza přílišného trestání dětí, kvůli které nakonec ředitel sirotčince odstoupil.

Do ústavů byli umisťováni dívky i chlapci přibližně ve stejném poměru. Pravděpodobnost, že dítě skončí v dětském domově, zvyšovaly některé rizikové faktory u rodičů – např. alkoholismus, provozování prostituce či duševní méněcennost. Nezdá se, že by výchova v ústavu byla nějakým závažným stigmatem pro další život chovance či že by limitovala jeho kariéru. I z dětí vychovaných v ústavu mohli vyrůst inženýři, učitelé, profesori apod.

Hospodářský chod domovů v případě obecních ústavů financovalo město, u samostatných ústavů byla situace složitější. I ony mohly počítat s obecními či vládními subvencemi, některé děti byly podporovány ze Zemského sirotčího fondu, jiné v ústavu umístěny na náklady některé dobročinné organizace (např. Českého srdce). Důležitou součástí pro udržení chodu ústavů však byla i jejich vlastní hospodářská činnost, pořádání nejrůznějších sbírek a dobročinných kulturních akcí.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní prameny

Archiv hlavního města Prahy

- Fond Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy (1898 – 1949)

Archiv Národního muzea

- Fond Domov dětí opuštěných a osiřelých v Praze 10 – Strašnicích (1905 – 1955)

Archiv Židovského muzea

- Fond Krejcarový spolek pro podporování chudých židovských osiřelých dívek v Čechách
- Fond Spolek Izraelitského sirotčince pro hochy z Čech

Národní archiv

- Fond Česká strana národně socialistická
- Fond Ministerstvo sociální péče
- Fond Zemské ústředí péče o mládež

Vlastní archiv Charity

Periodika

Květy lásky

Sociální pracovnice

Sociální revue

Učitelské noviny

Dobové publikace

Václav BUDÍNSKÝ: *Obecní rady sirotčí a péče o mládež*, Praha, 1918.

Jindřich CALABA: *Sociální péče o mládež a slabé v lidské společnosti v republice československé*, Jilemnice, 1924.

Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ: *O nalezencích v Čechách*, Praha, 1888.

Domáci a kázeňský řád pražského městského sirotčince Její Výsosti paní arcivévodkyně Gisely, Praha, 1880.

Domov 1906 – 1946 pro děti opuštěné a osiřelé v Praze – Vzpomínky ke 40 letí spolku, České Budějovice, 1946.

Otakar DORAZIL: *Čs. Červený kříž 1919 – 1929*, Praha, 1929.

Jaromír DOSKOČIL: *Dr. Petr Zenkl a ústavní péče v rámci sociální péče hlavního města Prahy*, Praha, 1934.

Jan DVOŘÁK: *Ochrana dítěte a mládeže*, Praha, 1910.

Jan DVOŘÁK: *Ochrana mládeže*, Praha, 1908.

Břetislav FOUSTKA: *Péče o dítě – Sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*, Praha, 1915.

Josef GROH – Jan SCHNEIDER: *20 let Českého srdce 1917 - 1937*, Praha, 1937.

Karel B. HÁJEK: *Dítě v ústavě*, Praha, 1926.

Karel HLAVA: *Sociální péče o mládež*, Praha, 1939.

Marta JOHANOVSKÁ: *Československý Červený kříž za míru a za války*, Praha, 1946.

Milada KELLEROVÁ: *Děti nemanželské*, Praha, 1921.

Josef KLOBOSIL: *Válečný sirotčinec Joanneum*, in: ČKD, r. 1916, č. 2, s. 128.

Miloš KRATOCHVÍL: *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, Praha, 1936.

Městská útulna pro dívky žebravé, toulavé neb bez přístřeší – Zpráva o činnosti za čas od 17. října 1903 do 21. prosince 1904, Praha, 1906.

Jaromír NEČAS: *20 let sociální péče v Československé republice*, Praha, 1938.

Pamětní list – Vzpomínky býv. chovanců a chovaneč Sirotčince hl. města Prahy, Praha, 1925.

Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, Díl II., Praha, 1937.

- Příručka pro pracovníky na poli charity*, Praha, 1920.
- Rok sociální politiky v osvobozené republice*, Praha, 1946.
- Rudolf SECKÝ: *Sirotčinec anebo rodina?*, Praha, 1926.
- Jan SCHNEIDER: *Dítě a válka – Smutné obrázky z velkého města*, Praha, 1920.
- Soupis zařízení sociální péče o mládež v Republice československé*, Praha, 1925.
- Petr STRNAD: *Veřejná péče o děti ve Velké Praze*, Praha, 1913.
- Karel SVOBODA: *Sociální péče obecní*, Praha, 1923.
- Růžena SVOBODOVÁ: *České srdce – Manifest lásky a činu*, Praha, 1918.
- Iva ŠMAKALOVÁ: *Československý Červený kříž – Alice Garrigue Masaryková*, Praha, 1935.
- Jiří TRAPL – Vladimír KRATINA: *Dobrovolná péče o mládež*, Praha, 1946.
- A. TŮMA (ed.): *Dítě v péči ústavní*, Praha, 1934.
- Antonín TVRDONĚ: *Spolky, ústavy a zařízení pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou v republice československé – Seznam podle stavu v roce 1934*, Praha, 1936.
- Renata TYRŠOVÁ (ed.): *Pěl let Českého srdce 1917 – 1922*, Praha, 1922.
- Věstník židovské náboženské obce*, r. 1946, č. 15.
- Vládní nařízení č. 29/1930*.
- Václav VOJTÍŠEK: *O vývoji samosprávy pražských měst*, Praha, 1927.
- Václav VOJTÍŠEK (ed.): *Praha v obnoveném státě československém*, Praha, 1936, s. 421 - 454.
- Zákon č. 59/1868 v příčině opatrování chudých*.

Literatura

- Pavel BĚLINA a kol.: *Dějiny Prahy, II. – Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Praha, 1998.
- Věduna BUBLEOVÁ: *Historický vývoj péče o opuštěné děti*, in: *Náhradní rodinná péče*, r. 2000, č. 1, s. 45-51.

Lenka ČERNÁ: *Postavení jihočeských okresů v systému české a německé péče o mládež v Čechách v meziválečném Československu* (diplomová práce), Brno, 2006.

Československý Červený kříž 1919 – 1948, Praha, 1952.

Zdeněk DEYL: *Sociální vývoj Československa 1918 – 1938*, Praha, 1985.

Jiří DUNOVSKÝ: *Postavení dítěte ve společnosti se zřetelem k sociálnímu osíření*, Praha, 1970.

Zora DVOŘÁKOVÁ – Jiří DOLEŽAL: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*, Praha, 2001.

Eva FARKOVÁ: *Růžena Svobodová – Žena v české společnosti na přelomu 19. a 20. století – Kapitoly ze života a působení Růženy Svobodové* (diplomová práce), Praha, 2011.

Lukáš FASORA: *Centralizační trendy v organizaci péče o mládež v historických zemích Československa v letech 1918 – 1938*, in: VVM, 1999, roč. 51, č. 2, s. 156 – 160.

Olga FEJTOVÁ: *Chudinská a sociální péče v Praze v letech 1781 – 2000*, in: Václav LEDVINKA (ed.): *Osm století pražské samosprávy – výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000*, Praha, 2000, s. 133 – 142.

Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (eds.): *Osm set let pražské samosprávy – Sborník příspěvků z 18. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s IMS FSV UK ve dnech 16. a 17. května*, Praha – Dolní Břežany, 2002.

Michal FLEGL: *Bohumír Kozák – architekt a kreslíř staré Prahy*, in: Rodopisná revue online, r. 2011, roč. 13, č. 4, s. 7 – 9.

Rudolf FRANĚK: *Pražský sirotčinec*, in: Židovská ročenka, r. 1971 – 72 (5732), s. 65 – 70.

Martina HALÍŘOVÁ: *Nalezinectví mezi Prahou a Vídní*, in: *Mezi Jihlavou a Vídní 1700 – 1900 – Sborník přednášek z konference 25. – 27. 10. 2006*, Jihlava, 2006.

Martina HALÍŘOVÁ: *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvěcenství do roku 1914 - Disciplinace jako součást ochrany dětství* (disertační práce), Pardubice, 2009.

Milan HLAVAČKA: *Zlatý věk české samosprávy – Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862 – 1913*, Praha, 2006.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ: *Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu do současnosti*, Praha, 2005.

Jaroslava HOFFMANOVÁ: *K vývoji sociální péče o mládež v Čechách*, in: Sborník archivních prací, roč. XXXII., č. 2, s. 419 – 439.

Pavla HORSKÁ a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha, 1990.

Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR: *Zrod velkoměsta – Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl, 2002.

Denisa HRIŇOVÁ: *Problémová mládež v českých zemích v 1. polovině 20. století aneb mládež „mravně vadná“* (diplomová práce), Praha, 2008.

Milana HRUŠÁKOVÁ: *Zákon o sociálně právní ochraně a jeho postavení v systému práva*, in: Aktuální otázky náhradní rodinné péče – Sborník z V. celostátního semináře NRP, Brno, 10. – 11. října 2005.

Bohumil KAKÁČ: *Kdo byl Eduard Štorch?*, Praha, 1986.

Lenka KALINOVÁ: *Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945 – 48*, in: AOP, 1996, roč. 4, č. 3, s. 79 – 103.

Lenka KALINOVÁ: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945 – 1969*, Praha, 2009.

Lenka KALINOVÁ: *Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948*, in: AOP, 1998, roč. 6, č. 5, s. 129 – 146.

Jiří KŘEŠŤAN – Alexandra BLODIGOVÁ – Jaroslav BUBENÍK: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1938*, Praha, 2001.

Klára KŘÍŽOVÁ: *Komparace institucionální péče v České republice, na Slovensku a ve Velké Británii* (bakalářská práce), Pardubice, 2009.

Marek LAŠTOVKA a kol.: *Pražské spolky – Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1985 – 1990*, Praha, 1998.

Marek LAŠTOVKA a kol.: *Pražský uličník – Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Praha, 1997.

Milena LENDEROVÁ: *K hříchu i k modlitbě - Žena v minulém století*, Praha, 1999.

Milena LENDEROVÁ: *Zrození dětství*, in: Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, 7/2001, Pardubice, 2002, s. 71 – 88.

- Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL: *Radostné dětství? – Dítě v Čechách 19. století*, Praha, 2006.
- František LUDVÍK: *Péče o mládež a poradenství*, Praha, 1956.
- Hana MÁŠOVÁ: *Nemocnice ve zdravotní a sociální péči první Československé republiky* (disertační práce), Praha, 2003.
- Oldřich MATOUŠEK: *Ústavní péče*, Praha, 1999.
- Městská část Praha 5 – Stručná historie architektury*, Praha, 2010.
- Jarmila MOURKOVÁ: *Růžena Svobodová*, Praha, 1975.
- Jiří MUSIL: *Cyril Stejskal – Život a dílo: Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*, Olomouc, 2005.
- Dana MUSILOVÁ: *Činnost Milady Horákové v sociální oblasti*, in: Masarykův lid, r. 2000, roč. VI, č. 3, s. 1 – 2.
- Ottův slovník naučný – Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, Praha, 1996 – 2003.
- Michaela PÁVOVÁ: *PhDr. Petr Zenkl. Komunální politik (do roku 1945)* (diplomová práce), Praha, 2002.
- Jožka PEJSKAR: *Pražský primátor: Památce dr. Petra Zenkla, několikanásobného primátora hl. m. Prahy*, Praha, 1993.
- Václav PRŮCHA a kolektiv: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, Brno, 2009.
- Ilse REINER-EICHNEROVÁ: *Očima dítěte*, Vsetín, 2008.
- Marek RŮŽIČKA: *Péče o válečné invalidy v Československu v letech 1918 – 1938* (disertační práce), Praha, 2011.
- Karel SCHELLE: *Vývoj veřejné správy v letech 1848 – 1948*, Praha, 2002.
- H. Gordon SKILLING: *Matka a dcera, Charlotta a Alice Masarykovy*, Praha, 2001.
- Kateřina STEINOVÁ: *Očima dítěte – Deník Ilse Reiner*, in: Infobulletin Nadačního fondu obětím holocaustu, r. 2012, č. 1, s. 14 – 15.
- Eva SOTONIAKOVÁ: *Sociální rozměr židovství*, in: AUSPICIA, r. 2004, roč. I., č. 1, s. 52 – 57.

- Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ: *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999.
- Šárka ŠPECIÁNOVÁ: *Sociálně-právní ochrana dětí*, Praha, 2007.
- Jiřina TAXOVÁ: *Výchovné problémy dětských domovů*, Praha, 1967.
- Zdeněk URBÁNEK: *Závěrečná studie*, in: Jiří ORTEN: *Deníky Jiřího Ortena*, Praha, 1958.
- Lenka VALACHOVÁ: *Život a vztahy v prostředí dětského domova očima dítěte* (bakalářská práce), Brno, 2007.
- Miroslav VOCILKA: *Dětské domovy v České republice*, Praha, 1999.
- Sestra VOJTĚCHA: *Kongregace sester dominikánek – 100 let působení sester dominikánek v Praze*, in: Summa sumárum Listy svatojilské farnosti, leden 2007.

Internetové zdroje

- Historie*, Dětský domov Pyšely, <http://www.ddpysely.cz/historie.html> (k 4. 4. 2012).
- Městský sirotčinec (dnes Ministerstvo kultury)*, Slavné vily, <http://www.slavnevily.cz/stavby/stavby-prahy-6/mestsky-sirotcinec-dnes-ministerstvo-kultury> (k 12. 4. 2012).
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, <http://www.psp.cz/eknih/> (k 12. 1. 2012).

Přílohy

Seznam příloh

Ústřední dětský domov

- Původní budova sirotčince, Pohořelec 111 (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Současný stav (archiv autorky)
- Nová budova sirotčince postavená v letech 1911 – 1912 (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Děti z Ústředního domova (NA, ÚSÚ, k. 141, Výroční statistika a zpráva za rok 1935)
- Chlapecká pracovna (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Dívčí pracovna (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Dívky v ústavní prádelně (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Ústavní žehlárna (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- Malé dívky pomáhají pro kuchyň (NA, ÚSÚ, k. 141, Pamětní list: Kytice vzpomínek 1875 – 1935)
- V současnosti sídlí v budově ministerstva kultury (archiv autorky)
- Pamětní desky připomínající stavbu sirotčince a všechny zúčastněné (archiv autorky)

Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze-Strašnicích

- Novoroční přání spolku Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Budova v Záběhlicích (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Děti z Domova (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Chlapci z domova ve Strašnicích, r. 1928 (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Při hře (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Volné odpoledne (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Léto 1937 v Záběhlicích (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Vlasta Burian vypráví dětem pohádky na jedné z besídek (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- V ústavní zahradě (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Šťedří den r. 1937 v Domově (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Budova bývalého domova, Záběhlická 72. Dnes Penzion U Sv. Kryštofa. (archiv autorky)
- Současný vzhled strašnické budovy domova, Na Výsluní 201. Dnes zde sídlí několik soukromých firem. (archiv autorky)

Asyl milostného pražského Jezulátka

- Děti z Asylu milostného pražského Jezulátka (Charita, k. 2)
- Děti z Asylu (NA, ÚSÚ, k. 91, XVIII. Výroční zpráva Asylu za rok 1920)
- Budova bývalého Asylu, Černá 14. Dnes je zde Katolický domov studujících spravovaných dominikánskou kongregací. (archiv autorky)

Útulek sv. Josefa

- V současnosti sídlí v bývalé budově Útulku ve Francouzské ulici č. 56 Pedagogicko-psychologická poradna pro Prahu 1, 2 a 4. (archiv autorky)

Vlašský sirotčinec

- Budova Vlašského sirotčince, Vlašská ulice 335, dnes Italské kulturní centrum (archiv autorky)
- Založení sirotčince připomíná pamětní deska umístěná na budově (archiv autorky)

Joaneum

- Budova bývalého sirotčince Joaneum, Salmovská 8 (archiv autorky)
- Nápis nade dveřmi stále připomíná bývalý sirotčinec (archiv autorky)

Sirotčinec sv. Notburgy

- Budova bývalého sirotčince sv. Notburgy, Šporkova 12 (archiv autorky)

Židovský chlapecký sirotčinec

- Budova židovského chlapeckého sirotčince, Belgická 25 (AŽM, Izraelitský sirotčí spolek, sg. 64075)
- Dnes zde sídlí židovská mateřská a základní škola a židovské gymnázium Or Chadaš. (archiv autorky)
- Pamětní kameny u vstupu do budovy (archiv autorky)

Žádosti o příspěvky

- Žádost o příspěvek záběhlickému a strašnickému ústavu I. (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Žádost o příspěvek záběhlickému a strašnickému ústavu II. (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulku sv. Josefa I. (Květy lásky, roč. XXII., č. 4)
- Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulku sv. Josefa II. (Květy lásky, roč. XXII., č. 3)
- Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulku sv. Josefa III. (Květy lásky, roč. XXX., č. 1)

Výdělečná společenská činnost

- Čaj s tancem (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Domácí svačina (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Dětská besídka (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)
- Dětská veselice (ANM, Fond Domov pro děti opuštěné a osiřelé, k. 1)

Ústřední dětský domov

Původní budova Sirotčince, Pohořelec 111

Současný stav

Nová budova sirotčince postavená v letech 1911 – 1912

Děti z Ústředního domova

Chlapecká pracovna

Dívčí pracovna

Dívky v ústavní prádelně

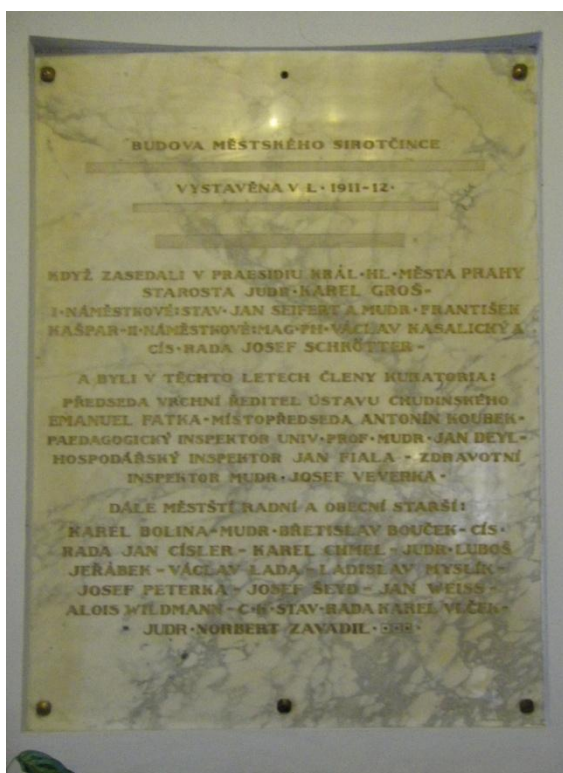
Ústavní žehlárna

Malé dívky pomáhají pro kuchyň

V současnosti sídlí v budově Ministerstvo kultury

Pamětní desky připomínající stavbu sirotčince a všechny zúčastněné

Domov pro děti opuštěné a osiřelé

Novoroční přání Spolku Domov pro děti opuštěné a osiřelé v Praze

Budova v Záběhlicích

Děti z Domova

Chlapci z domova ve Strašnicích, r. 1928.

Při hře

Volné odpoledne

Léto 1937 v Záběhlících

Vlasta Burian vypráví dětem pohádky na jedné z besídek

V ústavní zahradě

Štědrý den r. 1937 v Domově

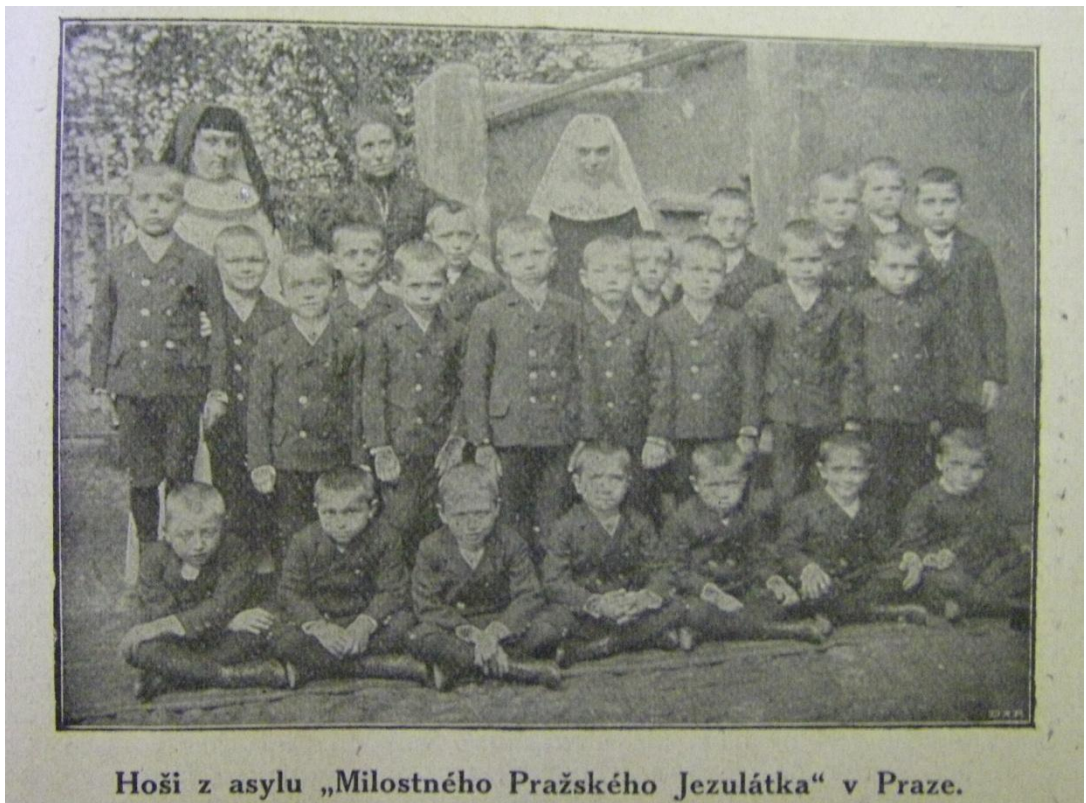

Budova bývalého domova, Záběhlická 72. Dnes Penzion U Sv. Kryštofa.

Současný vzhled strašnické budovy domova, Na Výsluní 201. Dnes zde sídlí několik soukromých firem.

Asyl milostného pražského Jezulátka

Děti z Asylu milostného pražského Jezulátka

Budova bývalého Asylu, Černá 14. Dnes je zde Katolický domov studujících spravovaný dominikánskou kongregací.

Útulek Sv. Josefa

V současnosti sídlí v bývalé budově Útulku ve Francouzské ulici č. 56 Pedagogicko-psychologická poradna pro Prahu 1, 2 a 4.

Vlašský sirotčinec

Budova Vlašského sirotčince, Vlašská ulice 335, dnes Italské kulturní centrum

Založení sirotčince připomíná pamětní deska umístěná na budově.

Joaneum

Budova bývalého sirotčince Joaneum, Salmovská 8.

Nápis nade dveřmi stále připomíná bývalý sirotčinec.

Sirotčinec sv. Notburgy

Budova bývalého sirotčince sv. Notburgy, Šporkova ulice č. 12.

Židovský chlapecký sirotčinec

ISRAEL. SIROTČINEC PRO HOCHY NA KRÁL. VINOHRADĚCH.

Budova židovského chlapeckého sirotčince, Belgická 25.

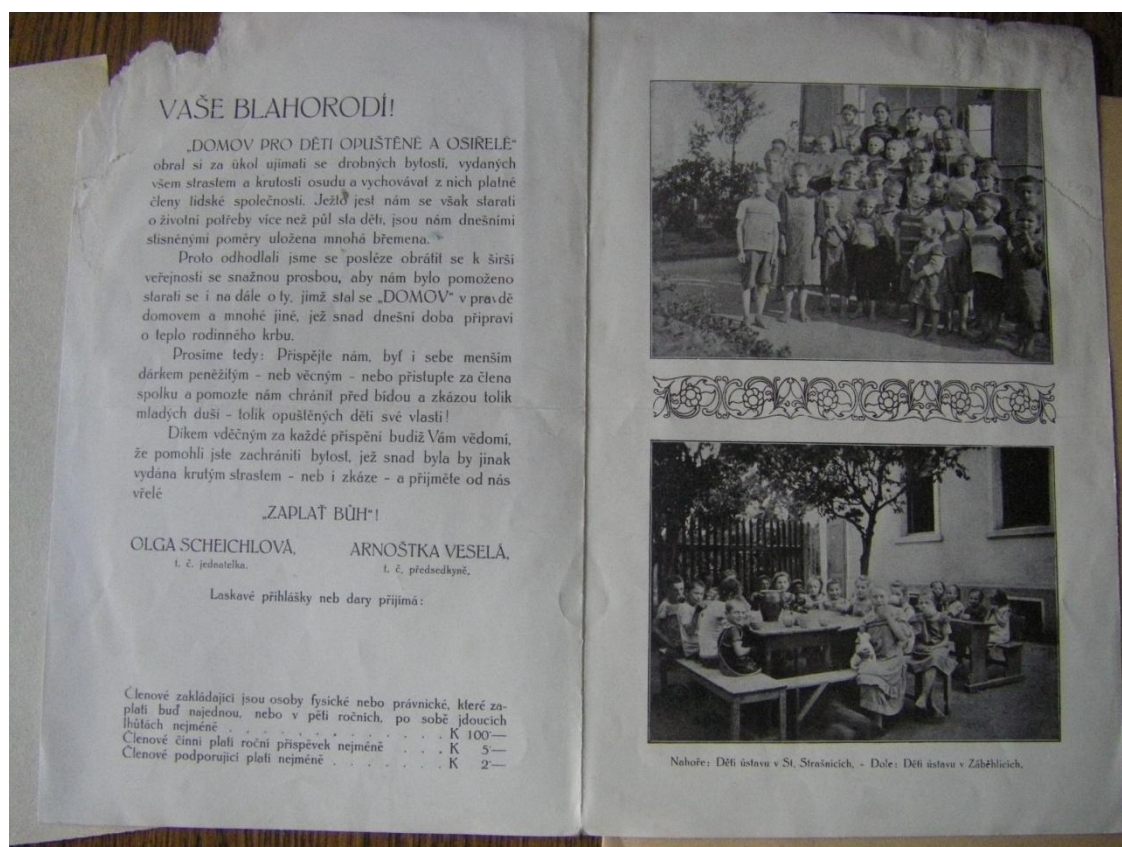

Dnes zde sídlí židovská mateřská a základní škola a židovské gymnázium Or Chadaš.

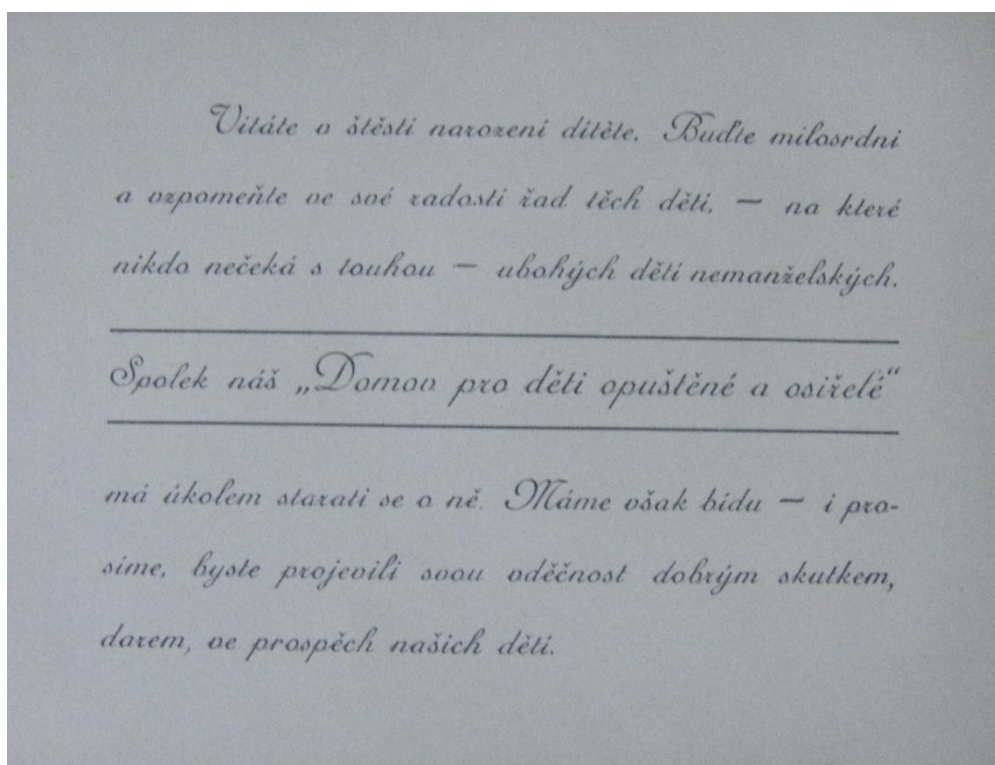

Pamětní kameny u vstupu do budovy

Žádosti o příspěvky

Žádost o příspěvek záběhlickému a strašnickému ústavu I.

Žádost o příspěvek záběhlickému a strašnickému ústavu II.

O almužnu pro české sirotky prosí:
„Útulek sv. Josefa — Král. Vinohrady“

Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulků sv. Josefa I.

(I. Mojž. 41, 55.)

Ctitelé sv. Josefa

nejlépe uctí tohoto mocného svatého patrona věnují-li

dárek sirotám

ústavu stojícího pod jeho svatou ochranou v „Útulku sv. Josefa“

Sv. Josef bude tam po celou oktávu slavnostně uctěn. Od 19. do 27. března včetně bude denně obětována mše svatá a večer slavné požehnání za dárce, dobrodince a všechny ty, kdož v záležitostech svých o modlitbu nevinných dětí požádali.

Úmysly tyto buďte nám sděleny.

Za sebe menší dárek vřelě „Zaplat Pán Bůh!“

„Útulek sv. Josefa“, Král. Vinohrady.

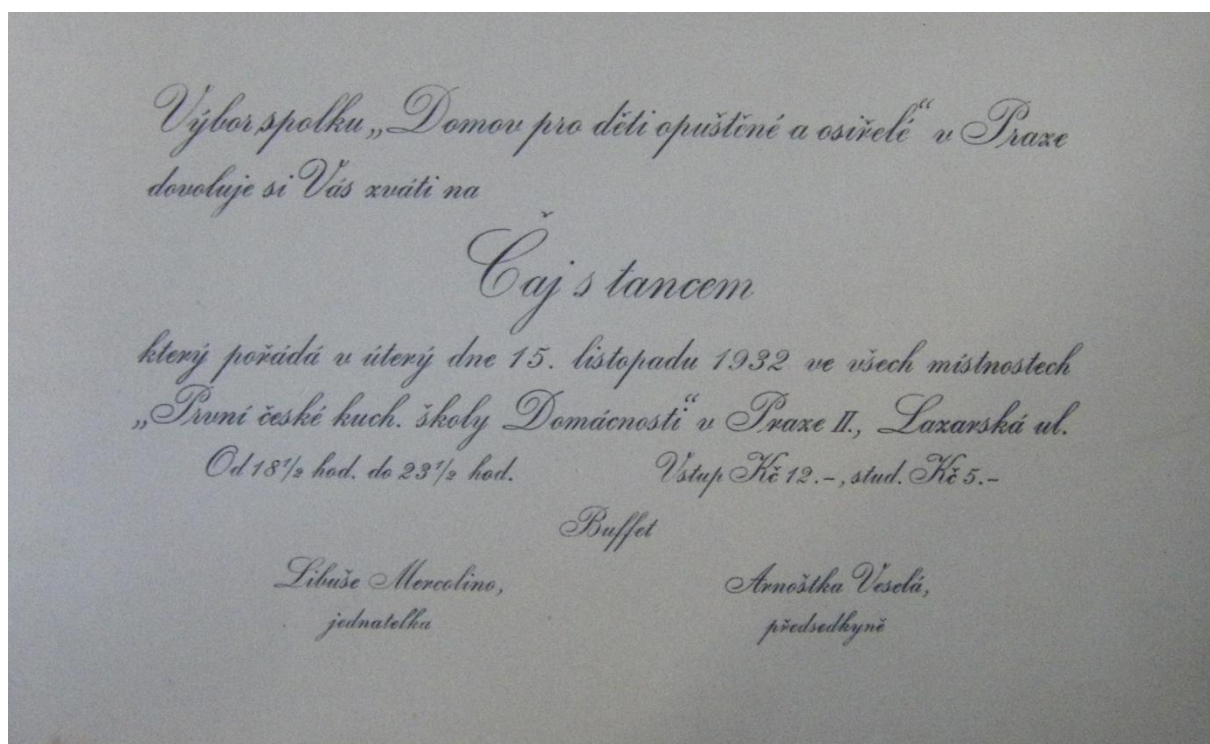
Majitel, vydavatel a redaktor: Mnsgr Antonín Hoffmann. — Tiskem B. Stýbla v Praze.

Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulku sv. Josefa II.

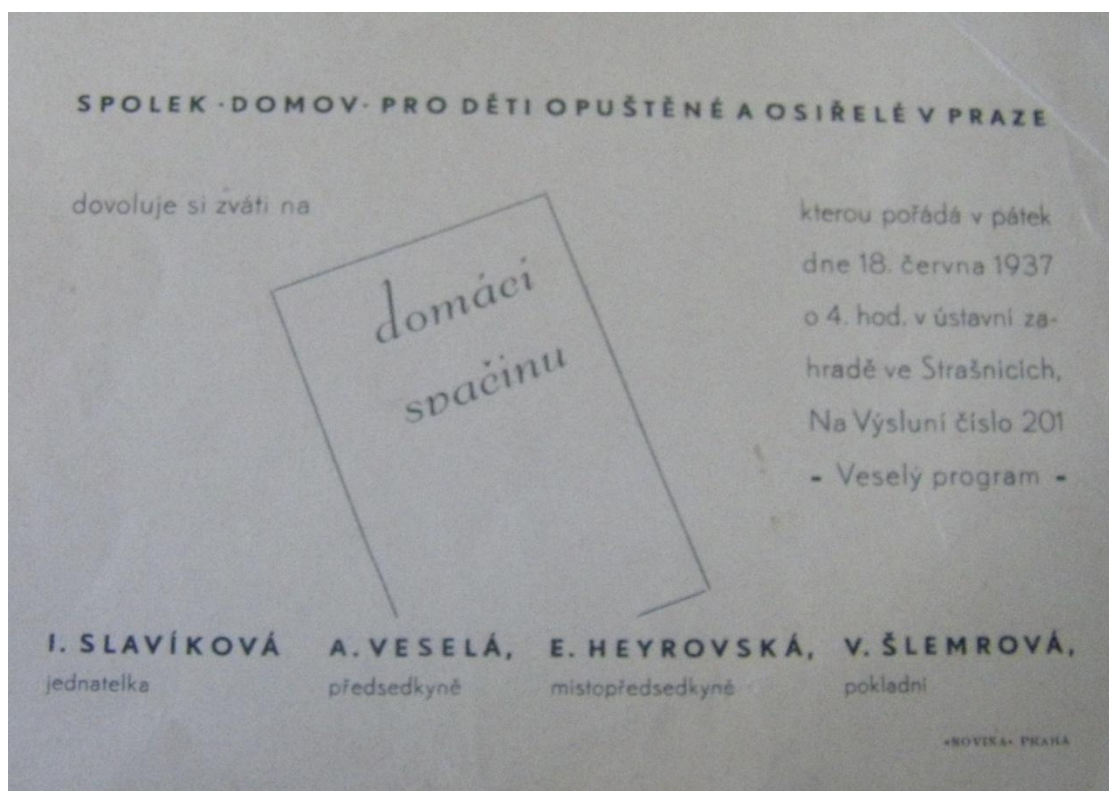

Žádost o příspěvek na podporu sirotků v Útulku sv. Josefa III.

Výdělečná společenská činnost

Čaj s tancem

Domáci svačina

SPOLEK DOMOV PRO DĚTI OPUŠTĚNÉ A OSIŘELÉ V PRAZE

zve Vás srdečně na

Dětskou besídku

JIŽ POŘÁDÁ V SOBOTU DNE 18. ÚNORA 1939 OD 4 DO 8 HOD. V MÍSTNOSTECH
DOMÁCNOSTI, PRAHA II, LAZARSKÁ UL. • PESTRÝ PROGRAM • BOHATÉ BUFFET
UKÁZKY DĚTSKÉHO SVÉRÁZU ZE ZÁDRUHY • VSTUPNÉ DOSPĚLÍ 10 Kč, DĚTI 5 Kč

ZÁBAVNÍ VÝBOR „DOMOVA“

Dětská besídka

DOMOV PRO DĚTI OPUŠTĚNÉ
A OSIŘELÉ V PRAZE

zve Vás co nejsrdečněji na

dětskou veselici

která se koná

v sobotu dne 19. února 1938

od 16 do 20 h. v místnostech

„Domácnosti“ Praha II.,

Lazarská 3.

Vstupné: Dospělí Kč 10.—, děti Kč 5.—.

Dětská veselice